

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FYNSKE MINDER 1996

FYNSKE MINDER 1996

Udgivet af
Odense Bys Museer

Indhold

Den Fynske Landsbys jubilæum af <i>Søren Møller</i>	6
Markedsgøgl eller museum af <i>Arno Victor Nielsen</i>	12
På sporet af danskere i Midtvest USA, en rejse­skildring af <i>Torben Grøngaard Jeppesen</i>	18
Ladbyskibsgraven - i 1935, 1985 og 1995 af <i>Henrik Thrane</i>	33
Harja-kammen fra Vimose-fundet af <i>Mogens Bo Henniksen</i>	48
Runeindskriften på Vimose-kammen af <i>Marie Stoklund</i>	55
Fynske jernalderboplader af <i>Asger Halling Lorentzen</i>	59
VVS i Sortebrødrenes kloster i Odense af <i>Jørgen Nielsen og Eva Becher</i>	64
Odense smedelaug af <i>Finn Grandt-Nielsen</i>	78
"Det er udført af den unge maler Vilhelm Petersen" af <i>Inge Mørch Jensen</i>	84
Bjerke Petersen på gyngende grund af <i>Mette Thelle</i>	89
Carl Nielsens fynske forår af <i>Karsten Eskildsen</i>	95
EDB på Odense Bys Museer af <i>Michael Husen</i>	110

Årsberetning 1995

Glimt fra Odense Bys Museer	117
Glimt fra Bevaringsafdelingen	120
Glimt fra Bygningshistorisk afdeling	122
Glimt fra Undervisningsafdelingen	124
Glimt fra Fyns Oldtid Hollufgård	125
Glimt fra Møntergården - Odense Bymuseum	140
Glimt fra Den Fynske Landsby	146
Glimt fra Fyns Kunstmuseum	148
Glimt fra H.C.Andersens Hus/H.C. Andersens Barndomshjem	154
Glimt fra Carl Nielsen Museet/Carl Nielsen Barndomshjem	159
English Summary	165
Deutsche Zusammenfassung	172
Museernes adresser	179
Kolofon	180

Farvefotos på bogens omslag

Ladbyskibet: Foto Eigil Nikolajsen, Kerteminde Museum.

Vilhelm Bjerke Petersen: Den danske bøgeskov. Foto Wermund Bendtsen Fotografi.

Den Fynske Landsbys jubilæum

Søren Møller, rådmænd

Friluftsscenen under bygning i 1945

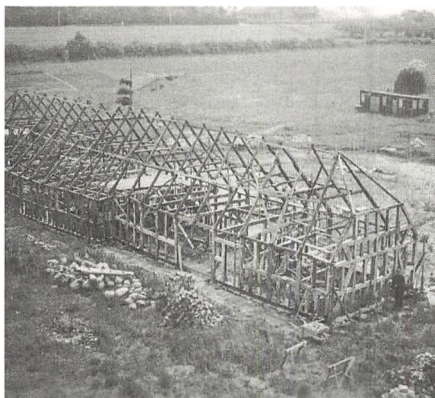
Den 22. juni 1946 åbnede Den Fynske Landsby sine porte. Efter mange dages grå junikulde med silende regn, blev det på denne dag det skønneste sommervejr. Det var et festligt skue, da flere tusinde deltagere fyldte den nye festplads, hvor der blev talt af borgmesteren, undervisningsministeren og flere andre. Imellem talerne var der korsang, musik og folkedans. Dagen skulle være en prøvesten på, om man havde formået at skabe interesse for det nye museum i videre kredse.

50 år efter kan vi ikke blot konstatere, at interessen var tilstede i årene der fulgte, men også at interessen for landsby-museet har holdt sig siden da. År efter år besøges Den Fynske Landsby af mellem 120.000 og 160.000 gæster. Således har adskillige millioner gæster i de forløbne år passeret gennem tælleapparatet.

Odense Bys Museer valgte at markere Den Fynske Landsbys 50 års jubilæum ved et arrangement, der var stærkt inspireret af det, der fandt sted for 50 år siden. Dengang spillede et orkester - alene benævnt orkester! Få måneder senere blev orkestret etableret som Odense Byorkester - senere Odense Symfoniorkester - der således også i år kan fejre sit 50 års jubilæum. Odense Symfoniorkester var også med til at fejre den 22. juni 1946. Men tilbage til den festlige juni-dag i 1946. Dagen var kulminationen på nogle hektiske års arbejde, der var foregået i krigens skygge. I 1946 var de mørke år slut, og optimismen var udbredt - og man kunne mødes og markere de danske nationale symboler og synge de nationale sange. Der er ingen tvivl om, at juni-dagen var en festdag - ikke alene for det nye museum - men for Odense by og for hele Fyn. Hvorledes opstod ideen om Den Fynske Landsby - og hvordan fik man sat hele dette store bygge- og anlægsarbejde igang

Jubilæumsfesten på friluftsscenen den 22. juni 1996

Stuehuset til Fjeldstedgården under genrejsning i 1944

Der kan ikke gives nogen dato for, hvornår ideen til Den Fynske Landsby dukkede op. Kigger man tilbage i arkiverne finder man, at Kgl. bygningsinspektør Knud Lehn Petersen i slutningen af 1929 fremkommer med et forslag om at genskabe en gammel landsby i eller ved Odense.¹ Forslaget bliver omsat i mere konkrete skitser i vinteren 1929/30, bl.a. med en kommende placering ved Hunderup. Knud Lehn Petersen var formand for Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, Odense-afdelingen, og i denne forenings protokol er i november 1930 noteret, at foreningen vil udarbejde et nyt forslag til et landsby-museum efter at Odense kommune har købt Møntergården med henblik på brug til museum. Foreningen mente således ikke, at Odense Bys Offentlige Samlinger - den gamle betegnelse for Odense Bys Museer - kunne magte flere projekter. Foreningen begyndte at pege på en placering af et landsby-museum ude på landet - måske ved Hjemstavnsgården i Gummerup.

I 1931 blev ideen om et landsby-museum igen bragt frem. I Fyens Stiftstidende skrev museumsinspektør Kai Uldall, leder af Frilandsmuseet ved København, at Fyn havde så mange gamle bindingsværksbygninger, at øen burde have et eget frilandsmuseum med bygninger fra alle egne af Fyn og de omkringliggende øer. Ideen faldt endnu engang på stengrund - intet skete!

Avisens magt er stor - i hvert fald når der sættes trumf på! I 1933 blev en artikel i Fyens Tidende starten på en redningsaktion for et gammelt bindingsværkshus på Hindsholm. Huset står i dag smukt genrejst i skønne omgivelser i Den Fynske Landsby - ganske vist først genopført adskillige år senere. Avisen skrev således i 1933: "En af de ældste, måske den ældste bondegård på hele Fyn forsvinder - uden at der løfter sig en hånd for at bevare den! Væbnergården i Dalby, der nu går sin undergang i møde, har en historie, hvis oprindelse taber sig helt tilbage i sagnagtige meddelelser. På Hindsholm vil sagnet vide at fortælle, at gården i sin tid har tilhørt marsk Stigs væbner, Mads Jyde. Herefter skal den have eksisteret allerede i slutningen af det 13. århundrede. Mere historisk er det, at Væbnergården i 1473 ejedes af væbner Laurids Nielsen, der blev stamfader til den senere så bekendte Odense Slægt Kotte....."

Det kan nok være, at såvel Foreningen til gamle Bygningers Bevaring og museerne i Odense kom igang. Historien i dens detaljer skal jeg her unnlade at fortælle, men det gamle hus blev reddet og opmagasineret på Østruggård.² Det satte samtidig debatten igang om, hvor man skulle placere et landsby-museum - nær Odense eller længere ude på landet. Derom var der ikke enighed. Museumsinspektør Kai Uldall fra

Frilandsmuseet i København var dog ikke i tvivl. Han skrev derom i 1933: "Jeg har altid været af den formening, at der burde oprettes et fynsk Frilandsmuseum, og at dette burde ligge i Odense ved Fruens Bøge eller Næsbyhoved. Her er det største Befolkningstal samlet, og her kan man altid gøre regning med tilrejsende fra landet..... Selvom automobilerne snart er allemandseje, så vil det være urigtigt at lægge et stort museum på en plet, der ikke af andre grunde er naturligt samlingspunkt, og hvor der ikke er en stor by som økonomisk basis."

I de følgende 4 år var sagen mere eller mindre skrinlagt. Først i 1937 dukker der nyt op om planerne for et fynsk landsbymuseum. Den 16. november det år kan læses i Fyns Tidende i en stort opsat artikel: *Den Fynske Landsby ved den fynske hovedstad* - Odense Byråd vil anlægge en landsby. Dagen forinden havde Odense Byråd accepteret en gave fra kammerherre Treschow, Brahesborg, i form af en stor, gammel lade. Huset er identisk med den store røde ladebygning, der i dag er Den Fynske Landsbys indgang.

Året efter udpegedes området ved Sejerskovvej som egnet til formålet, ligesom man begyndte at sikre sig yderligere jordarealer. I 1940 udarbejdede Kgl. bygningsinspektør Knud Lehn Petersen en skitseplan for et landsby-museum på arealet ved Sejerskovvej, og i februar 1941 stillede Odense Byråd midler til rådighed for de nødvendige forundersøgelser. Disse omfattede udvælgelse af egnede bygninger fra alle dele af Fyn. Fremsynede politikere og museumsfolk så muligheden for endelig at gennemføre projektet, idet regeringen kort tid forinden havde afsat midler til beskæftigelsesfremmende arbejder. Initiativet blev gjort til en folkesag i samarbejde med bl. a. De samvirkende fynske Landboforeninger, De samvirkende fynske Husmandsforeninger og Fyns Stifts Bygningshåndværkerforening. I løbet af 1941 og begyndelsen af 1942 var en model strikket sammen med midler dels fra Odense Byråd, dels fra Staten og dels fra private tilskudsgivere med Fyens Disconto Kasse i spidsen. I 1942 kunne grundstenen lægges - og trods krigens mange forhindringer og restriktioner - herunder vanskelige transportforhold - sattes en stor arbejdsstyrke igang med minutøst at flytte gårde og huse fra deres oprindelige sted til arealerne ved Sejerskoven. Landskabet måtte formes med mølledam og gadekær, marker anlægges og i hundredvis af træer og planter sættes. I løbet af de knap fire år fra grundstenen blev lagt til den officielle åbning den 22. juni 1946 genrejstes en vandmølle, en vindmølle, en firlænget gård, en kro, et husmandssted, to huse samt den store lade fra Brahesborg. Et landsbymuseum var skabt!

Folkedans på gårdspladsen i Davinde
Vandmølle den 22. juni 1996

Siden 1946 er Den Fynske Landsby stille og roligt blevet udbygget, så man i dag har op mod 30 bygningsanlæg repræsenterende forskellige egne af Fyn og repræsenterende forskellig byggeskik og forskellig brug. Udbygningen sker stadig, selvom der gennem de seneste år alene er kommet mindre, særlige bygninger til - og nogle, som f.eks. en tobakslade fra Langeland - endnu venter på at blive genrejst.

Gennem snart flere år har det været planen, at Den Fynske Landsby skulle udvides med bygninger fra en senere tid - fra begyndelsen af vort århundrede. Til det formål blev Fangel gamle Station nedpakket i midten af 1980'erne. Indtil for ganske nylig har det ikke været muligt at erhverve jord til dens placering direkte ved jernbaneterrænet. Men det er lykkedes nu - ved stor velvilje fra Stora Papyrus (Dalum Papirfabriker). Nu kan arbejdet med at skaffe de nødvendige midler til en genrejsning sættes igang - og dermed kan Den Fynske Landsby tage hul på nye udfordringer i det næste 50-år. I et indskud kan nævnes, at Den Fynske Landsby i de sidste par år har forestået kopiering i fuld størrelse af 2 af landsbyens bygninger, den stråtekte vindmølle og en lille firlænget gård. Begge står nu rejst i H. C. Andersen Parken i Funabashi, Japan. Den Fynske Landsby har således fået en 'afdeling' 8.800 km fra Odense! Mere end 15 år gik, fra ideen om Den Fynske Landsby blev udkastet, til den kunne åbnes i 1946. Men vi må i dag glædes umådeligt over de tagne initiativer. Odense har et af de flotteste frilandsmuseer i Europa - og både odenseanere og fynboere samt vore udenlandske gæster - kan glæde sig over både at få et indblik i tidligere tiders levemåde og få en æstetisk oplevelse af de gamle, smukke bygninger. Vi skal være om Den Fynske Landsby - de gamle bindingsværksgårde og huse bliver stadigt færre og færre rundt på Fyn - og ingen er bevaret så oprindeligt som her i Den Fynske Landsby.

Jeg vil gerne på Odenses vegne ønske os alle tillykke med Den Fynske Landsby - og lad os sikre dens beståen på bedste vis. Vi har overtaget arven - vi skal også forstå at viderebringe den til kommende generationer! Lad det være mit ønske og håb.

Noter

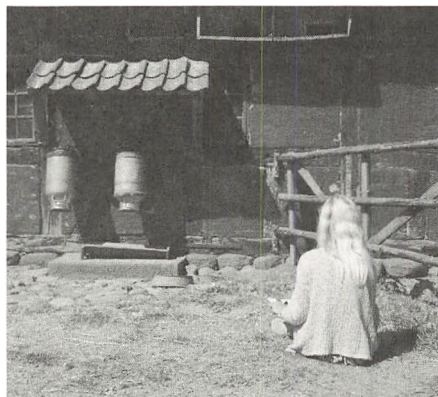
1. Kilder til denne artikel findes i Odense Bys Museers arkiv.
2. For yderligere oplysninger om Væbnergården henvises til Torben Grøngaard Jeppesen: Væbnergården - reddet og genrejst, i Fynske Minder 1988.

Davinde Vandmølle. Foto Jørgen Jensen.

Markedsgøgl eller museum

Arno Victor Nielsen, filosof

Tale ved Den Fynske Landsbys 50 års fødselsdag den 22. juni 1996

Det er jo en halvtreds års fødselsdag vi fejrer i dag. Det er en svær alder. Det kan jeg tale med om. Jeg har selv prøvet det i år. Halvtreds år er hverken fugl eller fisk. Der er hverken noget at se tilbage på eller noget at se frem til. Det er derfor også svært at tale for en halvtreds års fødselar. Talen må på den ene side ikke komme til at lyde som en nekrolog. Men den må på den anden side heller ikke lyde som en tale til en konfirmand. Når man selv er blevet halvtreds, så ved man, hvad det vil sige at blive et stykke inventar i andre menneskers liv.

Nu er *Den Fynske Landsby* jo ikke et menneske, underkastet menneskelivets sørgelige begrænsninger, hvad angår levetid. Tværtimod. *Den Fynske Landsby* er på en måde tidløs. Alt hvad vi ser her er unddraget tidens tand, alle tings forgængelighed. Man har simpelthen plomberet tidens tand. Det er en fantastisk magtdemonstration, vi her er vidne til.

Hvad vil mon en person fra en fremmed kulturkreds mene om os, når vi blandt millioner af bygninger udpeger ganske få, og erklærer dem for udødelige? For det er jo, hvad der sker. Vi dømmes et hus, ikke til døden, men til livet, til evigt liv. Hvor langt tilbage skal vi i vores egen kulturs historie for at finde forfædre for hvem det var utænkeligt, ja måske endog en smule ukristeligt sådan at ville bevare og frede ting, og på den måde skalte og valte med tiden?

Nu er selve denne magtytring, at ville bevare monumenter, bygninger og hele byer og landskaber efterveer af en fredningslov, som ikke selv er fyldt 100 år endnu. Den første danske bygningsfredningslov er fra 1918. Men forud for denne lov gik selvfølgelig-

lig et sindelagsskifte. Pludselig gik det op for os, at det ikke bare var naturen, der havde en historie i form af fødsel, modning og død, men også kulturen opstod, udviklede sig og kunne forsvinde næsten sporløst. Hos de lærde var den historiske sans blevet vakt til live allerede mens Jeppe levede på Bjerget. Men Jeppe selv, som snart genopstår her på scenen, nærrede ikke noget ønske om at bevare andet end sin brandert og sit gode humør. På en måde levede Jeppe på Bjerget i en forhistorisk verden. Det gik op og ned, fra møddingen og til baronens seng og tilbavs igen. Men det gik aldrig fremad.

Men 100 år efter at Jeppe har forladt scenen, må hans efterkommere sande at den verden, de er født ind i, forsvinder for øjnene af dem. Industrialismen havde gjort sit indtog i Danmark. Folkevandringen fra land til by gik i gang, der blev lagt vand ind og lagt skinner ud, der blev lagt lys ind og skoler ud. Men der sker ingen fornyelse uden forældelse. I et chokagtigt tempo forældes ting, tankesæt, vaner og livsformer, og hvis de ikke arkiveres, bevares og fredes, forsvinder de. Vi oplever en konstant svimmelhed ved tingenes og verdens tendens til at forsvinde.

Mange fik i midten af forrige århundrede lyst til lige at få taget et billede af landskabet, inden det blev pløjet om, og af gården inden den blev bygget om. Fotografiapparatet var endnu ikke opfundet, men det var maleriet og de danske malere styrtede ud af atelieret og malede heden og skoven og bonden og neget og gården og konen. Det hele blev fastholdt og hængt op til minde om en svunden tid. Ak, ja sukkede de besøgende på kunstudstillingerne, når de så billeder af høstfolk og landsbyens gadekær: det svundne er skønt, det skønne er forsvundet.

For efterhånden som den moderne verden blev mere og mere moderne, blev den også mere og mere ubeboelig. Så opstod myten om de gode gamle dage. I kølvandet på fremtidschokket kom fortidsbegejstringen. Vi ved da godt, at der ikke er så meget at begejstres over. Bygningerne i *Den Fynske Landsby* hører ikke til verdens syv underværker. De er tværtimod mindesmærker over fattigdom, åndløshed, kulturløshed, ufrihed. Det er ikke en landsby, men en arbejdslejr. Er det noget at fejre, noget at mindes? Hvor mange digtere og tænkere, hvor mange astronomer og opfindere har der levet her? Er de overhovedet blevet vasket? Hvor er baderummene; koncertsalen, teatret, biblioteket?

Når man nu er så ivrig efter at genoplive livet i landsbyen, hvorfor hører man så ikke bonden voldtage tjenestepigen, hvor er høsten, der slog fejl, pigen, der kvalte sit uøn-

skede barn, skolelæreren, der pryglede stoltheden ud af den ordblinde? Svaret er enkelt: fordi frilandsmuseer aldrig har skullet tjene de formål, som de selv påstår at have. Vi behøver ikke *Den Fynske Landsby* for at få viden om livet i den danske landsby. Vi har den danske litteratur. Vi har Blicher, I. P. Jacobsen, Pontoppidan og mange flere. Vi har malerkunsten. Det er noget helt andet og meget vigtigere, der udspiller sig på et frilandsmuseum som her. Her iscenesættes tilværelsens store spørgsmål. Hvor kommer vi fra, hvor skal vi hen? Er tiden et ubønhørligt kvæmende hjul, som til sidst maler alt til støv? Eller skal vi og kan vi obstemæssigt rejse os mod tiden?

Udkæmper mennesket ikke her på denne mark en kamp mod titanen Kronos, tidens gud? Ja, hvad foregår der egentlig her i denne mærkelige tidslomme, som rummer både rig og fattig, kro og præstegård, industri og landbrug, og dertil de fire elementer: Ilden i smedjen, vandet i vandmøllen, luften i vindmøllen og jorden under bonden? Der råder tilsyneladende en hel kosmisk orden på dette lille fristed.

Men der er unægtelig også noget spøgelsesagtigt over *Den Fynske Landsby*. De enkelte bygninger står der i deres stive og stivede søndagstøj. Selv om de er omkring 150 år gamle, er de hverken sunket sammen eller bulet ud. De står så kæk og rank på deres sokler. Hvad er det for en mærkelig stivhed, som alle bygninger synes ramt af. Skulle det mon ikke være dødsstivheden, rigor mortis. Der går et gys igennem mig, hver gang jeg træder ind på et frilandsmuseum.

Måske er det derfor, man er så ivrig efter at simulere liv herude. Det vil de ansvarlige for det kunstige åndedræt herude jo aldrig indrømme. Og det skal de heller ikke tvinges til. For vi er alle delagtige i den sælsomme kult, som foregår herude. Under overfladen, under al snakken om bygningsbevaring og genoplivning af gamle arbejdsprocesser i håndværk og landbrug, under den Morten Korch'ske idyl udspiller der sig nemlig et drama af vældige mytiske og eksistentielle dimensioner.

Det uhyggelige ved frilandsmuseer skyldes måske at hele vores kultur er grebet af en sådan dødsstivhed, lige fra pressefolderne i bankfunktionærenes bukser til de stivede vindermasker på caféerne og muskelpanseret i fitnesscentrene. I hvert fald skal vi ikke glemme, at et frilandsmuseum altid også er et hulspejl for, hvad der foregår uden for museet.

Rigtige museumsfolk, sådan nogen med eksaminer og fuldskæg og plisserede nederdele, skammer sig over frilandsmuseerne. De synes, der er for meget tivoli og for lidt museum i dem, for meget turisme og gøgl og for lidt belæring og oplysning. Og sandt

Turuphuset. Foto Jørgen Jensen.

*Davinde Vandmølle, Maderup Vindmølle.
Foto Jørgen Jensen.*

er det da også, at frilandsmuseet er en gøgeunge i den museale rede. Frilandsmuseet er en skifting. Det er ikke vokset ud af museet, men stammer fra forlystelsesmarkerne, fra de store Verdensudstillinger i midten af forrige århundrede. Måden der udstilles på i *Den Fynske Landsby* er mere beslægtet med markedsgøglernes illusionsnumre end med museumspædagogernes opstillinger og forklaringer. Det var vokskabinetterne fra verdensudstillingerne som inspirerede til etableringen af verdens første frilandsmuseum i Stockholm i slutningen af forrige århundrede.

Frilandsmuseets skaber i Danmark var teaterkostumiøren, tegneren og tivolidirektøren Bernhard Olsen. I sit første folkemuseum tilstræbte han den maksimale illusionsvirkning. Han forstod populariseringens svære kunst, som videnskabens glædeløse missionærer aldrig lærer. Han henvendte sig ikke til hin enkelte, men til mængden, som aldrig vil belæres, men gerne rystes. De besøgende skal ikke forlade udstillingen mere lærde, men gerne mere fiffige, fyldt i sindet med uafrystelige billeder.

Hvis frilandsmuseet ikke vedkender sig sin arv, som er markedsgøgl, vokskabinet og tivoli, men bøjer sig for anklagen om at være mere forlystelsespark end kulturhistorisk mindepark, og bliver videnskabelig, pædagogisk og kedelig, så lider museet kvælningdøden, og så jo før des bedre.

Det skal være sjovt, det skal være vildt, det skal være hyggeligt, og det skal være uhyggeligt at komme i *Den Fynske Landsby*. Hvad der foregår her, er ret beset lidt vanvittigt, i hvert fald lidt til en side, og lad det forblive sådan.

Frilandsmuseer er ikke og vil ikke og skal ikke være rigtige museer. De kan aldrig presses ind i en historisk eller arkæologisk videnskabelighed. Frilandsmuseet er en mytisk foranstaltning. Og myter er fortællinger om verdens fødsel, fortællinger om orden og kaos, forgængelighed og evighed. Jeg sagde før, at ønsket om at levendegøre landsbyen, som netop er det videnskabeligt mest tvivlsomme element ved museet her, er et forsøg på at overbyde dødsstivheden i hele konstruktionen. Og det fastholder jeg. Men levendegørelsen, dramatiseringen hænger også sammen med at historie på frilandsmuseets plan altid bliver til fortællinger. *Den Fynske Landsby* er i sig selv et drama. Den er en fredelig ø midt i et voksende kaos, den er en drøm midt i en ellers drømmeløs hverdag.

Min tale til halvtredsårs fødselaren er ved at løbe ud. Hvad blev det så? Altså talen. Blev det til en for tidlig offentlig nekrolog, eller lød det som den forhåbningsfulde og forventningsfulde tale til en konfirmand? Med andre ord er *Den Fynske Landsby* et barn af en vanvittig idé, en grille som vi snart slår ud af hovedet, så tidens tand igen kan få lov til at gnaske på denne mark uden for Odense? Eller står vi over for den totale balsamering? Vil I den totale og radikale balsamering? Skal Danmark ende som et stort frilandsmuseum? Frilandsmuseet sørger for, at der ikke kan gives et entydigt svar på den slags spørgsmål. Frilandsmuseet er alt for nært beslægtet med gøgl og forlystelser til at tage den slags alternativer alvorligt. Museet hviler nemlig på den grunderfaring, at der er noget, som ikke kan forklares, men kun vises og fortælles.

Davinde Vandmølle. Foto Jørgen Jensen.

Hovedgaden i den lille by Hartland i staten Wisconsin

På sporet af danskerne i Midtvest USA - rejseskildringer

Torben Grøngaard Jeppesen, museumschef

Henrik Cavlings Dannebrog

“Det var netop på en tid, da bønderne i Wisconsin tænkte på at drage længere ud i Vesten. Der blev holdt møder, hvor man grundigt drøftede spørgsmålet, og omsider besluttede man at sende fem mænd ud på prærierne for at undersøge forholdene. Niels Nielsen blev den yngste af disse fem mænd.

Det var dengang forbundet med alvorlige farer at foretage en sådan rejse. Der fandtes hverken jernbaner eller veje i de øde egne, hvor indianerne endnu ustraffet skaltperede pionererne. Vore fem landsmænd nåede dog til Grand Island - en nu ret betydelig by. Herfra vandrede de, under anførsel af bonden Lars Hannibal, nord på for at søge skov og vand.

I mange dage drog de danske pionerer frem igennem sandørkener, som vistnok ikke havde været betrådt af anden menneskelig fod end rødhudernes. Efter flere ugers march nåede de Loup-floden, som de ikke umiddelbart kunne passere uden bro. Materialet hertil måtte de hente i Grand Island. Det tog tid. Men Lars Hannibal havde på fornemmelsen, at de hinsides vandløbet ville finde, hvad de søgte: land, der mindede om fædrenejorden. Efter mange bryderier kom de over floden, og nu stod de dér, hvor byen Dannebrog blev anlagt. De borede, og da de fandt muldjord og lerunderlag, bestemte de sig for dette sted. De fem fattige mænd satte sig på den nøgne jord og drømte sig et lille Danmark. De så i tankerne Dannebrog vaje over landet og gav stedet flagets navn. Rige på erfaringer, men medtagne af de voldsomme strabadser, vendte de tilbage til Wisconsin og tilrådede deres venner og bysbørn at rejse til Nebraska. En karavane af yngre farmere med hustruer og børn drog det følgende forår derud....

Jorden var så god muldjord, at der efter gamle farmeres udsagn ikke fandtes mæge dertil på Lolland. Famerne kaldte den urtepottejord og var forbavsedede over, at man i 100 tdr. land ikke fandt en sten, der var så stor som en kartoffel. Flodbredderne og de nærliggende engdrag var bevoksede med græs og et mylder af gule blomster, der gav stedet navn af Smørmosen. På den egentlige prærie var jordskorpen så sprød, at man kun behøvede at pløje én gang for den første udsæd. Alle betingelser var således til stede fra naturens side. Men fameme stod med tomme hænder. De manglede redskaber og kreaturer, og de ejede ingen penge. Den første tid havde de sovet under åben himmel, så boede de i huler, som de gravede i bakkeme, men da de ikke øjnede nogen udvej til at få bygget hus, vandrede de igen de mange mil tilbage til Grand Island. Her fik de papirer på jorden og tog arbejde ved Jembanen for at tjene til de første indkøb. Men seks måneder senere måtte de tilbage, da de nu var forpligtede til at bygge på den ny jord. De drog da ud på prærien, gravede et hul, afrev noget græs og sagde, at det var en farm. Så drog de atter til Grand Island og arbejdede igen ved Jembanen, ja enkelte af dem rejste helt ned til Alabama og slæbte bomuldsballer for de sorte. På denne måde lagde de tålmodigt cent til cent, indtil de havde tjent så mange penge, at de kunne købe hest og ko og plov. Således udrustede ankom de for tredje gang til Dannebrog og byggede de første jordhytter, som vestens storme og de halvtropiske regnskyl rev over ende. Men disse mænd tabte ikke modet. Der fulgte år med voldsomt, overmenneskeligt arbejde, savn og frygtelige lidelser, men danskerne gav ikke tabt. Langsomt kom prærien under plov, jordhytterne forsvandt for blokhuse, og endelig rejste fameme i blokhusenes sted de malede bygninger af træ, som står den dag i dag".

Således genfortæller journalisten Henrik Cavling i sin rejsekildring *Fra Amerika* fra 1897 starten på den danske koloni Dannebrog i Nebraska.¹ Cavling opholdt sig på sin rejse nogle dage i Dannebrog og hørte malende fortællinger om de begivenheder, der lagde grunden til den danske koloni ca 25 år tidligere - 8000 km fra Danmark - i året 1871. I 125-året for Dannebrog-kolonien start satte danskere igen fokus på stedet. Men det skete i en helt anden sammenhæng.

Udstillingen "Danskerne på prærien"

Gennem flere år har det været Odense Bys Museers målsætning årligt at opbygge en særlig stor og markant særudstilling - oftest på Hollufgård. Fra rækken kan nævnes

*The Pedersen Farm på frilandsmuseet
Old World of Wisconsin*

Bondehuset, Kimballton i Iowa

Regnskoven i Sydamerika, 1991, EUROPA, 1992, Guld, guder og godtfolk, 1993, Ukraine - steppens nomader og skovens bønder, 1994 og Alle tiders favntag, 1995. Flere af udstillingerne har haft grundtemaet: samspillet mellem menneske og natur.

I 1997 er planlagt en udstilling med titlen "Danskerne på prærien". Fra første halvdel af 1800-tallet kom europæiske nybyggere til det midtvestlige USA. Blandt disse var mange skandinavere, heraf en del danskere. De danske nybyggere bosatte sig primært i staten Wisconsin, bl. a. skovområderne i nordøst, og i anden halvdel af århundredet på prærien i staterne Minnesota, Iowa og Nebraska. I de sidstnævnte stater mødte nybyggerne prærien med dens uberørte natur, dens planter og dens dyr. Og nogle mødte endog 'naturfolket' - indianerne, der blev presset længere og længere mod vest som følge af nybyggeres fremmarch. Over 300.000 danskere emigrerede til Nordamerika mellem 1840 og 1914, hovedparten kom til Midtvesten.

Udstillingen skal sætte focus på danske nybyggere i USA. Den skal følge deres forventninger og deres kamp i det nye land for at bygge en tilværelse op. De første 10-15 års forløb vil udgøre udstillingens ene del. Vi skal se, hvorledes danskheden søges holdt i hævd samtidig med nødvendigheden for en begyndende integration opstår.

Vi vil møde pionererne med vovemod og initiativ, og med deres 'øjne' skal vi opleve den uberørte prærie og de enorme vidder. De første år på den store, åbne prærie var ikke uden store menneskelige og materielle omkostninger. Præriebrande, snestorme, hedebløjer, græshoppeangreb og frygten for indianerne hørte med. Veje og broer eksisterede ikke, og der var langt til alt - til nærmeste by, til læge, til skole og til den militære garnison. Hertil kom ensomheden og længslen efter den familie og det land, der var forladt for altid.

Sammenhold og det danske sprog betød meget. Hertil kom kirken og samhørigheden i arbejde, fest og fastholden ved medbragte traditioner. Religionen - og troen på fremtiden - var den nødvendige ballast. For pionererne var Amerika mulighedsens land - en verden med demokrati og lige muligheder. Nogle bukkede under, andre klarede sig - og de mænd og kvinder såede, hvad deres efterkommere nu kan høste.

Udstillingens anden del skal fokusere på det samme prærielandskab i dag - set med moderne farmeres øjne. Der skal tegnes et billede af den nutidige prærie - det store landbrugsland med dets problemer, stagnation og affolkning. Det moderne landbrugsland og dets beboere skildres gennem konkret fortælling. Landet, landbruget, byen og livet vil være emner, men med væsentlig vægt på menneskene - 3. og 4.

generations-danskerne. Er de der? - eller er de flyttet og spredt ud over det store amerikanske kontinent? Er de eneste spor efter nybyggerne præriekirkegården fyldt med simple gravsten med danske navne? Står den danske kirke tom tilbage? Eller er der stadig efterkommere, der holder fast i 'røddeme'?

Udstillingsprojektet sætter således ikke focus på selve udvandringen - på baggrunden herfor og forløbet heraf -, men derimod på hvad der egentlig skete, da danskere bosatte sig i det nye land - og hvordan situationen er i dag.

Gennemførelse af et stort udstillingsprojekt tager lang tid, ikke mindst når det forudsætter nye grundlæggende undersøgelser og lån af genstande og materiale fra andre lande. Ideen til udstillingen "Danskere på prærien" blev fostret i forbindelse med nærværende forfatters besøg i anden forbindelse i Iowa og Nebraska i januar 1995.

Egentlig var det planen i 1997 at opbygge en udstilling om skovlands-indianerne i USA, men fascineret af de mange danske spor så mange tusinde kilometer fra Danmark blev emnet korrigeret. I løbet af foråret 1995 blev idé og målsætning formuleret og den indledende research iværksat. I november 1995 gennemførtes en studierejse til Iowa og Nebraska med henblik på dels at udvælge oplagte dansker-områder i Midtvest USA og dels at skabe kontakter med henblik på det videre research-arbejde. Fra februar 1996 intensiveredes arbejdet med udstillingen, idet museumsinspektør Karsten Kjer Michaelsen fra det tidspunkt blev sat fuldtids på projektet.

Allerede i løbet af 1995 omtaltes i medieme planerne for udstillingen, og en betydelig forhåndsinteresse meldte sig. Mange mennesker kontaktede Odense Bys Museer med oplysninger om slægtninge i USA og om bevarede 'Amerika-breve' og gamle billeder. Der er næppe tvivl om, at emnet ud- og indvandring og integration i et nyt land kombineret med de seneste års forøgede rejseaktivitet til og fra USA er årsagen hertil.

I det tidlige forår 1996 stod det fast, at udstillingen skulle koncentrere sig om den store danske koloni Dannebrog i Howard County, Nebraska, og et detaljeret program for indsamling af historiske kilder, kort, gamle fotos og originale genstande blev opstillet. Nu skulle planerne realiseres.

I danskernes fodspor

Fredag den 3. maj 1996 kl. 12.50 lokaltid landede SAS-flyet SK 941 i Chicagos lufthavn O'Hare. Med flyet var 3 medarbejdere fra Odense Bys Museer, 1 journalist fra Fyens Stiftstidende og et kamarahold på 3 fra TV2/Fyn. Gruppen på 7 personer skul-

Den lille havfrue i Kimballton, Iowa

le i de næste 11 dage i to biler køre over 3000 kilometer gennem Midtvest-staterne Illinois, Wisconsin, Iowa og Nebraska for at følge sporene af de danskere, som grundlagde den danske koloni Dannebrog i Nebraska.²

Vor rejse startede i storbyen Chicago, som også blev mange danskeres udgangspunkt for deres videre færd ud over prærien. De ankom fra havnene ved Atlanterhavet med tog - eller via skib over de store søer - og gjorde ophold i byen.³ Nogle blev hængende, og der opstod hele danske kvarterer, men langt hovedparten drog videre. Og det gjorde vi også. Allerede på ankomstdagen blev kursen lagt mod Waukesha County i Wisconsin og med base i statens hovedstad, Madison, skulle de følgende dage bruges til at spore de første ideer om den store danske præriekoloni i Nebraska.

Hartland, Wisconsin

Den første dansker kom - så vidt vides - til det skovrige Wisconsin-territorium i 1836. Det var pelsdyrjægeren John Smith. Og i 1839 eller 1840 bosatte John S. Bang sig i byen Racine, der senere skulle blive den mest 'danske' by i USA. I de følgende år kom der flere danskere, og i 1846 - altså for nøjagtig 150 år siden - opstod den første egentlige danske bosættelse.⁴

Christian Ludvig Christensen, født i 1803 i Pederstrup på Lolland, kom i 1846 til Waukesha County i staten Wisconsin. Han var kort tid forinden rejst fra Danmark for at forsøge sin lykke i Amerika. Hustru og 6 børn blev hjemme i Danmark. Christian Ludvig Christensen erhvervede en passende jordlod i det smukke skov- og sørige landskab umiddelbart vest for den bebyggelse, som året efter skulle få posthus med navnet Hartland. Om Christian Ludvig Christensen fortælles følgende historie: Da Christensen havde fundet den plads han ville leve på, skrev han hjem efter sin familie, og hans kone og børn drog ud på rejsen. De nåede omsider til Milwaukee, hvor Christensen efter aftale skulle møde dem; men der var ingen Christensen. De forsøgte så at leje vogn til Hartland, men ingen i Milwaukee vidste, hvor Hartland var, derimod kendte man nok Delafield, det township, hvor Christensen havde købt land. De hyrede så en vogn til Delafield. Men lige da de var klar, kom Christensen med sine okser, som han havde drevet de 25 miles fra Hartland til Milwaukee. Den lollandske tidligere krokone forfærdedes, da hun så sin mands amerikanske køretøj med det hornede forspand. Hun havde vist allerede fået nok af Amerika!⁵ Ikke blot

Christian Ludvig Christensens familie kom til Hartland det år. Flere danske familier slog sig ned umiddelbart vest for Hartland mellem søerne Pine Lake, North Lake, Beaver Lake og Mouse Lake og et dansk samfund opstod.

Spændingen var derfor stor, da bilerne drejede fra highway'en ind i byen Hartland 150 år senere. Med spejdende øje søgtes efter blot et enkelt spor af den tidligere danske bosættelse. Men intet kunne skimtes - og hvad søgte øjet egentligt - et dansk flag måske? Den nydelige lille by var helt igennem amerikansk. Turen til Pine Lake og Beaver Lake gav heller ikke synlige spor, men derimod indtryk af et smukt, kuperet landskab med mange flotte villaer beliggende ned mod søerne og med både liggende ved små bådebroer. Området var blevet et rigmandskvarter en halv times kørsel vest for storbyen Milwaukee!

Med det billede på nethinden erindredes V. C. S. Topsøes rejseskildring fra Hartland skrevet i 1871: "Omgivet af højene og skovene, gennemstrømmet af den klare å, så Hartland i aftenbelysningen ud som det fredeligste sted på jorden, et livsaligt hjem for landlig fred og hvile, en plet som den, hvortil scenen henlægges i drømme om et liv, langt udenfor verdens stærke bevægelse. Men hvor længe vil det vare, inden den idylliske plets ærgerrige drømme er gået i opfyldelse?"

Inden skovene på højene er blevet byttede med en mylder af skorsten, inden grundene langs den fredelige landevej gennem byen er blevet byggegrunde, som udmåles i frontfod til paladslignende udsalg. Den mand, som sad og medede på det dejlige sted under bævreaspene ved bredden og fik så mange fisk, vil måske leve og se forandringen og blive millionær ved den."⁶

Lars Hannibal

Målet med turen til Hartland gjaldt ikke alene at se det sted, hvor den første danske bosættelse i USA etableredes for 150 år, men i langt højere grad i arkiver og på museer at følge det initiativ, som danske Hartland-beboere tog knap 25 år senere. Og blandt dem står Lars Hannibal i centrum.

Han var født på Lolland i 1822 som søn af en husmand. Som ung deltog han i treårs-krigen og blev efter krigen husmand på sin fødeø. Men i 1856 rejste han med hustru og børn - hans gamle fader kom siden efter - til Wisconsin i håb om dér at kunne opnå en bedre fremtid for sig og sine. Han købte et stykke skov i nærheden af Pine Lake og farmede til borgerkrigen udbrød. Som borger i sit nye

Lars Hannibals gravsten på Oak Ridge Cemetery i Dannebrog

hjemland meldte han sig straks - 39 år gammel - til nordstatshæren og blev sergent i kompagni B, Wisconsin Volunteers 15. regiment. Efter borgerkrigens afslutning tog han tilbage til Danmark for at agitere for en fremtid i USA og fik mange til at følge sig.

Lars Hannibal var en virksom mand, og han havde en drøm om at opbygge en stor dansk koloni i USA. Flere og flere danske immigranter kom til Wisconsin, og heraf mange til Hartland. Men nu manglede der land, og jorden kostede mange penge. Men ude på vestens prærie var et par kraftige arme og en ærlig vilje sagen. Uncle Sam gav landet gratis, og så var man fri for at rydde træer og slæbe sten, og endvidere kunne man nyde det fortrin at bo i et stort dansk settlement, hvor dansk sprog og danske sæder kunne trives og bevares.

Denne sag agiterede Lars Hannibal ivrigt for, og i 1870 lykkedes det ham sammen med en gruppe danskere at få godkendt som lov i staten Wisconsin oprettelsen af et selskab benævnt "Det Danske Land- og Hjemsted-Kompagni". Lars Hannibal blev selskabets præsident. Målet med selskabet var gennem aktiesalg at skaffe tilstrækkeligt mange penge til at købe et så stort landområde, der kunne sikre en dansk koloni bestående af flere tusinde personer. I omtaler og gennem annoncer søgte selskabet såvel i dansksprogede aviser i USA som i danske aviser at skaffe aktionærer. Hertil kom Lars Hannibals agitations-rejser til de øvrige danske kolonier i Wisconsin. Hver aktie var på 50 \$ og gav ret til at tage 40 acres i besiddelse af selskabets land. Selskabet eftersøgte land i det vestlige Wisconsin og i de tilstødende stater mod vest. Gennem kontakter til Union Pacific Banen, der fra 1869 havde åbnet en forbindelse fra Omaha i Nebraska og til Stillehavet - og derved sikret en tværgående jernbane over det amerikanske kontinent, fik man forslag om at undersøge de nyåbnede områder i Nebraska nær Loup River.

Studier i arkiverne hos State Historical Society of Wisconsin i Madison gav resultater. Både oplysninger om Lars Hannibal og om "Det Danske Land- og Hjemsted-Kompagni" blev sporet, og forsynet med kopi af et kort fra 1860 kunne Lars Hannibals jordlod fra 1856 udpeges. Den lå smukt rundt om den sydlige del af den lille sø Mouse Lake ikke langt fra Hartland. At stå her på det sted, hvor Lars Hannibal havde kæmpet med at fælde træer for at skabe en mark, og se ud over den sø, hvor han havde fisket manganen gang, var en stor oplevelse. Det gav selvfølgelig anledning til både TV-optagelser og mange fotos.

Grand View College og Dana College

Dana College, Blair, Nebraska

Efter nogle dages arbejde i Madison og med en afstikker til frilandsmuseet Old World Wisconsin med den lille dansk gård - the Pedersen Farm -, gik turen via highway'en over Missisipi til staten Iowa. Næste mål var Grand View College i Des Moines, hovedstaden i Iowa. Grand View College blev for over hundrede år siden startet af danske emigranter som en præsteskole. Senere udviklede den sig til et egentlig college. Den samme udvikling fandt sted for Dana College i Blair, Nebraska. Disse to colleges, grundlagt i slutningen af forrige århundrede, er de eneste bevarede colleges af dansk oprindelse.

Grand View College var grundtvigianernes skole, medens Dana var Indre Missions. Den kirkelige splittelse, der var kendt fra Danmark, blev meget markant i den danske kirke i USA. Stadig omtaler ældre efterkommere af danske udvandrere de to colleges som henholdsvis 'deres' og 'vores'. I dag kan denne adskillelse ikke mærkes. Oprindeligt gik grundtvigianerne - og dermed Grand View College - meget ind for at bevare kontakten til Danmark og holdt de danske traditioner i hævd. Dette i modsætning til Indre Mission - og dermed Dana College - der ganske vist erkendte sin danske oprindelse, men integrationen i det nye samfund var væsentligst.

Når man i dag besøger de to colleges, er der det besynderlige, at medens danskheden kun meget sporadisk mødes på Grand View College, ja så toner danskheden straks frem på Dana. Allerede velkomstkiltet med logoet - et dannebrogslag udformet som et vikingesejl - viser tilknytningen til Danmark. Inden for murene mærker man det også. Eksempelvis er der altid tilbud om danskundervisning ved en dansk

lektor, og båndene til Danmark søges opretholdt og udbygget. Selvom begge colleges nu er tilpasset de amerikanske forhold, er der næppe tvivl om, at årsagen ligger i, at Grand View er et college for storbyen Des Moines, medens Dana College med den smukke placering i det bakkede terræn tæt ved Missouri-floden i den lille rigmandsby Blair ikke har samme binding. Det fungerer som et privat college med tiltrækning af studenter fra store dele af USA. Kigger man nærmere på listen over såvel lærere som studenter ved Dana, ja så genkender man mange navne af dansk herkomst.

Besøget på Grand View College - og senere på Dana College, som iøvrigt er vores undersøgelses faste 'base' i USA - gjaldt arkiverne. Begge colleges har righoldige arkiver med materiale om de danske immigranter. Af gode grunde har Grand View mest om de grundtvigianske menigheder og bosættelser, og Dana mest om Indre Missions, så der skal kombineres. Et af de gode fund på Grand View College var en del materiale om den danske højskole, der oprettedes i Nysted, en aflæggerbebyggelse til Dannebrog-kolonien.

Før turen gik til Dana College, fik holdet mulighed for at besøge de to danske byer Elk Horn og Kimballton, der ligger tæt ved siden af hinanden i den vestlige del af Iowa. Her udspillede sig i tidligere tider den markante opposition mellem grundtvigianere og Indre Mission. Kimballton var grundtvigianeres, og her måtte man f.eks. drikke øl og danse. Samtidig kæmpede Elk Horn for at få lukket saloonen. Sådanne slagsmål var med til at døbe grundtvigianerne "The Happy Danes", medens Indre Missions tilhængere fik navnet "The Holy Danes". I dag er stridighederne mellem de to byer væk, og i stedet satser de på at trække turister til med store skilte ved den nærliggende Inter State 80 (= motorvej). De danske byer, den danske vindmølle, kro, Bedstemors Hus og The Danish Immigrant Museum er blandt de ting, der lokkes med. Danske symboler findes overalt, startende med de Dannebrog flagprydede hovedgader, med kopi af den lille havfrue, bondehuset - og Odense Street! Man fornemmer, at her er danskheden alene blevet til symboler, og interessen ligger i hurtigt tjente turistikroner. I butikkerne kan man købe alt, der minder om Danmark og som er rødt og hvidt.

Over floderne

Da vi passerede Missisipi-floden på grænsen mellem Wisconsin og Iowa ændrede landskabet sig. I stedet for det bakkede og sørige - samt stadig ret skovrige Wisconsin - mødtes blikket af den uendelige og efterhånden utroligt flade prærie i Iowa. Ikke

den oprindelige prærie, men et ufatteligt stort landbrugsland fyldt med majsmarker. I det flade landskab kunne ses landmålerens udlægning af landskabet i firkanter, inden for hvilke de enkelte farme lå. Da regeringen i Washington i 1800-tallet frigav de enorme landarealer i Midtvest USA, foregik det efter et bestemt system. Landet blev opmålt og inddelt i 'townships' bestående af firkanter á 6 x 6 miles. Hvert 'township' var igen opdelt i 36 firkanter á 640 acres, hvilket udgjorde en section. Farmere kunne så erhverve normalt en halv - eller eventuelt en kvart section. Flyver man henover de enorme landområder i USA, ligner landskabet et kæmpe skakbræt, hvor veje og bebyggelser retter sig ind efter det uendelige mønster. Så stort er området, at landmålere i deres arbejde jævnligt måtte korrigere firkanterne på grund af jordklodens runding.

Missouri-floden udgør grænsen til Nebraska. Den var længe et problem i kommunikationen mellem øst og vest, da det kun var muligt at krydse floden med båd. Ved åbningen af Stillehavsbanen måtte passagererne stå af i Council Bluffs på østsiden af floden og først genoptage togturen på den anden side i storbyen Omaha. Men få år efter at Union Pacific Banen i 1869 fik åbnet tog- og telegraflinien til Stillehavet, stod en stor, flot jernbro klar.

Union Pacific har hovedsæde i Omaha. Og det blev et spændende besøg i det enorme hovedsæde, da Lars Hannibals kontakter med selskabet skulle undersøges. Det var ikke helt let, da Union Pacifics historikere var i fuld gang med at flytte såvel arkivalier som museumsgenstande til den gamle Union Station i Omahas centrum. Her skal i de kommende år opbygges et stort museum, der både fokuserer på Union Pacific og på hele opdyrkingen af prærien. Museets navn er Western Heritage Museum. Men trods dynger af arkivalier spredt ud over enorme kælderrum, lykkedes det at grave relevante papirer og kort frem - der fortæller om salg af jernbanens jord, om den senere jernbane til Dannebrog og om den nu forsvundne station.

Det var dog ikke blot Union Pacifics arkiver, der blev gravet i. Flere dage brugtes hos Nebraska State Historical Society, der er det statslige museum og arkiv placeret i statens hovedstad Lincoln en lille times kørsel fra Omaha. Opholdet i denne del af Nebraska omfattede også private besøg hos efterkommere af danske udvandrere. Ikke mindst gav et besøg hos familien Petersen i Bellevue syd for Omaha et enormt udbytte. Under studierejsen i november 1995 havde Karsten Kjer Michaelsen og nærværende forfatter støvet et stort og enestående, håndskrevet manuskript frem på

arkivet i Lincoln.⁷ Det er forfattet af Peter S. Petersen, der som 11-årig kom til USA i 1872. Familien slog sig ned på en jordlod ved Dannebrog. Det velskrevne manuskript på over 600 håndskrevne sider fortæller indgående om livet i Dannebrog-kolonien fra 1872 og ca 20 år frem.

Peter S. Petersens minutøst beskrevne og præcise erindringer vil være en uvurderlig kilde til udstillingen om "Danskerne på prærien". Dele af manuskriptet vil blive søgt udgivet i forbindelse med projektet.

Blandt fundene hos familien Petersen er en dagbogsoptegnelse fra Hans Nielsen nedskrevet på turen med prærievogne fra Hartland i Wisconsin til Dannebrog i Nebraska i foråret 1871. Fire familier fulgtes ad, og de havde alle ejendele med samt kvæg og grise. Undervejs fik den ene ko kalv. Turen startede den 19. april og under den 1. juni noterede Hans Nielsen: "Vågnede op om morgenen omkring kl. 3.30 og fandt, at hestene var væk. Søgte efter dem hele formiddagen og fandt dem ved et åløb om eftermiddagen. Krydsede Loup River med kvæget om eftermiddagen. Kom hen mod aften over til Oak Creek, hvor Hannibal og Seehusen havde rejst deres telt." Den 2. juni: "Om formiddagen krydsede Loup River med hestene og vognene og slog lejr ved Oak Creek, og efter velkomst blev der lavet en indhegning til Frederiks grise."

Nybyggernes rejse fra Hartland i Wisconsin til Dannebrog har været over 1000 kilometer. I luftlinie er afstanden 870 km. Turen fulgte de kendte jordveje og gik gennem mange små nybyggerbyer. I Omaha gjordes et kort ophold for at købe ind inden kursen blev sat mod Grand Island.

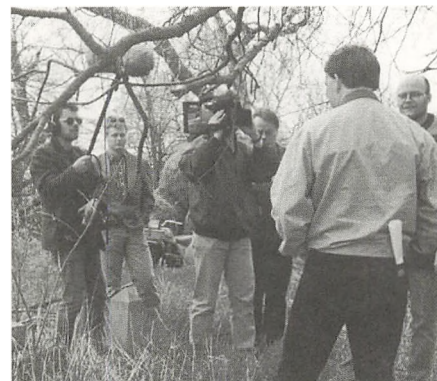
Videre vest på

Efter denne fantastiske eftermiddag hos familien Petersen i Bellevue - som også omfattede et stort kaffebord - satte vi også kursen vestover mod byen Grand Island. På vejen skulle et par gamle, ikke længere benyttede kirker bygget af danske nybyggere besøges. Den ene ligger ved Inter State 80 ikke langt fra Lincoln. Et kort kig på den, og den blev opgivet. Vi havde nemlig nogle drastiske tanker i baghovedet. Næste gamle danske kirke var i den lille, tidligere danske bebyggelse Cordova godt og vel et par timers kørsel fra Lincoln. Det var en flot, lille og rimeligt velholdt kirke, bygget i hvidmalet træ og i den så typiske form for lutheranske kirker i Midtvest USA. Den kunne vi lide, og inden længe var der iværksat forhandlinger om at måtte låne

kirken til vores udstilling. Lært af erfaringer fra USA synes det ikke uoverkommeligt at flytte hele bygninger, og formentlig kan kirken - bygget i hele stykker - skilles ad og sendes med container. Men det er en helt anden historie, hvis videre forløb endnu ikke ligger fast. Overraskelsen var dog stor, da det viste sig, at den ældre dame, som ejede den gamle danske kirke i Cordova, overrakte os et eksemplar af sin afdøde mands visitkort - han havde i fritiden været H. C. Andersen-fortæller i Nebraska!

Næste dag blev brugt på Stuhr Museum i Grand Island. Arkiverne undersøgtes og museets samlinger blev gennemgået. Specielt var vi meget interesserede i at få lokaliseret en historie, som Peter S. Petersen fortæller om i sit erindringsmanuskript. Han hørte historien fortalt, da han tjente på en farm uden for Grand Island. Farmen var ejet af familien Goetsche, hvor manden var af holstensk afstamning, medens konen var dansk. Efter nogle år i Danmark besluttede parret at udvandre til USA. I 1868 havde de slået sig ned ca 25 miles øst for Grand Island.

En januardag ville naboens to unge sønner i tyverne drage på en længere jagttur. De inviterede Goetsches 15 årige søn, Christian, med samt hans jævnaldrende kammerat Christian Tram. De havde gode heste, en let vogn, telt, våben og dyrefælder. De drog op langs Loup River og nåede ud på den åbne prærie. Efter nogle dage nåede de til det sted, hvor Oak Creek (creek = å) løb ind i Middle Loup River. Stedet skulle senere blive dér, hvor Dannebrog by blev grundlagt. De rejste teltet på den ene flodbrink. Næste morgen besluttede de to unge mænd at gå ned til floden for at fælde et passende egetræ, som de dagen forinden havde udset sig, medens drengene blev tilbage. Da de var nået ned til åen, mente de unge mænd at høre skud og blev stående stille lidt. Men da de ikke kunne høre mere, troede de, at det blot var isens skrininger i åen. De fældede i ro og mag deres træ og vendte først tilbage til lejren over middag. Et frygteligt syn mødte dem. De to drenge lå dræbte, skudt måske af deres egne rifler. Hestene og flere af deres ting var væk. Flere steder kunne de se spor af moccasiner. Den ene af de unge mænd besluttede at blive hos de dræbte, medens den anden måtte gå den lange vej tilbage for at hente hjælp. Familien Goetsche begravede deres dreng i en lille høj i udkanten af haven og beplantede den med blomster. Da Peter S. Petersen var ansat som tjenestedreng på farmen nogle år senere fik han at vide, at kørerne aldrig måtte komme op på højen. Han fik ikke at vide hvorfor. Den historie fortalte hr. Goetsche først, da Peter ved en dags uopmærksomhed oplevede, at et par af kørerne spiste med største glæde af blomsterne

TV-optagelser ved den lille høj over drengene Christian Goetsche og Christian Tram, der blev dræbt af indianere i 1868.

Dannebrog - The Danish Capital of Nebraska

på højen. Fru Goetsche jagede køerne bort, skældte ikke Peter ud, men forlod stedet grædende.

50 år senere blev højen markeret med en sten, som fortæller om indianeroverfaldet på de 2 drenge. Den halvt danske dreng Christian Goetsche hviler under stenen. Stedet blev genfundet trods vanskeligheder. Farmen er der stadig, men haveanlægget er væk. Midt mellem træer og buske lå den lille høj og den senere rejste sten. Det var en stor, men også mærkelig fornemmelse, der bredte sig i os, da vi bøjede os ned for at tyde stenens indskrift.

Dannebrog, Nebraska

Ved indkørslen til byen Dannebrog står et stort skilt med påmalet amerikansk og dansk flag samt indskriften: "Dannebrog - founded by Danish Pioneers". Endelig var vi fremme ved målet. To af turens deltagere havde været der i efteråret, men for de øvrige var det en stor oplevelse at se den lokalitet, som vi havde talt så meget om i mange dage. Den lille by er en typisk midtvest flække, hvis storhedstid var for 60-70 år siden, og som nu er i et stille, men fascinerende forfald. Særligt er præriekirkegården beliggende umiddelbart op til Oak Creek meget smuk. På de græsklædte bakker står sten efter sten med indhuggede navne, næsten alle med danske navne og mange med danske indskrifter. På det højeste punkt, helt ovre ved creek'ens brink, ligger Dannebrog's grundlægger Lars Hannibal. Den oprindelige gravsten er suppleret med en nyere sten, der fortæller, at Lars Hannibal var grundlægger af Dannebrog og byens første postmester. Ved siden af står det lille femstjernede, sorte jernkors, der sættes ved alle grave for veteraner fra US Army. Hans tid i nordstatshæren huskedes.

Dannebrog-området er ikke en flad prærie-slette, men derimod et kuperet prærielandskab gennemskåret af Loup-flodens løb og de mange creeks. Man forstår godt, at Lars Hannibal valgte dette område. Mindelserne om Danmark - og ikke mindst Lolland - er til at få øje på. Også selvom dette landskab er uendeligt. Men netop uendeligheden er forskellen, og står man en solskinsdag og skuer ud over landet og følger med øjet det enorme himmelvælv, ja så erindrer man Wilhelm Dinesens ord om sit besøg på Nebraskas prærie i sensommeren 1872: "Det stod mig den gang ikke så klart som nu, i hvor høj grad jeg trængte til ro, ellers havde

jeg straks søgt ud på den flade, endeløse prærie med den blå, skyfri himmel, hvor alt er græs, græs og kun græs, så langt øjet når..."⁸

De følgende dage indkvarteredes gruppen i Nestle Inn, et smukt træbygget hus på hovedgaden i Dannebrog. Allerede før vores ankomst havde det lokale, ugentlige blad "Stjernen", der oprettedes i Dannebrog i 1886, fortalt om de danske historikeres besøg. Så vi var kendte og velkomne fra første øjeblik, og få timer efter sad vi til æbleskive-aften i Harrietts Spisehus. Den aften udviklede sig til snak og snak om Dannebrog og Danmark - og gamle billeder og arkivalier blev slæbt til huse.

Næste dag indrettede vi os med modtagelsessted for øvrigt materiale i forretningen The Little Mermaid, og her dukkede avisen The Grand Island Independent op for at interviewe de mennesker, der havde tilbagelagt 8000 km for at søge sporene af de danskere, der grundlagde Dannebrog for nøjagtig 125 år siden - i maj 1871!

Afslutning

Det er dybt fascinerende at følge i nybyggernes spor. Det var folk med vilje, mod, kræfter og virkelyst - men også med styrke til at modstå de store fysiske og menneskelige omkostninger.

Inden drømmen om en dansk koloni kunne realiseres, måtte nybyggeme mærke det hårde liv på prærien. Først kampen for at opdyrke prærien, så ensomheden, haglstormene, græshoppe-angrebene, prærie-brandene, den bagende hede og snestormene. Haglene slog kernerne af kornet, græshopperne åd alt, selv træskafter på redskaber, tørke lagde alt øde og snestormene, der varede i dage, rev mange dyr og mennesker med sig. Og ikke at forglemme frygten for indianerne.

Lars Hannibals søn, Peter M. Hannibal, har berettet derom: "Omkring 200 Pawnee indianere lå i lejr ved Loup-floden nær os, og Sioux indianerne var ikke langt derfra. Om natten hørte vi hulen og brøl fra prærieulve..... Det amerikanske motto: 'In God we trust' blev vores motto."⁹

Turen var ikke slut hermed. Arkivstudier i St. Paul, hovedbyen i Howard County, fulgte foruden hundredvis af fotooptagelser og timers filmoptagelse. Nogle af resultaterne heraf vil kunne ses i udstillingen "Danskerne på prærien" på Hollufgård i 1997. Eller i de avisartikler og TV-udsendelser, som blev produceret på vores rejse i danskernes fodspor. Om alt går vel vil vores arbejde med den danske koloni Dannebrog også udmønte sig i flere skrifter.

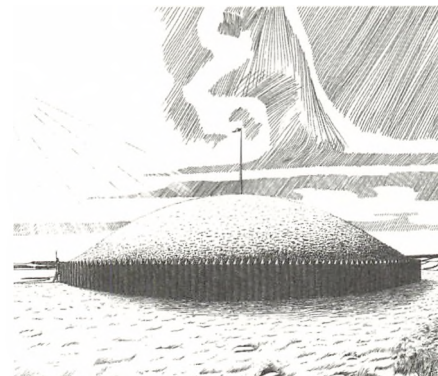

Noter

1. Henrik Cavling: Fra Amerika. København 1897. Henrik Cavlings skildring af forløbet er ikke helt korrekt. Således deltog der kun 4 personer i rekognosceringen, idet Niels Nielsen ikke var med. Han var blandt de første nybyggere, som slog sig ned i området i maj 1871.
2. Gruppen omfattede fra Odense Bys Museer museumschef Torben Grøngaard Jeppesen, museumsinspektør Karsten Kjer Michaelsen, museumsinspektør Nils M. Jensen; fra Fyens Stiftstidende journalist John Borgkilde, og fra TV2/Fyn Frank Weirsøe, Ken Petersen og Finn Skyt.
3. Flyrejsen fra København til Chicago tager i dag ca 9 timer. Jævnfør en bevaret rejsedagbog tog turen fra København til Chicago med skib og tog i 1871 ca 6 uger. Turen med tog til Grand Island og derfra videre til Dannebrog tog yderligere 4 dage.
4. I Sverige er i 1996 gennemført et landsdækkende initiativ med udstillinger, foredrag, TV-programmer, konferencer m. m. i anledning af 150-året for den første svenske bosættelse i USA - Bishop Hill i Illinois. Initiativet er også blevet fejret i USA, hvor bl.a. Nordiska Museets udstilling "NYTT LIV - NYTT LAND, utvandrare och invandrare 1846 -1996" vistes på Immigrant-museet på Ellis Island, New York.
5. P. S. Vig: Danske i Amerika, bd. 1, Minneapolis 1908, s. 253.
6. V. C. S. Topsøe: Fra Amerika, København 1872, s. 297.
7. Memoirs of Peter S. Petersen, 2 vol., Nebraska State Historical Society, Lincoln.
8. Wilhelm Dinesen: Fra et Ophold i de Forenede Stater. Tilskueren 4, 1887, s. 778.
9. Peter M. Hannibal: Danes in Nebraska, The Dannebrog News, 1922.

Ladbyskibsgraven - i 1935, 1985 og 1995

Henrik Thrane, professor

De store arkæologiske fund har det med at være mytedannende, f. eks. Tutankhamons gravs forbandelse, som udgraverne døde på stribevis af, Jellinghøjenes grave og mangel på samme, osv. Også vor lokale Hassan, Ladbyskibet, har sine myter, de manglende bord i skibet, den plyndrede grav, den dødes identifikation. I dette tilfælde kan vi næppe klandre den forlængst fjernede døde viking for at udgraverne begge var døde indenfor seks år efter udgravningen.

Det var meningen, at resultaterne fra nye studier af skibet og fra den nye konservering af fund fra udgravningen forlængst skulle være publiceret sammen med pollenanalyser og andre iagttagelser fra udgravningen 1984 og senere feltarbejde.¹ Men da alle implicerede havde for mange andre opgaver, er der ikke sket noget. Derfor er det vist på tide at orientere om både nyt og gammelt udover de korte rapporter (Madsen & Thrane 1985; Thrane 1987).

Apothekeren og konservatoren

Rosenbergs og Helweg Mikkelsens udgravning 1935. Fundhistorien er bekendt, og skildret mange gange af den lykkelige finder og mæcen, apotheker Poul Helweg Mikkelsen, som dengang skøttede arkæologien på Fyn (Mikkelsen 1940; Larsen 1941). Skibet blev hans største - og dyreste arkæologiske oplevelse og ydelse til dansk arkæologi. Det var ham, som betalte udgravningen og bevaringen. At udgrave en helt ny slags objekt med tekniske hjælpemidler, der ikke var meget bedre end vikingetidens, var en bedrift, som man med rette priste Nationalmuseets konservator Gustav Rosenberg for (Holm 1981, 216). Det hele var afsluttet på fire måneder, den 24. oktober 1935.

*Sådan kan højen måske have set ud straks efter at den var færdig. Set fra vest.
Claus Madsen del.*

Højen efter indvielsen, set fra vest, ovenlyset over skibet ses. Foto Poul Helweg Mikkelsen.

Udgraverne brugte alle deres kræfter på skibet, og da det var udgravet, beslaglagde bevaringen alle ressourcer. Derfor blev den omgivende høj noget stedmoderligt behandlet. Betonhallen blev støbt over skibsaftrykket, festligt åbnet 1937, og så var den potte ude - troede alle. Da noget tilsvarende aldrig var prøvet, anede man ikke, hvordan skibsaftrykket ville opføre sig.

Allerede tidligt under udgravningen drøftede Helweg Mikkelsen og Johannes Brøndsted, hvordan man kunne sikre det enestående fund. Først tænkte man på at flytte hele aftrykket til Nationalmuseets gård, men tanken om bevaring på stedet blev til virkelighed, da apothekeren bekostede indkapslingen og forærede den nye attraktion til Nationalmuseet. Der blev lavet en ordning, som tilgodeså det lokale museum, Fyns Stiftsmuseum, som gennem nogle år fik penge fra overskuddet til sine undersøgelser. I gavebrevet skrev apothekeren at: "Ansvaret for den fortsatte arkæologiske Bevaring" skulle påhvile Nationalmuseet. Det var en betingelse, at Nationalmuseet skulle overtage "Driften, hele Ledelsen og dermed Skibets Vedligeholdelse", hvis apothekeren døde før den første januar 1942. Allerede 1938 var det galt med tilstanden. Apothekeren klagede sin nød til Brøndsted, men hvad der kom ud af det, fremgår ikke af brevene.

Publikationen

Gustav Rosenbergs død i 1940 satte semikolon for arbejdet med publiceringen af fundet. Daværende konservator Knud Thorvildsen fik opgaven overdraget, efter at han havde arbejdet med konserveringen af jernfundene (Kunwald 1977).

Med vor langsommelighed er vi ikke de rette til at klandre vore forgængere, men dengang syntes man, at det gik meget langsomt med publiceringen. Den udkom 1957, og i sammenligning med den store (endnu ufærdige) publikation om det norske Osebergskib var det en tynd kop the. Det vigtigste var nu også, at fundet var tilgængeligt. Bogen er da også læst tynd siden, navnlig af tyske forskere, der har sammenlignet Ladby med skibskammergraven i Hedeby (Müller-Wille 1970; 1976; 1978; 1983; Ellmers 1980).

Plyndringen

Der er så mange, tildels modstridende forhold, som skal afvejes mod hinanden, at det vil kræve en selvstændig afhandling at behandle problemet nogenlunde fyldest-

gørende. Først fakta: Skibet indeholder genstande, som må være gravgods. Der er ingen menneskelige skeletrester. Der er spor af en gammel nedgravning i skibet. Dens alder er ukendt. Der, hvor gravkammeret burde være, er alt stærkt omrodet. Der var ikke en hel genstand i det gennemrodede område, og ethvert spor af den døde savnes. Knogler havde været at vente, da knogleme fra hunde og heste var ganske velbevarede - i 1935.

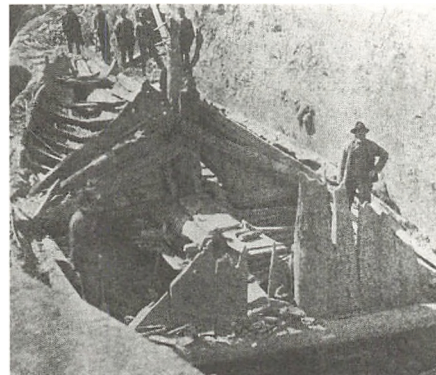
De forventede våben manglede også. Der var stumper af en jernskjoldbule. Et bundt pilespidser lå udenfor skibet, og var formentlig kun derfor intakt. Seletøj og sadel lå intakt i styrbords side og metalbesatte tøjler lå i orden, men sværd, økse og spyd burde der have været. Den lille økse. Skjoldbulestumperne og rideudstyret viser, at der må have været en mand tilstede.

Der er malende beretninger om vikingernes begær efter berømte våben og de risici de indlod sig på for at få tag i dem. Det at bryde ind i en gravhøj skildres som en stor bedrift, men ikke som nogen umulig opgave, trods den døde sjæls hårde modstand, der ytrede sig ret så håndgribeligt i fortællingene (Brøgger 1945; Jankuhn ed. 1978). Et berømt sværd kunne være motiv nok til at bryde ind i højen på et tidspunkt, hvor man vidste præcist, hvor gravkammeret lå, d.v.s. i vikingetiden. Nok har sværdene i sagaerne en enorm robusthed, men i praksis kan vi vist roligt gå ud fra, at klingerne ikke var meget værd efter en generation eller to i jorden med ligsaft, regnvand og husdyr. Et andet motiv kunne være en mere almindelig grådighed efter guld og sølv, snarere end et brugbart våben. Dette motiv synes universelt i tid og rum (Jankuhn ed. 1978; Rolle 1991; Neugebauer 1994, 135ff).

I heldige tilfælde kan plyndringer tydeligt påvises arkæologisk, og endda dateres til kort efter færdiggørelsen af gravmonumentet, uanset om det var af jord, træ eller sten og uden hensyn til de tricks, som slægten brugte for at forvirre potentielle gravrøvere (Thrane 1994, 21ff). Det kan være svært for os at forstå, hvordan det kunne lade sig gøre at grave sig vej gennem en gravhøjs metertykke græstørvsag eller en stenhøjs tusindvis af løse sten uden at egnens beboere slog alarm.

Selv ved nattetid må det have været risikabelt at grave sig ned. Arbejdet måtte vel gøres færdigt på en nat? Kan man ikke føle gysen, når man i den mørke kolde nat mærkede den klamme pust fra gravkammeret, da hakkerne brød gennem taget? Gravrøvere har været hårde hunde.

På den pontiske steppe lå storhøjene vel øde hen, når stammen efter sørgefesterne

Udgravningsfoto fra undersøgelsen af Gokstadskibet viser det plyndrede kammer i midten.

Plan over Ladbyskibets nordende med markering af udvalgte oldsagstyper, efter Rosenbergs originaler, Else Nørlund del.

var draget bort til andre græsgange, men anderledes må det have været her på Fyn, hvor befolkningen ikke var så mobil.

Et sjak kunne vel hakke sig ned til kammeret på en enkelt nat og brække det op og fordufte med rovet, hvis de blæste på, om lokalbefolkningen opdagede gravskænderiet næste dag. Ladby lå i den henseende gunstigt. I en jolle skulle det være nemt at sejle ind til stranden nedenfor skibshøjen og hurtigt komme væk til et ventende skib i Storebælt. Hvis kammeret stod så intakt, at bjælkeme holdt jorden uden, var det naturligvis hårdt at hugge sig vej gennem stammeme, men det skete jo andre steder, så hvorfor ikke i Ladby? Hvis kammeret stod jordfrit, var det nemt at overskue situationen ved hjælp af en lygte eller kerte og rage de gode ting til sig. Rod var, hvad Rosenberg og Mikkelsen fandt. Rosenbergs indmåling af stumpeme viser tydeligt, hvor spredt stumpeme fra de enkelte genstande lå. Det virker, som om man havde sluppet et koppel gravhunde løs nede i kammeret. Kammeret er ikke bevaret, men fundfordelingen tyder på, at det var 3 meter langt. I andre skibsgrave er kamrene mellem 2,4 og 4,7 m lange, så Ladby ligger i midten af variationsspektret (Grieg 1937).

Fjer fra dyne og puder lå i en ca. 1 m bred bræmme tværs over skibet, men formentlig er ikke alle spredte dun fundet. Når de ikke er rådnet, må det skyldes kontakten med skroget og jernresterne. At de er bevaret, tyder på, at forrådnelsen ikke har været gennemgribende. Det mere bestandige udstyr viser samme kaos. Et broncefads 50 stumper var også spredt over 6 m² i det meste af fundområdet. En sølvallerken, Thorvildsen tavle le, var spredt over ca. 1 m², bortset fra et stykke, som var røget helt ud i agterstaven ved bagbords ræling. Den ene spore blev liggende i kam-

meret dvs, at skoen vel var rådnet? I samme retning peger de guldtrådspossementer, som må have siddet på tøjet. Stumperne af et spillebræt lå ligeså spredt. Mere end 60 stumper af en jembeslået træbøtte lå spredt over ca. 4 m² i skibets midte agter for vantringene. Jernskjoldbulens ti stykker var spredt over ca. 4 m², samhörørende stykker lå henholdsvis 0,3 og 1,5 m fra hinanden.

Det er ikke alt for solide ting, bortset fra jernskjoldbullen. For at splintre den, må man virkelig have lagt kræfterne i. Det havde været meget nemmere at smide skjoldet til side end at smadre det. Skjoldet bar måske den dødes mærke, og ville derfor afsløre bæreren som gravrøver. Det kunne være grunden til at det blev efterladt - i modsætning til de andre våben, som bør have været der. Men hvorfor ikke tage sølv- og broncekar med? Sølvets værdi kendte man jo nok i vikingetiden.

Den store spredning tyder på, at gravkammeret var jordfrit. Disse formodninger gælder, uanset om man vil tolke indgrebet som plyndring eller genbegravelse. Der er en underlig blanding af to helt modsatte tendenser. Dels er den døde og næsten alt hans udstyr fjernet, dels er de tilbageblevne dele af udstyret voldeligt ødelagt.

Hvorfor tage hele liget med op? I andre plyndrede grave nøjedes man med at hugge armen af, hvis man ikke kunne få armingen af med det gode. Man orkede ikke at slæbe hele liget op. Hvis liget blot var hevet op, og efterladt udplyndret oppe på højen, ville man vel forvente, at de lokale havde lagt det ned igen og dækket hullet for at undgå ballade med den magtfulde slægt, som formentlig ejede højen.

Graven dateres af de fundne ting til før 950, dvs. før kong Gorm blev begravet i Jelling og før Haralds døb. Ladbygraven var altså hedensk. Hvis formålet var at flytte den døde til en anden grav i en kristen kirke, - en translatio - havde en flytning alene af liget været mere efter regulativet. Der var jo ingen plads til det hedenske gravudstyr i det korrekte kristne ritual. Så hvad blev der af alle de gode sager? Ved en sådan formel flytning forekommer det unødvendigt at smadre en del af gravgodset, og fjerne resten. Burde tøjresterne ikke også være kommet med liget op ved en translatio? Formentlig svøbte man ligresterne i et nyt ligklæde, når man ville overføre et lig til en ny begravelse. Det er interessant, at der i Jelling er et veldokumenteret tilfælde (Krogh 1993), som ubevidst formentlig har ligget bag tanken om en translatio i Ladby. Konklusionen må blive, at det stadig er svært at levere en entydig tolkning af Ladbygravens gåde. Måske er vor æstetiske idiosynkrasi for fin, og hører ingensteds hjemme i vikingernes barske verden.

Restaureringen 1984

Efterhånden var skibsaftrykket og omgivelserne blevet så triste og direkte faretruende for bevaringstilstanden, bl.a. på grund af et mislykket forsøg med tildækning af ovenlyset og sortmaling af interiøret, at det blev nødvendigt at skride til handling. Et større renoveringsprojekt blev finansieret af skibsreder A. P. Møller og hustru Chastine McKinney Møllers fond.¹

Hallen blev renoveret, udluftningen reguleret, og højen restaureret i anledning af 50 års jubilæet. Hovedpersonen: Skibet, blev efterladt som tilform. Det fik en gang kemisk kur, når grøn- og hvidalgerne blomstrede for voldsomt. Siden opgav man kemikalierne, da de ikke syntes at virke efter hensigten, og kunne have utilsigtede bivirkninger. Så længe der er fri adgang ned i jorden under skibet, vil der ske en konstant transport af vand og organismer op i skibsaftrykket. Det har den forbedrede udluftning ikke kunnet neutralisere.

Stiftsmuseets opgave ved restaureringen blev at undersøge, om højens nuværende ovale form var korrekt. Det var tilfældigt, hvad der blev iagttaget under udgravningen i 1935, og dokumentationen var ikke så konsekvent som for skibets vedkommende (Thorvildsen 1957, 22ff). Vi har søgt at samle oplysningerne fra gravebøgerne, men det bliver man ikke meget klogere af. Stenlægningerne virker mere forvirrende end oplysende. Derimod gav søgegrøfter i den nuværende højs periferi helt kontante resultater. Vi begyndte med tre grøfter. Den sydlige grøft - G - kunne ikke nå ind til den oprindelige høj p.gr. af udluftningsrummet i betonhallens sydende. Tykke muldlag var udpløjet og udvasket fra højen inden udgravningen. De var dækket af jord fra udgravningen i 1935. Grøfterne i øst og vest var derimod anderledes oplysende. Vi gravede ind mod midten af højen, indtil vi fik kontakt med et lag cementbrokker fra betonhallen.

Den østlige søgegrøft (H)

I den østlige grøft (H) ramlede gravemaskinen hurtigt ned i nogle store sten, så vi blev nødt til at fortsætte med spade og skovl. Stenene var store og lå på række øst-vest med en halvcirkel ind i højen.

Stenene W 1-6 lå med længderne øst-vest. Ved den vestligste sten W 6 lå 32 cm mod syd en tværlagt sten W 7 og fra dens sydvesthjørne sten W 8-10 i en bue mod vest. De er ikke taget op, W 8 synes meget stor. Mellem W 10 og den inderste sten i grøftens nordvesthjørne, W 12, lå W 11. Stenenes overflade var nogenlunde i vater.

De lå alle i fed højfyld med velbevarede græstørvstrukturer og vækstlag. Fyldskifte Ys underside nåede lige ned til sten W 6 og fortsatte videre vestpå. Dvs. at højfylden her er gravet væk, tilsyneladende før 1934, idet lag Y var dækket af muldrag svarende til det seneste dyrkningslag. Der kan ikke være tvivl om, at stenene hører med til højen.

Tre andre store sten - U - lå lidt skødesløst ude i grøftens østende. Her var jorden ensartet muldet, så der er ikke den samme stratigrafiske entydighed som ved de andre sten. Alligevel formoder vi, at disse sten lå nogenlunde på deres oprindelige plads. De kan tilhøre en markering af højens grænse? Græstørvvene i højen stoppede ved stenene.

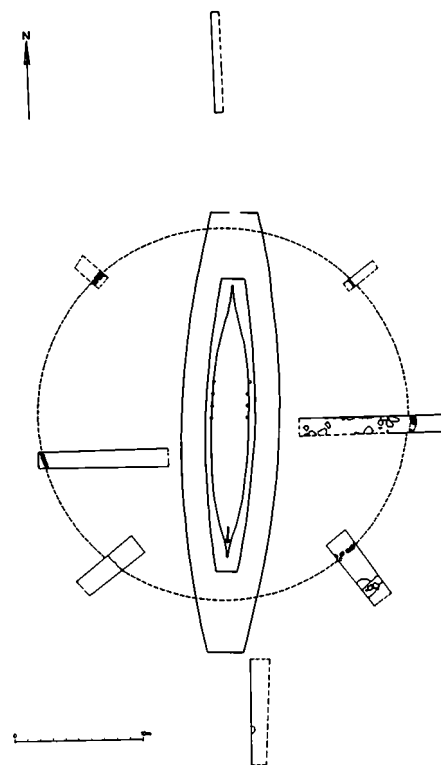
De var fra 90 til 45 cm lange og ca. 35 cm tykke. U 1 lå på profilens lag 2-3, som gennemskæres af stolpehul V 1. Hvis lag 1-2 hører til det gamle marklag under højen, ligger de store sten direkte på den gamle markoverflade.

Uden for de yderste sten i grøften dukkede noget helt uventet op. På tværs af grøften stod sporene af fire stolpehuller - V 1-4 - tydeligt både i fladen og i profileme. Hullerne sås at gå igennem det gamle marklag, og kunne i hvert fald mod vest, følges i 37 cms højde. De indeholdt sort, lyngtørveagtig jord med lidt trækul i, men var stærkt gennemtrukket af dyregange med alstriber langs grænserne. V 1 var 44 cm i diam. og 67 cm dybt og gik direkte over i V 2, som var 41 cm, mens V 3 var 30 og V 4 20 cm i diam. Oven på den gamle markoverflade lå et 15 cm tykt gult sandlag ind mod højen. Det må være sand fra hullerne, som var lagt op på den gamle markoverflade. Laget kunne følges ind under stenene.

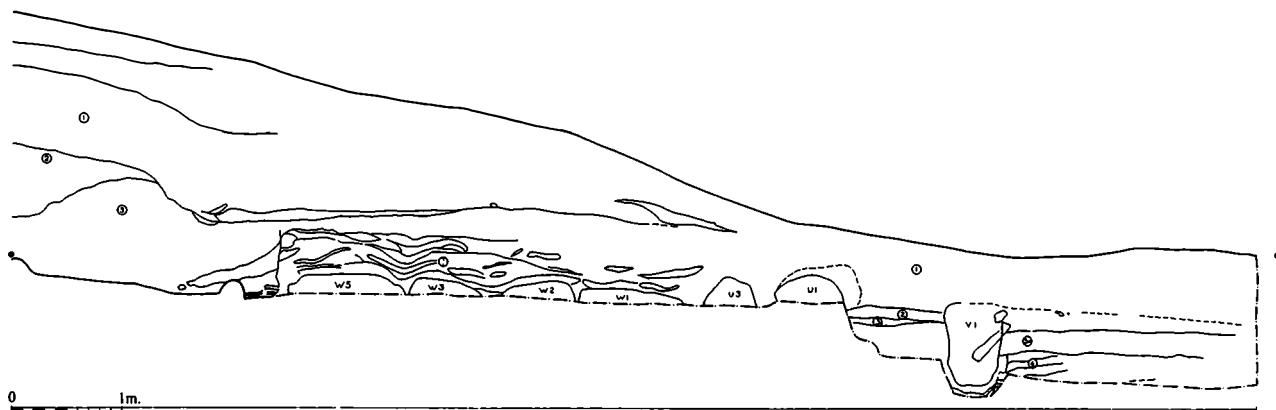
Opdagelsen af stolpehullerne gav naturligvis blod på tanden, og måtte efterprøves. I den modstående grøft i vest (K) sås et ganske tilsvarende lag gult undergrundsmateriale over den gamle markoverflade, men her var markvejen i vejen. Før museet vinterlukkede, kunne vi dårligt grave vejen op. I mellemtiden prøvede vi at regne ud, hvor tilsvarende huller burde findes. Udgangspunktet var skibets midte. Vi formodede, at den svarede til højens centrum. Efter østgrøftens stolpehuller burde radius være ca. 15 meter, så derfor lagde vi tre nye grøfter i sydvest, sydøst, nordvest og nordøst.

To nye grøfter gravedes maskinelt. Den sydvestlige grøft (AH) var en nitte. Jordlagene var så udvaskede, at der ikke var noget at se i undergrunden, og kun meget vage antydninger i profileme.

Derimod gav den sydøstre grøft (AC) ren gevinst. Fire stolpehuller stod præcist, hvor

Plan over højen med udgravningsfelter 1984 og skibsomridset indmålt. Claus Madsen mens & del.

Profil N i grøft H. Claus Madsen del.

de burde. (Hvad der ellers var i grøften, kommer jeg tilbage til). Extragrøfterne i nordvest og nordøst (AQ og AR) viste også stolpehuller.

Smukkeste stod de dog i den vestlige grøft (K), da vi fik vejen gravet op. Her stod fire huller (V 11 - 14) nok så tydeligt med mørk højfyld foroven - formentlig skredet ud efter at stolperne var rådnet. Dybere nede kunne de enkelte stolper tydeligt skelnes. En af dem havde åbenbart været svedet i randen. En trækulstribe markerede stolpens yderside og markerede også stolpens diameter - 20 cm.

Da stolpehullerne er påvist i fem af grøfterne, er der ingen tvivl om, at de må have stået hele vejen om højen. Vi har ingen antydning af, hvor højt pælene har raget op, eller hvordan de var afsluttet foroven (udskåme?). De var gravet 50 - 60 cm ned, og kan derfor sagtens have været mandshøje. Stolperne angiver samtidigt højens omfang, 29-30 meter i diameter og nogenlunde cirkelrund. Vi kan derfor gå baglæns og beregne cirkelns centrum. Det ligger midt i skibet, som først antaget. Det er sandsynligt, at masten blev brugt som centrum, d.v.s. som det ene passerben - på lignende måde som i andre høje, hvor en midtstolpe havde denne funktion (Andersen 1951).

Tegningen side 33 er dog fantasi. Masten er ikke påvist, men vantringene i skibet viser, at det var beregnet til mast.

Mig bekendt var det ikke skik i vikingetiden at sætte hegn om gravhøjene, men ret beset er det vel ikke så mange af den tids høje, som er ordentligt udgravet, så måske skal man ikke lægge for meget i denne mangel på paralleler. En form for afgrænsning af de dodes område er velkendt fra stenalder til nutid (Thrane 1967).

Søgegrøft K

Mens det i den østlige grøft ikke rigtigt var til at komme i bund p.gr. af alle stenene, gav den vestlige grøft den fineste information om gravhøjens opbygning. Hvis vi begynder fomeden i profilsnittet, er det gule undergrundssand selvfølgelig det ældste lag. Det dækkes af oldtidens marklag, som bestod af lag 7. Ind mod højmidten lå på den gamle markoverflade en meget skarpt afgrænset lomme af hvidgult, rent undergrundssand - lag 6. Det kan kun stamme fra det hul i højens midte, som man må have gravet til skibet. Et tilsvarende lag undergrundsmateriale lå på markoverfladen ude ved højranden, gravet op fra stolpehulleme.

Direkte på den gamle markoverflade var et kompakt lag organisk materiale, muligvis træ, som er rådnet så meget, at laget nu kun var 3 cm tykt (lag 5a). Laget er næppe et vækstlag, men kan stamme fra aktiviteterne ved gravanlægningen.

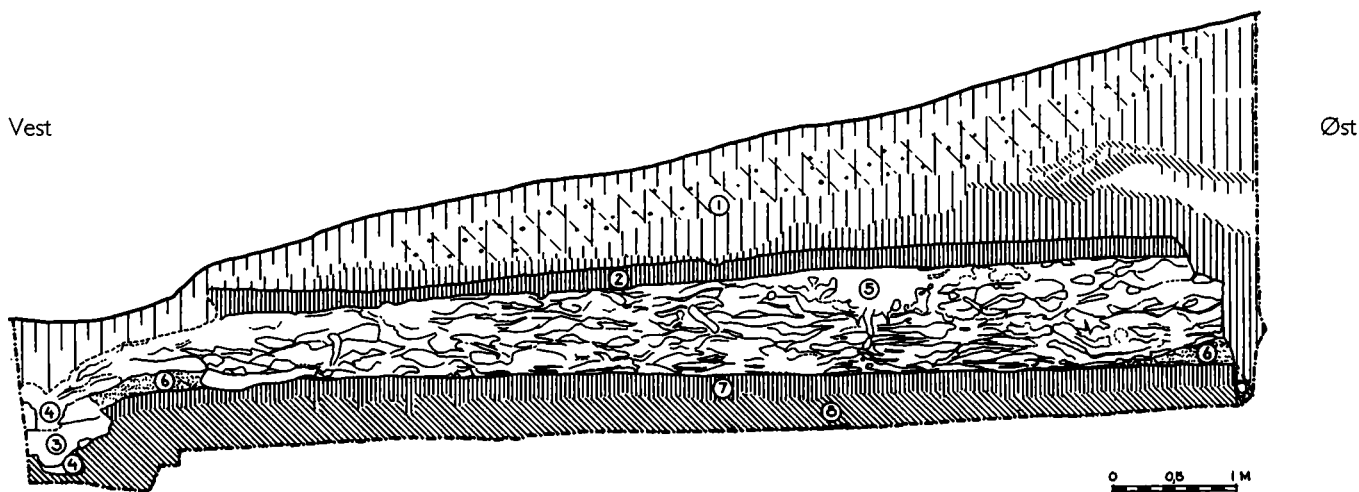
Over marklaget og de opgravede sandlommer fulgte gravhøjens mørke, næsten sorte, tørvelignende masse, lag 5. Gårdejer Per Eriksen så straks ligheden med jorden i en nu tildækket mose lige vest for højen. Disse "mosetørv" udgør den nederste del af højen. Oven på var der lerede, mørke, men mere normale græstørv. Oven på høj-tørvene markerer lag 2 den periode, hvor højen blev pløjet og dyrket. På dette nyere marklag lå fortsættelsen af det lag jord og cementbrokker, som omtales foroven (lag 1c). Jordlaget stammer fra udgravningen og broklaget (1b) fra betonhallen. Man smed jorden fra udgravningen op på kanterne, og da hallen var bygget, blev der naturligvis ikke plads til at hælde al fylden tilbage i hullet. Øverst lå jord fra højrestaureringen i 1937 og tildækningen af ovenlyset (1a). Denne lagserie er dejligt enkel og oplysende. Den opgravede jord på marklaget i højens midte og indenfor stolpehullerne (lag 6) viser, at marken var bar, da graven blev anlagt. Stolpehulleme (lag 4) må være gravet efter græstørvene, med undtagelse af den yderste ring.

Højen blev bygget på traditionel vis, af græstørv tilsyneladende fra den nærmeste omegn (lag 5). Højen blev lagt op umiddelbart efter gravlægningen. Der var ingen spor af erosion af de opgravede sandlag eller vækst på dem. Efter et par generationer rådne stolperne, og jord flød fra højmassen ud i hullerne. Siden blev højen pløjet over (lag 2) - indtil ploven ramte den sydlige stævn, og udgravningen begyndte.

Den vestlige grænse for den opgravede undergrundjord er 7 m fra højens centrum, dvs seks meter fra skibets ræling. Med normal arbejds måde kan vi roligt regne med, at dets overflade aftog jævnt udad fra nedgravningen. I søgegrøften er vi uden for det

Grøft K, udtagning af pollen- og jordprøver, set fra vest.

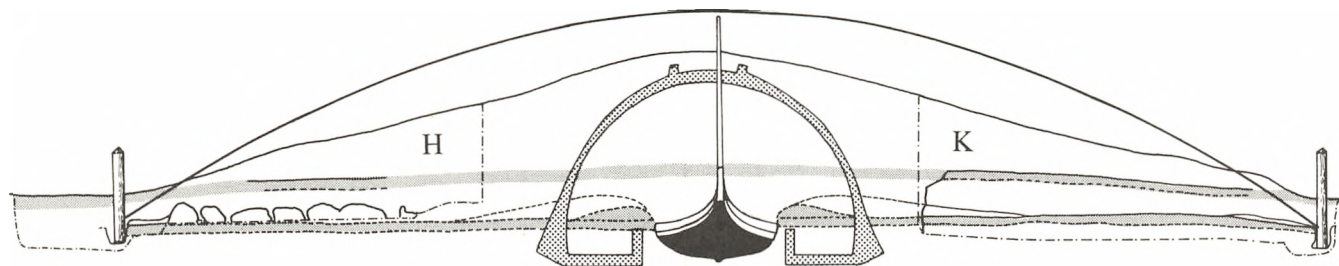
Profilsnit grøft K, vest-øst, Claus Madsen del.

1. Opfyldning fra rekonstruktionen af højen i 1936.
2. Muldlag 1935
3. Rævegrav
4. Stolpehul AN
5. Græstørv i Vikingehøjen
6. Opgravet undergrundssand
7. Muldlag fra vikingetiden
8. Undergrund, gult sandholdigt ler

område, hvor den opgravede muld blev smidt. I 1935 registrerede man ikke, hvor grænsen for nedgravningen til skibet forløb. Vi ved således ikke, om det står i en rende, eller i et skibsformet hul. Derom kan heller ikke vore grøfter oplyse. Skibet var "nedgravet til rælingen" (Thorvildsen 1957, 25), d.v.s. at hullet har været mindst 0,7 m dybt. Nivellementerne viser markoverfladens højde over havet som 8,47 m, skibssidernes målte overkant er 8,03 og 7,85 m o.h. Lægger vi det forsvundne øverste bord til, ser det ud til, at skibets sider har stået 30-40 cm under markoverfladen. Profilen på tegningen side 43 viser, at en anseelig mængde jord blev gravet op fra hullet, vel mellem 35 og 40 m³. Da storhøje fra vikingetiden ikke er almindelige, er det væsentligt at vide, at Ladby-højen blev bygget til skibet (og ikke, som Rosenberg overvejede, (anf. sted, 24) er ældre end skibet. Profileerne i vore grøfter viser, at terrænet var ganske jævnt i vikingetiden. Den daværende markoverflades niveauforskul er kun ca. 0,4 m fra højens vest- til dens østside. Udgangspunktet var altså ikke, som i bronzealderen, at komme så højt op i terrænet som muligt. Situationen var unægtelig også anderledes. Når man partout skulle slæbe et skib på land, var der jo ingen grund til at gøre arbejdet mere besværligt end nødvendigt. Vi prøvede at grave i den underlige knold mellem højen og stranden. Den var ved sogneberegningen beskrevet som en mulig gravhøj, men viste sig at bestå af stift ler med et tyndt muldlag. Det oprindelige muldække må være gravet væk - i vikingetiden, inden skibet blev slæbt op?

Søgegrøft AC

Vi mangler nu kun at omtale den sydøstre grøft. Hvor de andre grøfter viste urørt

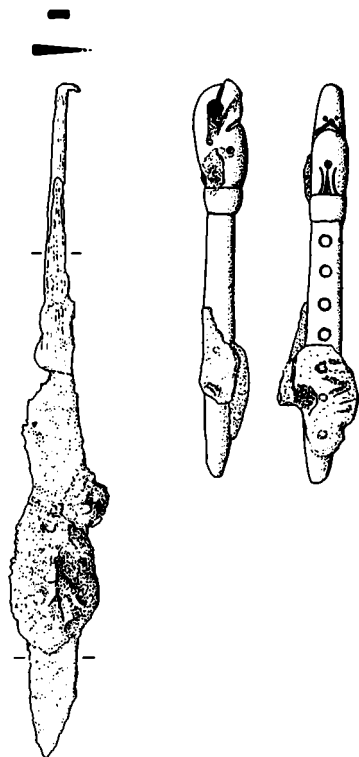
0 5m.

mark og undergrund indenfor stolpekransen, var situationen mere kompliceret i denne grøft. Den afrensede undergrundsoverflade viser flere anlægsspor. V 5-9 opfattes som stolpehuller, V 5 var 22 cm i diam. med mørkebrun, sortsprængt fyld, dybde 95 cm. V 6 var 30×28 cm, 6 cm fra V 5, fylden leret mørkebrun, sortsprængt, dybde cm. V 7 havde samme slags fyld, var 27×41 cm, V 8 havde brun muldfyld og målte 27×33 cm. V 9 sås kun som en brun aludskillelse, idet en ret kraftig aldannelse ved profil AD besværliggjorde iagttagelserne.

Her lå en typisk "koge-grube" (AG) med ildskømede sten. Gruben var rund, ca 1 m i diam. med lodrette sider og noget ujævn, men med ganske flad bund. Gruben var gravet 30 cm ned i undergrunden, som her skifter fra lyst okkergult sand til rent, fedt ler. Fylden var i midten som det gamle marklag, med enkelte små, rødbrændte pletter og trækulspartikler. De op til 15 cm store, stærkt ildskømede sten lå i et enkelt lag i sort, gruset trækulsholdig jord, som i siderne nåede til grubens top. Siderne var kraftigt rødbrændte, mest foroven. En noget opløst, forkullet gren 6 cm tyk og 15 cm lang lå på bunden. Den har leveret trækul til en 14 c-prøve, som giver en datering til 1170 ±65 før 1950 (prøve K 5138). Det er vel at mærke trækullets alder. Tages dateringen for pålydende, skal den ligge indenfor periode 780-956, dvs. kalibreret 885 AD. Mest sandsynligt er koge-gruben ældre end højen - hvilket ikke modsiges af stratigrafien.

Koge-gruben var skåret af en grøft AN med gråbrun, lidt klæg sandfyld m. store klumper fedt undergrundsler. Denne grøft var gravet gennem et lag blandet grålig muld med gule pletter. Det tolkes som en fortsættelse af oldtidens marklag. Grunden til at det er anderledes, er formentlig, at vi her er uden for højen, og

Rekonstrueret snit gennem Højen øst-vest med betonhallen over skibet. Claus Madsen del.

Jernkniv og broncegenstand fundet sammen med Torshamrene. Claus Madsen del.

laget derfor er udvasket. Grøften var 75 cm bred og fortsætter uden for søgegrøften i begge sider.

I grøften lå en jernkniv med grebet mod vest. Sammenrustet med den lå andre rustklumper. Vi fik uægtelig en overraskelse, da rustklumperne kom fra konservering. De mindede mest om dele af et gravinventar.

Kniven er 17,7 cm lang med firkantet grebspids. Trærester med årer i længderetningen antyder skaftets længde, 8,4 cm. Sammenrustet med kniven var en kæde med to 2,7 cm lange 8-talsformede led, som i hver ende er fæstnede i en ring, hvoraf kun stumper er bevaret. Den ene ring går gennem øsknerne på seks torshamre, som nu er sammenrustede ovenpå hinanden. De fire største øskner sidder pænt på rad og række, mens hovederne ligger fladt oven på hinanden. De to mindste hamre har snoede skafter. De er adskilt fra hinanden af det yderste 8-talsled. På præparatets underside er der i rusten aftryk af mindst to lag tekstil og formentlig læder. Torshamrene er mellem 4,4 og 6 cm lange, de fire er mellem 5,7 og 6 cm.

Lige under torshamrene lå en 8,6 cm lang firkantet broncestang med afrundede kanter og syv huller lodret gennem. Den ene ende er but, den anden afsluttet i et dyrehoved med ovale øjne, overbid og en bred fure på tværs foran øjnene. I munden er der i et vandret hul rest af en tosnoet tråd. Hovedet afgrænses mod stangen af en fortykket krave. Detailler markeres af furer og indborede punkter. I den tyndere ende er der bevaret tekstilaftryk i en rustkage.

Der kan ikke være tvivl om sagernes datering til vikingetid. Kniven er en typisk yngre jemalders form, og torshamrene og dyrehovedet må placeres mellem 900 og 1100. Det er ikke lykkedes mig at finde nogen parallel til broncen med hullerne og snoren, men stilistisk ligner det sen vikingestil.

Torshammersættet er sammen med kæden i Thumbby-Bienebek grav 7 (Müller-Wille 1976, Abb. 2 & Taf. 31) nok det største af sin slags. Tilsvarende ringsæt kendes fra grave i Birka og flere andre steder i vikingernes vidtstrakte tumleplads, (Paulsen 1956, 205ff; Ström 1984; Schwarz-Mackensen 1978; Novikova 1992). Nærmest ligger kvindegraven no. 18 på Ketting-gravpladsen på Als (Brøndsted 1936). Torshamrene har hængt på vognfadinger i nogle grave (Müller-Wille 1976; 1987). Funktionen var vel at beskytte den rejsende, og tanken formentlig, at jo flere amuletter, jo bedre beskyttelse. Disse genstande er ikke, hvad man forventer at finde i en grøft udenfor en høj. Der var ingen skeletspor, og da den stive lerjord formentlig ville have bevaret knogler, er

det usandsynligt, at grøften indeholdt en grav. Sagerne kan være kommet i grøften ved et tilfælde, hvilket ikke lyder sandsynligt, da de lå i en klump, formentlig pakket ind i et stykke klæde. Klumpen er næppe tabt, uden at det blev mærket. Altså må de være anbragt med hensigt. Fundet er underligt. Stratigrafien viser, at grøften (og dermed fundet) er yngre end kogegruben, som er dateret til vikingetid. Da vi er uden for højen, kan fundet ikke sættes i direkte forhold til graven i skibet.

Enten er sagerne lagt i grøften, fordi deres kraft skulle bruges på en eller anden måde, eller også er de gravet ned fordi man ikke turde beholde dem? Mon vi har fundet en lille del af det røvede inventar fra gravkammeret? Hvis det er rigtigt, åbner det interessante muligheder. Grav 7 i Thumbby-Bienebek må være en kvindegrav, og vognfadinger med eller uden torshamre synes fortrinsvis brugt til kvinder. Dermed nærmer vi os Ladbyskibets tidligere omtalte gåde fra en ny vinkel.

1995 - og fremtiden

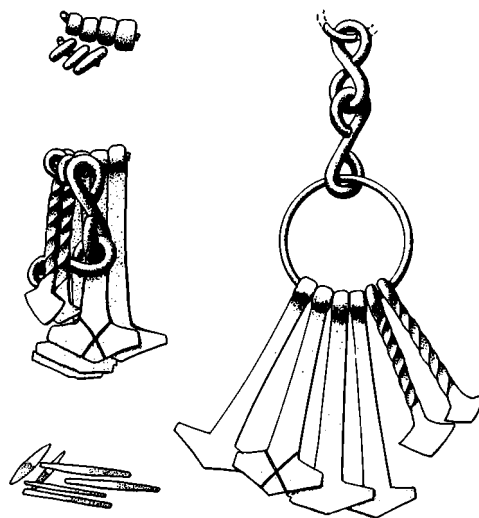
Langsomt, men sikkert skred museets ansvar. Først overgik konserveringstilsynet til Nationalmuseet, da vor konservering savnede eksperter. Siden overlod Nationalmuseet skibet og Ladby-udvalget til Kertemind Museum efter at OBM havde sagt nej tak. Os forekom opgaven for Sisyfos-agtig, da skibsaftrykket ikke kunne se en bedre fremtid i møde uden en alvorlig investering, formentlig med en underskæring af aftrykket som løsning. Det har der været talt om i mere end tyve år. Da vi har nok med at få hverdagen til at hænge sammen, var udsigten til en økonomisk dødssejler ikke lokkende.

Efter adskillige års tøven blev anker og ankerkæde endelig taget op i 1995 og erstatet med en kopi. Det er, hvad der er gjort for at forbedre skibets tilstand siden 1985.

I et par år har supplerende gravninger udenfor højen stået i venteposition p.gr. af de flerårige aفرøder på marken.

Når skorzonerrødderne er af marken, skal vi have lagt grøfter ud for at se, om vi kan finde fortsættelsen af den grøft, som vi stødte på i 1985, og om den hører til et større marksystem. Undersøgelsens mål er at skaffe viden om situationen inden højens opførelse.

Der er også håb om at stødte på spor af gravpladsen, som kan vise sig ganske relevant for stedets historie, idet en 14 c-datering af et skelet, som Helweg Mikkelsen udgravede i 1938 for at lokke folk til skibet i Påsken, ligger helt tilbage til 700, og der-

Fundene fra grøften gennem kogegruben:

a. kniv, torshamre

b. torshammersættet rekonstrueret

Claus Madsen del. 1:2.

med antyder en længere varighed end vikingefundene. Hvis der ikke findes en endelig løsning på konserveringsproblemerne med den konstante fugtfornyelse fra jorden under skibet, og de deraf nærede alger inde i skibet, må man nok erkende, at det var et forsøg værd, men at problemerne var for store. Så må man vælge, om man vil udstille sin uformåenhed, eller lukke skibet for publikum, og kun bevare det for fremtidig forskning. Man kan ikke fortsætte med skibet i den stand det har haft de sidste 30 år, og slå på stortromme for et så ynkeligt vrag. Det er at stikke publikum blår i øjnene. Der er nok at gøre udenfor selve skibet og højen. Resterne af gravpladsen øst for skibet bør undersøges v.h.a. moderne teknik. Hele marken skal ikke graves op blot for at konstatere, at der ikke var mere. I 1995 fandtes ved rekognoscering øst for skibet klinknagler ved stranden, hvor ladepladsen formodes. Det må føre til mere indgående undersøgelser for at konstatere, om der endnu er rester af et regulært udskibningssted. Tidligere rekognoscering viste bebyggelse med "Østersøkeramik" på en højning mod syd. Marken kaldes "Gammeltofte" på udskiftningskortet, og bør derfor, efter gældende viden, rumme tomter fra en forgænger for den historiske landsby Ladby (Atlas 1996, 209). Igen bør det forsøges at få noget at vide om pladsens omfang, karakter og varighed med så lidt udgravning som muligt.

For den historiske vurdering af Ladby-graven er det væsentligt at kende den lokale baggrund. Hvis den døde var et medlem af kongefamilien (Andersen 1985), vil ethvert indicium om, hvorfor han netop blev begravet ved Ladby, være interessant. Den nærmeste kendte kongelige ejendom var Sellebjerg, 7 km mod syd. Til Sellebjerg kan hele halvøen øst for Kertinge Nor meget vel have hørt, vi ved det ikke. Begrundelsen for at højsætte den døde ved Ladby kan have været, at stedet var mere end et udskibningssted, som betjente Sellebjerg-godset. Når den døde skulle begraves standsmæssigt, skulle det åbenbart være i skib, og derfor blev Ladby valgt. Det er naturligvis kun teori, men en bredere arkæologisk undersøgelse må kunne bringe en vurdering af teorien på bedre fod, end vi er i stand til i dag.

Noter

1. Udgravningen har FSM j. nr. 1923, den foregik i perioden 18 sept. - 28 nov. 1984, ialt 68 manddage. Deltagerne var Claus Madsen og forfatteren samt arbejdsmand Mogens Pedersen. Profiludsnit blev trukket af konserveringsanstaltens medarbejdere, pollenprøver og opmåling i grøft K foretog museumsinspektør Claus Malmroos, Nationalmuseet. Undersøgelsen finansieredes af A.P.Møllers & hustru Chastine Mc.Kinney Møllers Fond. Det marin-arkæologiske forskningscenter i Roskilde satte 1993 et ph.d.-projekt om Ladby i gang.

Litteraturliste

- Andersen, H. 1951, Tomme høje, Kuml 1951,91-135.
- Andersen, H.H. 1985, Hedenske danske kongegrave og deres historiske baggrund, Kuml 1985, 11-28.
- Atlas 1996, O. Crumlin-Pedersen, E. Porsmose & H.Thrane ed. Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder, Odense.
- Brøgger, A.W. 1945, Oseberggraven-Haugbrottet, Viking 1945, 1-44, Oslo.
- Brøndsted, J. 1936, Danish Inhumation graves of the viking Age, Acta Archaeologica VII,81-228.
- Ellmers, D. 1980, Fränkisches Königszeremoniell auch in Walhall, Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte 25, 115-126,
- Graham-Campbell, J. 1988, Viking Artefacts: a select Catalogue, London.
- Grieg, S. 1937, Gravkamrene fra Oseberg og Gokstad, Viking 1937, 75-135, Oslo.
- Holm, K. 1981, Jordfund og recente sager. R. Egevang & al. ed. Det skabende menneske I, 211-229, Heming.
- Jankuhn, H., Nehlsen, H. Roth, H. ed. 1978, Zum Grabfrelv in vor- und frühgeschichtlicher Zeit, Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen philol.-hist. Kl.3. F. nr. 113.
- Krogh, K.J. 1993, Gåden om Kong Gorms grav: Historien om nordhøjen i Jelling, Heming.
- Kunwald, G. 1977, Hvem er da denne Knud Thorvildsen? Antikvariske Studier tilegnet Knud Thorvildsen, 13-18, Odense.
- Larsen, S. 1941, Helweg Mikkelsen, Fynske Aarbøger, 461-65, Odense.
- Madsen, C. & Thrane, H. 1985, Skibsjubilæum, Skalk 1985, 1,3-7.
- Mikkelsen, P. Helweg, 1940, Ladbyskibet, Turistforeningen i Danmark Aarbog 1940, 67-92.
- Müller-Wille, M. 1970, Bestattung im Boot, Offa 25/26, Neumünster.
- 1976a, Das Bootkammergrab von Haithabu, Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 8, Neumünster.
- 1976b, Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumby-Bienebek I, Offa Bücher, Neumünster
- 1978, Prunkgräber im südsandinavischen, Bonner Jahrbücher 178, 633-652, 1983, Königsgrab und Königskirche, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 67, 350-411.
- 1987, Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumby-Bienebek II, Offa Bücher, Neumünster.
- Neugebauer, J.-W. 1994, Bronzezeit in Österreich, St. Pölten.
- Novikova, G.L. 1992, Iron neck-rings with Thor's hammers found in Eastern Europe, Fornvännen 1992,73-90, Stockholm.
- Paulsen, P. 1956, Axt und Kreuz im Nord- und Osteuropa, Bonn.
- Roesdahl, E. 1977, Fyrkat, En jysk vikingeborg II, Odense.
- Rolle, R. 1986, Amazonen in der archäologischen Realität, Kleist Jahrbuch 1986,38-62.
- V. S. Murzin 1991, Pyramiden der Steppe und Viehweiden für die Ewigkeit, R. Rolle, M. Müller-Wille & K. Schietzel ed., Gold der Steppe, Schleswig, 171-76.
- Schwarz-Mackensen, G. 1978, Thorshämmer aus Haithabu, Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu 12, 85-93, Neumünster.
- Ström, K. 1984, Thorhammeringe und andere Gegenstände des heidnischen Kults, G. Arwidsson ed. Birka II:1, Systematische Aanalysen der Grabfunde, 127-140, Motala.
- Thorvildsen, K. 1957, Ladby skibet, Nordiske Fortidsminder VI,1, København.
- Thrane, H. 1967, Stenalders fladmarsgrave under en bronzealderhøj ved Gadbjerg, Årb. 1967, 27-90.
- 1987, The Ladby ship revisited, Antiquity 61,41-49.
- 1994, Steppens nomader - skovens bønder, Odense.

Harja-kammen fra Vimose-fundet

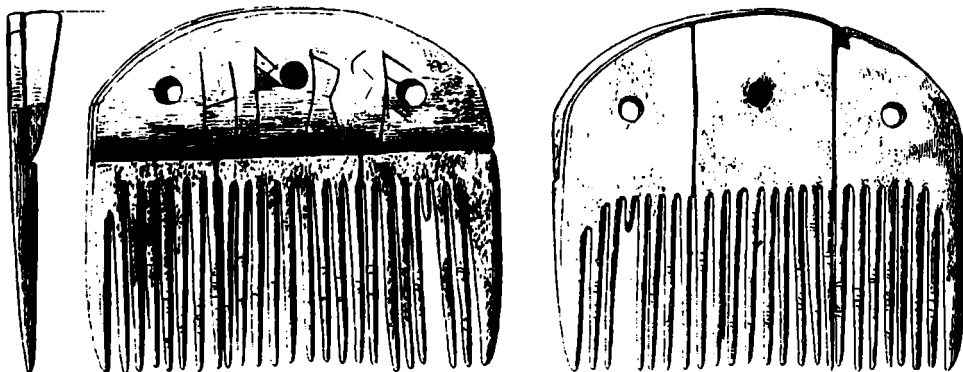
Mogens Bo Henriksen, arkæolog

I 1996 var året, hvor HARJA, den fynske forening for amatørarkæologer, kunne fejre 25-års jubilæum. Det blev markeret med receptioner, foredrag og udgivelsen af et festkrift (Holm et al. red. 1996). Men nok så væsentligt var det, at den oldsag - en benkam med runeindskriften HARJA - der i 1971 gav ideen til foreningens navn, for nogle måneder blev udlånt af Nationalmuseet til udstilling på Fyns Oldtid, Hollufgård, se tegning. I den anledning var det aktuelt at se lidt nærmere på kammen, dens datering og dens indskrift.

Vimose-fundets fremkomst

Benkammen med runeindskriften HARJA stammer fra det store krigsbytteofferfund, som er fremkommet i Vimose (eller Allesø Mose) på grænsen mellem Allesø og Næsbyhoved-Brobjy sogne nordvest for Odense. Fra midten af 1840'erne blev der i forbindelse med tørvegravning fundet velbevarede våben og andet militærudstyr i mosen. Det førte til, at kammerråd C.F. Herbst og mosegeologen, professor Japetus Steenstrup foretog en udgravning i mosen i 1859. Fundene var så lovende, at de to, sammen med cand.phil. Vilhelm Boye og adjunkt Conrad Engelhardt, gennemførte en større undersøgelse på stedet i juli-august 1865. Snart herefter blev de mange fund fra tørvegravningen og fra de egentlige udgravninger publiceret af Engelhardt (1867a; 1869; Ørsnes 1969).

Efter afslutningen af udgravningen og i hvert fald frem til 1909 fremkom der endnu jævnligt oldsager i mosen - op mod 500 i alt. En stor del af disse blev indlemmet i Odense-apotekerens Christian Mikkelsens privatsamling, hvorfra de siden overgik til

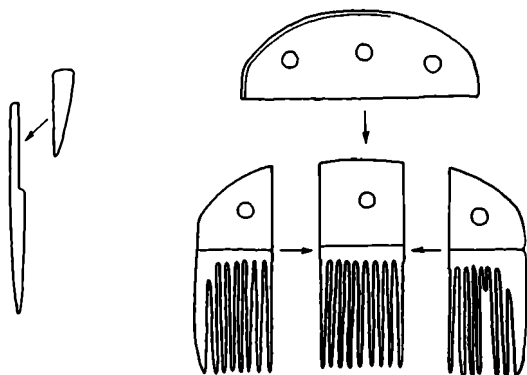
Harja-kammen fra Vimose
Efter Engelhardt 1869. 5,5 x 4,9 cm

Fyns Stiftsmuseum. Christian Mikkelsens fine samling af oldsager fra Vimose - og lokale rygtter om, at der endnu skjulte sig store mængder genstande i mosen - inspirerede sønnen Poul Helweg Mikkelsen til at foretage en større udgravning i 1930. Denne var dog omtrent resultatløs. De i alt over 4.000 fund fra Vimose findes i dag for størstedelens vedkommende på Nationalmuseet; en mindre del kan ses i det åbne magasin på Fyns Oldtid, Hollufgård, medens enkelte stykker er endt i andre museer og privatsamlinger.

Vimose-fundets forskellige faser

Ser man nærmere på de meget velbevarede oldsager af bl.a. metal, træ og ben, fremgår det, at de ikke alle er jævngamle. Gennem store dele af jernalderen er der ofret eller tilfældigt tabt genstande i Vimose. Yngst er formodede "spåstave" af takstræ og en bronzøgle fra vikingetiden samt trækar fra germansk jernalder; ældst er lerkar fra førromersk, ældre romersk og begyndelsen af yngre romersk jernalder; (Se tegning, Engelhardt 1869). Langt størstedelen af fundstoffet består dog af våbenudstyr, som inkluderer omkring 1.000 lanse- og spydspidser samt op mod 100 sværd, skjolde og forskellige våbenbeslag (Engelhardt 1867a; 1869; Ilkjær 1976; von Carnap-Bornheim 1991). Hertil kommer personligt udstyr i form af f.eks. ildstål, bælteudstyr, knive - og ikke mindst kamme. Disse genstande er ofret i Vimose efter voldsomme krigshandlinger i ældre og begyndelsen af yngre romersk jernalder (Ørsnes 1969).

Ved Jørgen Ilkjærs detaljerede studier af våbenudstyret i Vimose-fundet er det lykkedes at påvise, at krigsbytteofringerne er foretaget af mindst tre omgange. Den første nedlægning af våbenudstyr fandt sted kort efter midten af 1. århundrede efter Kristi

Vimose-kammens elementer,
L. Brodersen del.

fødsel, den anden ca. 100 år senere og den sidste i første del af 3. århundrede efter Kristi fødsel. Blandt de genstande, som blev nedlagt i den anden våbenofring (her kaldet Vimose 2), hører Harja-kammen.

Fundomstændighederne

Benkammen med Harja-indskriften fremkom ved Engelhardts systematiske udgravninger i 1865 - nærmere betegnet onsdag den 20/7. Kammen oplyses i Engelhardts dagbog at være fundet i felt e på "Christian Rasmussens lod"¹. Af den i øvrigt sparsomme udgravningsdokumentation fremgår det, at kammen fandtes nær feltets nordvestlige hjørne, og formodentligt fandtes den, som hovedparten af oldsagerne i dette felt, 1,5 - 1,75 alen under mosens overflade. De øvrige fund fra felt e bestod af våbendele og personligt udstyr, som, at dømme ud fra Engelhardts beskrivelse, ikke lå i egentlige koncentrationer. Ligeledes bedømt ud fra dagbogsnotaterne synes der også at være tidsmæssige forskelle på oldsagerne i felt e. Med største sandsynlighed rummer fundene herfra rester af mindst de to og snarest alle de tre krigsbytteofringer, som Vimose-fundet består af.

Harja-kammens konstruktion

Harja-kammen fremtræder i dag yderst velbevaret med en længde på 5,5 cm og en højde på 4,9 cm. Blot en enkelt af i alt 25 tænder er knækket af, og dette må være sket før nedlæggelsen i mosens. Selv om råmaterialet er skrabet næsten helt glat på hele den synlige overflade, afslører rester af svampet væv, at kammen er lavet af tak. Da det største enkeltstykke, kammens hovedplade, blot er ca. 5,5 x 2,2 cm stort, kan råmaterialet sagtens være kronhjortetak. Affald fra kammagerens værksted på handelspladsen ved Lundeberg har vist, at kronhjortetak hyppigt blev anvendt som råmateriale til benkamme i romersk jernalder i (Thomsen et al. 1993:84f).

Harja-kammen tilhører de såkaldte tolagskamme, der, som navnet siger, er lavet af to lag tak. Kammen består af fire plader: den segmentformede hovedplade med kileformet tværsnit, og tre flade plader med tænder. De to yderste "tandplader" er udformet på samme måde med hver otte tænder, heraf én "hjørnetand". Den midterste "tandplade" har ni tænder. Tænderne er 2,5 cm lange, "hjørnetænderne" lidt kortere. Disse skiller sig også ud fra de andre ved at være lidt tykkere og med en krummet yderside. Pladerne er savet ud af kronhjortetakens massive yderste del, hvorefter

den ru overflade og det spongiøse indre er skåret, skrabet og slebet væk. Næste proces i fremstillingsprocessen har været boring af huller til nitter - og samling af kammen. Antagelig først når kammen var samlet, savede man med stor forsigtighed de spinkle tænder ud.

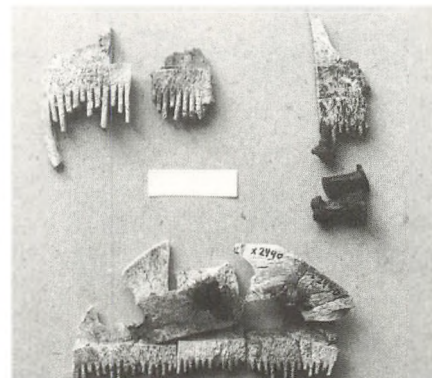
De tre tandplader har været holdt sammen af den segmentformede hovedplade og tre ca. 0,7 cm lange nitter. Disse er nu opløst, men spor på kammens overflade viser, at nitterne har været af jern. Vurderet ud fra en skitse i Engelhardts gravebog var kammen sammenhængende ved fremdragelsen. Det kunne tyde på, at nitterne endnu var bevaret på dette tidspunkt, eller at der har været anvendt en form for lim til at holde kammen sammen. Tilstedeværelsen af et sådant bindemiddel kan dog ikke dokumenteres. Kammen fremtræder nu mørk brun, farvet af jernholdige forbindelser i Vimose's vand. Da den var i brug, har overfladen været lys gul eller hvid. Hvis den spinkelt indridsede runeindskrift skulle kunne ses mod denne baggrund, kan man derfor formode, at den har været fremhævet med beg eller harpiks. Indskriftens tolkning er behandlet i Marie Stoklunds appendix.

Tolagskammens datering

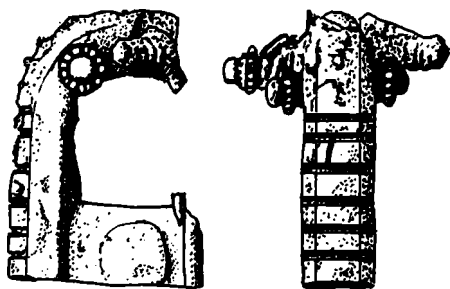
I modsætning til etlags- og trelagskamme, som kendes i stort tal fra grave, bopladser og moseofferfund fra hele Nordeuropa (Thomas 1960; Ilkjær 1993:271 ff), kendes der kun ganske få eksemplarer af tolagskammene. Langt den største mængde kendes fra Vimose-fundet, hvor typen udgør mindst 16 af fundets i alt 57 benkamme. En enkelt tolagskam er fundet sammen med en dupsko og bronzebeslag til en sværdskede i engen på det sted, hvor Rydså løber ud i Stavids Å - præcis 4 km sydøst for Vimose (Anonymus 1852:43f) (2). Dette fund kan dateres til den tidlige del af yngre romertid (C1). Også i krigsbytteofferfundet fra Kragehul mose på Sydvestfyn indgår en enkelt tolagskam (Engelhardt 1867b Pl. IV nr. 14).

Blandt de benkamme, der kendes fra germanske bopladser, er to tolagskamme. Den ene er fundet på den store romertidsboplads Feddersen Wierde, som ligger i Ditmarsken på nordsiden af Elbens munding (Schmid 1974 Abb. 2,10). Den anden stammer fra værft-bebyggelsen Tofting, som ligger i Nordfriesland umiddelbart nord for Eiderens munding (Bantelmann 1955 Taf. 29,1).

Fælles for benkammene fra mose- og bopladsfund er, at de som regel er fundet under omstændigheder, hvor det kan være svært at datere dem præcist. Den omtalte

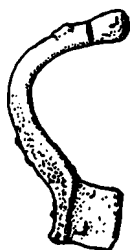
Tolagskamme fra brandgrave:
a: Brudager grav KC.
b: Møllegårdsmarken grav 2150.
c: Møllegårdsmarken grav 2152.
Forf. fot.

benkam fra Tofing stammer således fra lag, der dateres til 3. århundrede (Bantelmann 1955:70), men da der har været bebyggelse på stedet fra begyndelsen af 2. århundrede, kan en ældre datering slet ikke udelukkes. Og i de moseofferfund, hvor tolagskammene indgår, er de på grund af dårlig udgravningsdokumentation svære at knytte til bestemte nedlægninger inden for perioden ældre romersk til tidlig germansk jernalder.

Hvis man vil finde en mere sikker kilde til belysning af tolagskammenes kronologi, må man ty til sluttede gravfund. Det er derfor et væsentligt bidrag til vores viden om kammens datering, at der i de senere år er fremkommet tre eller fire gravfund med tolagskamme ved Fyns Oldtids udgravninger i Gudme-området, se tegning.

På den store gravplads Møllegårdsmarken to km øst for Gudme by (Albrechtsen 1971) er der fundet talrige benkamme, heriblandt to tolagskamme. Det ene eksemplar stammer fra urnegrav 2150. Kammen består af tre tandplader og en dækplade, der har været samlet med tre 1,2 cm lange jernnitter. Kammen har været ca. 6,8 cm bred, og den har oprindeligt haft ca. 43 tænder. Ud over tolagskammen indeholdt grav 2150 brændte knogler af en yngre kvinde, samt brændte dyreknogler og to jernfibler. Den ene fibula er ganske velbevaret og forsynet med pålagte ornamenter af kobberlegering, se tegning. Fiblen kan betegnes som en "fibul med knæformet bøjning uden kam" (Almgren 1923 gruppe V, ser. 9, nærmest nr. 141). Denne fibelserie, som også er repræsenteret i Vimose-fundet (Engelhardt 1869 Pl. I nr. 28), kan dateres til tidsrummet fra midten af ældre romertid til begyndelsen af yngre romertid (Almgren 1923:63f). Selvom gravens anden fibel er dårligt bevaret, kan den dog bestemmes som en spinkel jernfibul med indvendig forbindelsestrå. Formen og konstruktionen viser, at grænsen til yngre romertid er passeret. Keramikken fra graven understøtter denne datering.

Fibler af bronze og jern fra Møllegårdsmarkens grave med tolagskamme. Øverst - midt: grav 2150. Nederst: grav 2152. C. Madsen del.

I urnegrav 2152 på Møllegårdsmarken fremkom - sammen med de brændte ben af en voksen kvinde - rester af en dårligt bevaret tolagskam. Gravudstyret bestod i øvrigt af en bronzefibula (nærmest Almgren 1923 gruppe VII,201). Foden afsluttes dog ikke, som på den nævnte fibeltype, af en knop, men derimod af en flade som på en del fibler af ældre romertidstype (Almgren 1923 gruppe I-III). Lignende fibler kendes fra Bjerregård-gravpladsen i Herringe sogn på Midtjylland, hvor de er fundet sammen med fibler fra Almgrens gruppe II (Henriksen 1994:331). Disse dateres til sen ældre romertid. Selvom urnen i grav 2152 er slet bevaret, viser især randens

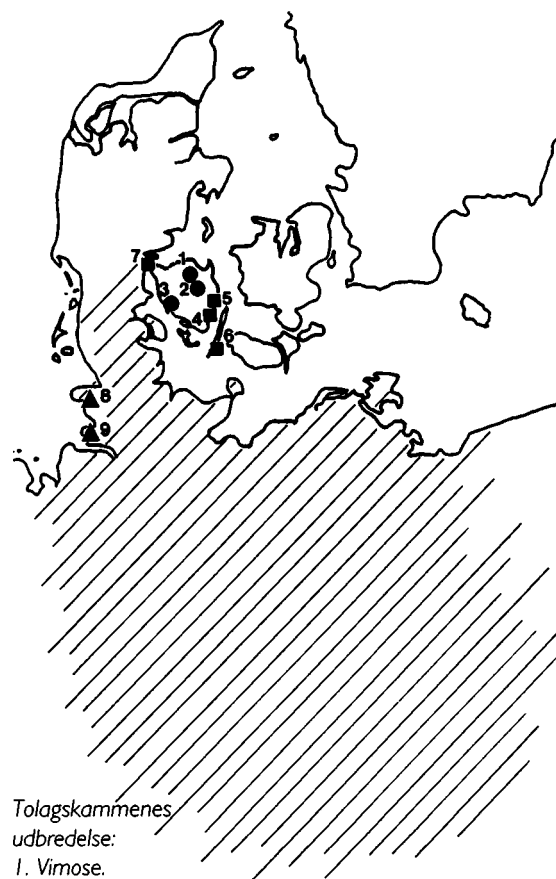
udformning, at grænsen til yngre romertid er passeret. Grav 2152 må derfor dateres til overgangen mellem ældre og yngre romertid eller den tidlige del af yngre romertids første periode (C1a).

På romertidsgravpladsen Brudager Mark, som ligger 3,5 km syd for Gudme by, er der undersøgt en eller to grave med tolagskamme. I urnebrandgrube KC fandtes sparsomme rester af en tolagskam samt tre ca. 1 cm lange jernnitter. Graven indeholdt desuden skår af fire kar, hvoraf de to kan dateres til første periode af yngre romertid. Nok så væsentligt for dateringen var et våbenudstyr, bestående af en stangskjoldbule (Ilkjær 1990 T. 3b-c), et skjoldhåndtag (Ilkjær 1990 T. 5a) og en dårligt bevaret lanse-spids med facetteret dørle. Våbenudstyret placerer entydigt graven i den første periode af yngre romertid, og antagelig periodens tidlige del (C1a).

Også i brandpletgrav GG fandtes rester af en benkam, som kan være af tolags-typen. Bevaret er en del af en tandplade med ornamentik i form af cirkler samt tremolérstik. Kammens hovedplade har været samlet af en tværgående jernnitte og to bennitter. Det kan dog ikke med fuld sikkerhed afgøres, om der i virkeligheden er tale om en sammensat etlagskam (Ilkjær 1993:292ff) eller en tolagskam. Udover benkammen og lidt brændte knogler af et voksent individ, indeholdt grav GG skår af tre lerkar. Skårene kan dog ikke bidrage til en mere præcis datering.

Tolagskamme kendes fra endnu tre gravfund. Således er der i urnegrav 48 på den sydlanglandske gravplads Hamebjerg fundet store dele af en ornamenteret tolagskam (Dobrzanska & Liversage 1983:240f). Af nærmere daterbare genstande indeholdt graven to jernfibre (Almgren 1923 gruppe V, serie 12). Fibleme daterer Hamebjerg grav 48 til den seneste del af ældre romertid, hvilket understøttes af urnens udformning.

Ved undersøgelsen af en brandgravplads ved Erritsø sydvest for Fredericia er der fundet rester af tolagskamme i gravene 77 og 102 (Ilkjær 1993:299). Keramik fra grav 77 daterer denne til anden halvdel af ældre romertid (B2). De oven for beskrevne gravfund viser tydeligt, at tolagskammene skal dateres til slutningen af ældre og begyndelsen af yngre romertid (B2-C1, jvf. Ilkjær 1993:299). Selvom det må indrømmes, at dateringsgrundlaget er lidt spinkelt, er det måske ikke noget tilfælde, at grave-nes datering samler sig omkring overgangen mellem de to perioder. Måske kan tolagskammenes datering ligefrem indskrænkes til den senere del af B2 og den første del af C1 - altså årtierne omkring 150/160 efter Kristi fødsel. Tolagskammene må

Tolagskammernes
udbredelse:

1. Vimose.
 2. Viljestofte
 3. Kragehul.
 4. Brudager.
 5. Møllegårdsmarken.
 6. Hamebjerg.
 7. Erritsø.
 8. Tofting.
 9. Feddersen Wierde. I Mosefund. n Gravfund.
- Trekant: Bopladsfund. Det rastede område betegner Vimose 2-styrkens formodede oprindelsesområde (L. Brodersen del., delvis efter Ilkjær 1993).

være "opfundet" på omtrent samme tid som trelagskammene, der, f.eks. fra Møllegårdsmarken, kendes i enkelte grave fra den seneste del af ældre romertid (Albrechtsen 1971). Tolagskammene blev kun en parentes i kammens historie, før de forsvandt igen. Trelagskammene, derimod, blev fortsat produceret i meget store mængder gennem resten af romersk jernalder. Hvad deres succes skyldes, kan ikke afgøres. Funktionelt kan der næppe være nogen forskel på de to typer, og rent teknisk synes man, at det skulle være mest besværligt og ressourcekrævende at fremstille en trelagskam.

Noter

1. NM I inventamummer 22657.
Chr. Rasmussens lod er identisk med Næsbyhoved-Broby by matr. 9, Næsbyhoved-Broby sogn, Odense herred, Fyns tidl. Odense amt (080406-1).
2. NM inv. 10719-22 Villestofte, Pårup sogn, Odense herred (080408-1). Genstandene, der fremkom i 1849, omtales i Ilkjærs publikationer som "Villestofte-fundet".
3. De i det følgende nævnte antropologiske bestemmelser er foretaget af professor, Dr. med. Per Holck, Anatomisk Institut, Oslo Universitet.
4. Gravpladsen er, bortset fra omtale i enkelte småartikler (Henriksen 1992), endnu upubliceret. Den er dog behandlet i M.B. Henniksens hovedfagsspeciale: "En analyse af Brudager Mark - en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn", Århus Universitet 1995.

Tolagskammens udbredelse

I modsætning til trelagskamme, der kendes fra stort set hele det germanske område, kendes tolagskammene kun fra Fyn og tilgrænsende egne af Jylland - samt fra Nordvesttyskland. Selvom de nye fund næsten understreger typens tilknytning til det fynske område, skal dette næppe bruges som et bevis for, at den styrke, som i midten af 2. århundrede blev nedkæmpet, og hvis udstyr af våben og tolagskamme blev ofret i Vimose, var af helt lokal herkomst. Vimose 2-nedlægningen, hvortil tolagskammene - og dermed Harja-kammen - hører, indeholder andre genstandsgrupper, hvis nordligste udbredelsesområde er Den fynske Øgruppe. Her tænkes bl.a. på rektangulære remspænder med gaffeltom (Engelhardt 1869 Pl. 12 nr. 23), som også kendes fra flere af Møllegårdsmarkens grave, fra Sydjylland, fra Bornholm, men især fra Østeuropa og fra området mellem Elb og Oder (Ilkjær 1993:376). Vimose 2-styrkens oprindelsesområde kan derfor endnu ikke indskrænkes yderligere. Harja-kammens produktionssted kan altså ikke på baggrund af vores nuværende viden præciseres nærmere end et område, der dækker Fyn, Sydjylland og den nordvestlige del af Tyskland.

Vimose-fundet, og dermed Harja-kammen, hører til blandt vore væsentligste fund fra romersk jernalder. Moseofferfundets mange velbevarede genstande udgør en vigtig "facitliste", når de forbrændte og forrustede stumper af oldsager fra romertidens gravfund skal identificeres. Imidlertid er kun en lille del af Vimose-fundet publiceret, så indtil videre er store dele af materialet faktisk utilgængeligt. Man kan således håbe på, at det i de kommende år vil være muligt at finde ressourcer til at få Vimose-fundet systematisk gennemgået og analyseret. Dette bør føre til en fuldstændig fremlæggelse af fundet - i det mindste i katalogform. I en sådan publikation må en afbildning af hele fundstoffet være det væsentligste mål.

Runeindskriften på Vimose-kammen

Marie Stoklund, runolog

Det er omstridt, hvor og hvornår runerne blev skabt, men de fleste af de ældste runeindskrifter er fundet i gammelt dansk område, og de stammer alle fra tiden efter Kristi fødsel.

Nogle af de ældste runefund i Danmark stammer fra de store moseofringer af hærudstyr, men i forhold til mængden af genstande er det forsvindende få, der har indskrifter. Fra Vimose kendes en kam, en høvl, et remspænde, en lansespids, en dupsko fra en sværdskede, samt en rembøjle og endnu en dupsko med tvivlsomme runer (se Stoklund 1995:329-334). Kun på en eneste af de mange kamme fra de store mosefund er der runer, nemlig på den kam, der blev fundet i Vimose i 1865. Efter Jørgen Ilkjærs undersøgelser - jf. Mogens Bo Henriksens artikel - er Vimose-kammen med en datering til ca. 160 e. Kr. den ældste sikre runeindskrift fra gammelt dansk område. Den kan efter Ilkjærs opfattelse stamme fra et nærliggende område eller komme fra det sydlige Jylland eller Nordtyskland. De andre runegenstande i Vimose er lidt yngre (C1b) og stammer snarest fra området fra Syd- og Vestnorge og Vestsverige ned til Västergötland (f.eks. Ilkjær 1996:68f; 73).

Indskriften på Vimose-kammen er skrevet med de såkaldte ældre runer - der har været forskellige runealfabeter i anvendelse i Danmark gennem de over tusind år, hvor man har skrevet med runer. Der brugtes først et runealfabet, der bestod af 24 tegn: 24-tegns futharken, som det kaldes efter de første 6 runer med rækkefølgen: **f-u-th-a-r-k**. Runerne er uden tvivl skabt på grundlag af et alfabet med rækkefølgen A-B-C, men har en speciel opstilling af tegnene og specielle navne på de enkelte runer; men runerne er ligesom vores bogstaver lydtegn, ikke symboltegn eller billedskrift.

Man plejer i reglen at omsætte runerne i en indskrift til de tilsvarende latinske bogstaver, så den ikke runekyndige kan opfatte, hvad der står, uden at kunne læse runer. På Vimose-runekammen står der *harja*, og der har aldrig været tvivl om denne læsning, da de ca. 1,3 cm høje, lidt skødesløst indridsede runer ses så tydeligt.

Længe var der enighed om at tolke *harja* som et mandnavn, *Harja*, som kan sammenlignes med *harja* på den umordiske Skåäng-sten fra Södermanland. Efter den gængse opfattelse er *Harja* snarest en kortform til et navn med *Harja-* som forled eller *-harjaR* som efterled ("hær", "kriger"), jf. forledet i Harald og Herman. Navnet indgår måske i danske stednavne som *Herlev*, *Hersted* (-vester, -øster) og *Ö. Härrestad* i Skåne (Hald 1971:82). Det er et navn, som synes at passe godt som ejemavn (?) på en kam, der har tilhørt en af de besejrede krigere, hvis udstyr endte i Vimose. Der er imidlertid i 1994 fremsat en ny tolkning af indskriften på runekammen. Professor Elmar Seebold i München har foreslået at opfatte *harja* som et navn på genstanden - også en gammel kendt indskrifttype. Man skulle da vente, at navnet stod i nominativ ikke i akkusativ, som Seebold har foreslået. Han knytter ordet til en indoeuropæisk rod, der f.eks. findes i dansk "hår" samt i moderne finsk *harja*, egl. "børste", som skulle være et baltisk lån i finsk (der tilhører en anden sprogæt: den finsk-ugriske) (Seebold 1994:71). Men ordet "kam" (germansk **kambaz*) er velkendt fra gammel tid i de nordiske sprog såvel som i engelsk og tysk. Derfor er det problematisk at antage, at der foreligger en helt anden betegnelse for dette redskab på Vimose-kammen. Der står *kobu*, *kambu*, på en kam fra Toomwerd i Friesland (700-årene) og *kabu*, *kambu*, i en indskrift på et kametui fra Oostum (700-årene), *kabr*, *kambr*, på en kam fra 800-årene fra Elisenhof, Eiderstedt i Sydslesvig. I alle disse tilfælde står *b*-runen for *mb* efter runeortografiens regler. På et kam-futteral fra omkring 1050-1100, der er fundet i Lincoln i England, står *kamb*: "(Denne) gode kam gjorde Thorfast." (Moltke 1976:373).

Skønt det umiddelbart er fristende at oversætte Vimose-kammens indskrift som "kam", er denne nye tolkning næppe så sandsynlig som mandnavnet.

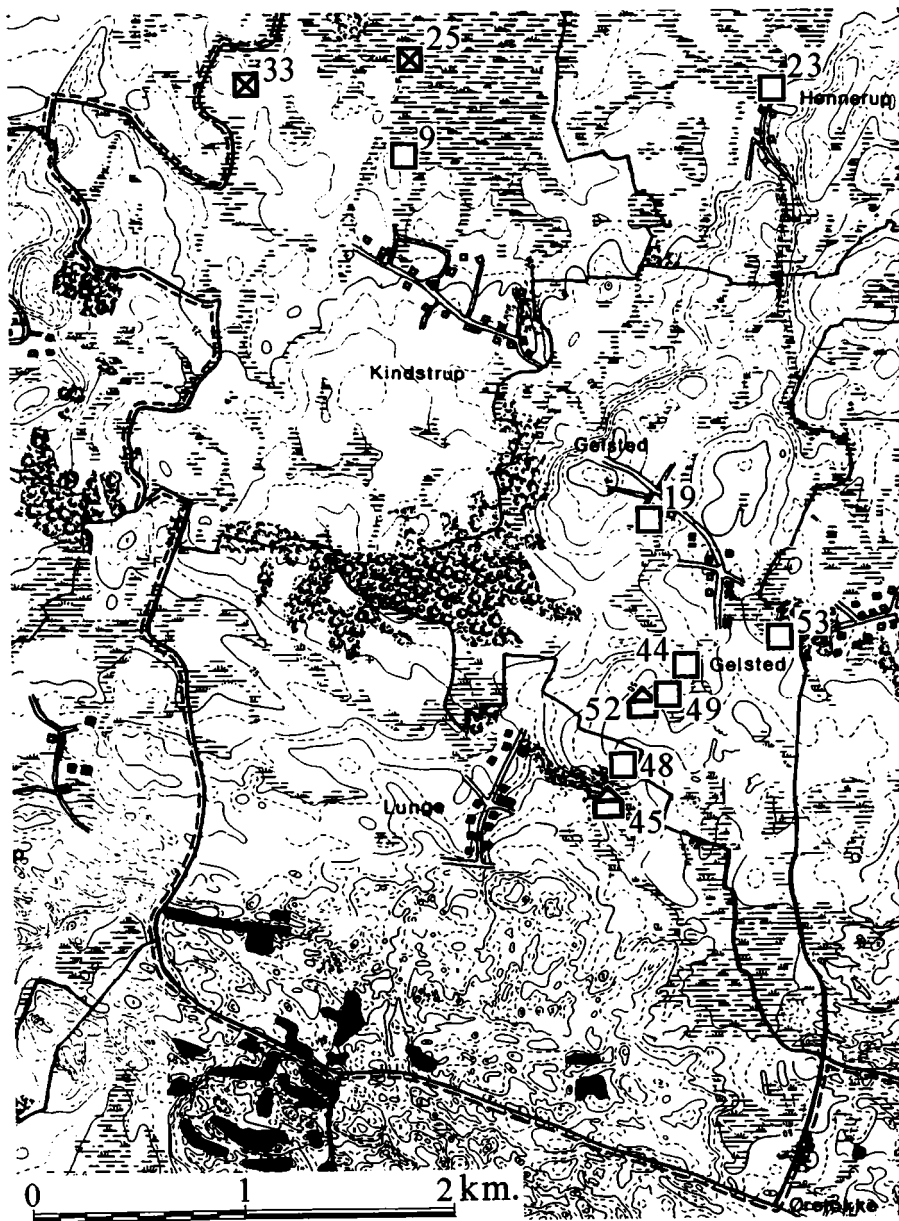
Litteratur

- Albrechtsen, E. 1971: Fynske jernaldergrave bd. IV,1-2. Gravpladsen på Møllegårdsmarken ved Broholm. Odense.
- Almgren, O. 1923: Studien über Nordeuropäische Fibelformen. Mannus-Bibliothek Nr. 32. Leipzig.
- Anonymus 1852: Antikvarisk Tidsskrift 1849-51. Kjøbenhavn.
- Bartelmann, A. 1955: Tofting, eine vorgeschichtliche Warft an der Eidermündung. Offa-Bücher, Neue Folge 12. Neumünster.
- Dobrzanska, K. & D. Liversage 1983: The weapon cemetery at Hamebjerg on Langeland, Denmark. Studien zur Sachsenforschung 4, s. 223-291. Hannover.
- Engelhardt, C. 1867a: Om Vimose-Fundet. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1867, s. 233-257.
- 1867b: Fynske Mosefund I. Kragehul Fundet 1751-1865. Kjøbenhavn.
- 1869: Fynske Mosefund No. II. Vimose Fundet. Kjøbenhavn.
- Hald, K. 1971: Personnavne i Danmark. I. Oldtiden. Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger. København.
- Henriksen, M.B. 1992: Våbengrave fra romersk jernalder i Brudager nær Gudme. Fynske Minder 1992, s. 153-155.
- Henriksen, M.B. 1994: Jernaldergrave fra Herringe bys grusgrav. Fynske Minder 1994, s. 331-332.
- Holm, J., H. Jørgensen & J. Raun (red.) 1996: Harja 1971-96. Odense.
- Ilkjær, J. 1976: Et bundt våben fra Vimose. Kuml 1975, s. 117-162.
- 1990: Illerup Ådal. Die Lanzen und Speere. Textband. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter bd. XXV:1. Århus.
- 1993: Illerup Ådal. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Textband. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter bd. XXV:3. Århus.
- 1996: Runeindskrifter fra mosefund i Danmark - kontekst og oprindelse. I: Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik 45. Frisian Runes and Neighbouring Traditions. Proceedings of the First International Symposium on Frisian Runes at the Fries Museum, Leeuwarden 26-29 January 1994, s. 63-75.
- Moltke, E. 1976: Runerne i Danmark og deres oprindelse. København.
- Seebold, E. 1994: Die sprachliche Deutung und Einordnung der archaischen Runeninschriften. I: K. Düwel (red.): Runische Schriftkultur in kontinental-skandinavischer und -angelsächsischer Wechselbeziehung. Internationales Symposium in der Werner-Reimers-Stiftung vom 24.-27. Juni 1992 in Bad Homburg. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 10, s. 56-94. Berlin-New York.
- Schmid, P. 1974: Die Kammfunde der Feddersen Wierde. Die Kunde. Mitteilungen des Niedersächsischen Landesvereins für Urgeschichte. Neue Folge 25, s. 145-156.
- Stoklund, M. 1995: Die Runen der römischen Kaiserzeit. I: U.Lund Hansen et alii: Himlingøje - Seeland - Europa. Ein Gräberfeld der jüngeren römischen Kaiserzeit auf Seeland, seine Bedeutung und internationalen Beziehungen, s. 317-346. København.
- Thomas, S. 1960: Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. Arbeits und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege. Band 8, s. 54-215. Leipzig.
- Thomsen, P.O.; B. Blæsild; N. Hardt & K.K. Michaelsen 1993: Lundeborg - en handelsplads fra jernalderen. Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum, bind 32. Svendborg.
- von Carnap-Bornheim, C. 1991: Die Schwertriemenbügel aus dem Vimose (Fünen). Kleine Schr. Vorgesch. Seminar Marburg 38. Marburg.
- Ørnsnes, M. 1969: Forord til sønderjyske og fynske mosefund. København.

- ☒ Udgravede bopladser med hustomter.
- Udgravede bopladser uden hustomter.
- 🏠 Overfladeregistrerede bopladser.

Gelsted sogn med det anførte eksempel som nr 45. Samtlige 201 sogne på Fyn og omliggende øer indgår i katalogerne med såkaldte "vådbundskort" med signaturer der viser jernalderbopladsenes placering i forhold til områder med eng, mose og skov i tiden omkring år 1800.

Grundkortene er produceret af Fyns Amt.
Claus Madsen del.

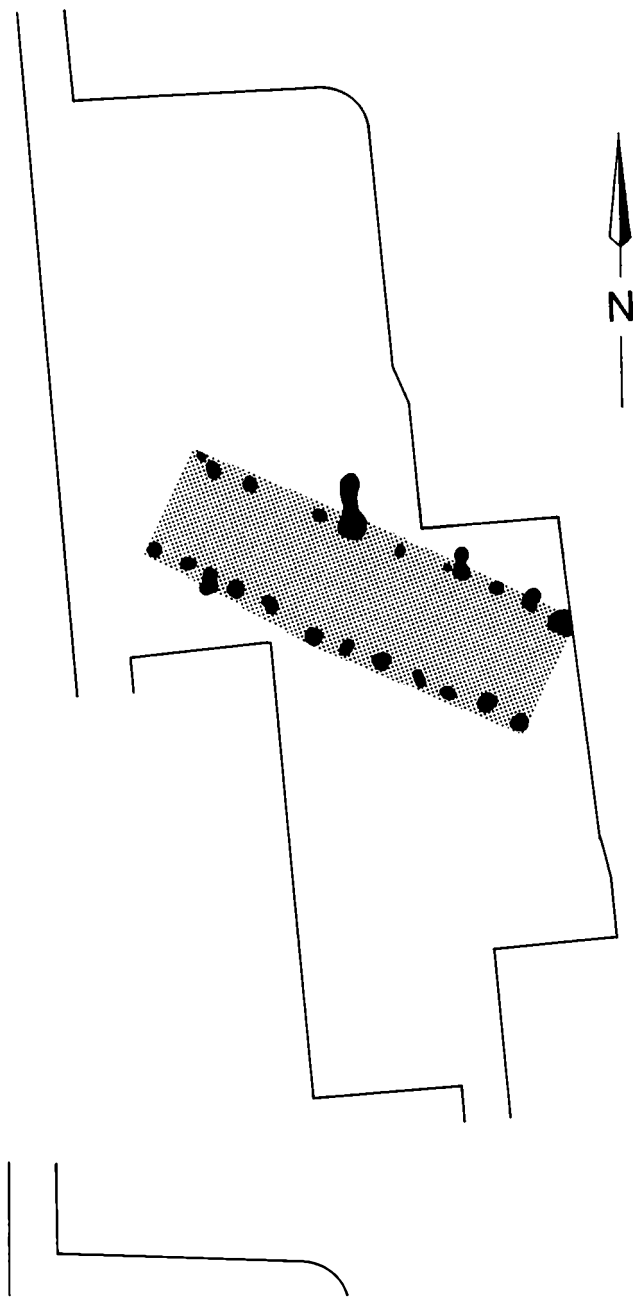
Fynske jernalderboplads

Asger Halling Lorentzen, museumsinspektør

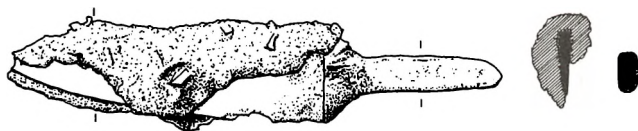
Med museets tidligere leder Erling Albrechtsens prisværdige 5-binds publikation af samtlige daværende fynske jernaldergrave i årene 1954 til 1973, skabtes et væsentligt, og i tiden herefter flittigt benyttet, redskab i studiet af jernalderens udvikling på Fyn. I den arkæologiske vidensproduktion har gravfundene altid spillet en stor rolle. Frem til 1970'erne var det denne fundgruppe, der oftest dukkede frem i forbindelse med dyrkning og andet jordarbejde, og derfor også fremstod som den absolut største fundgruppe fra jernalderen. I dag er billedet et ganske andet, idet en stor tilvækst af jernalderboplads har resulteret i en vidensmængde, der, sammenholdt med gravmaterialet, udgør det mest betydningsfulde kildemateriale i studiet af jernalderens samfund.

Projektets baggrund

Siden 1940 er der indsamlet data om den fynske jernalderbebyggelse. Dette materiale er imidlertid ikke tilgængeligt i sin helhed, men foreligger sporadisk publiceret i spredte artikler eller i summariske oversigter. Med indførelsen af nye fladeafdækkende udgravningsmetoder i begyndelsen af 1970'erne blev jernalderbopladsene en markant fundgruppe, der, udover en betydelig kvantitativ tilvækst, også er undergået en markant ændring i karakter siden de første oversigter blev publiceret. I tiden mellem publikationen af Lundsgård-bopladsen i 1946 og frem til 1974 blev der således ikke registreret nye fund af hustomter, medens der siden 1981 er fremkommet et stadigt mere omfattende materiale af denne art. I dag kendes et par hundreder fynske jernalderhuse mod tolv i 1980. Det nye fundstof er et resultat af en omfattende

Eksempel på tolket plan med en enkelt
hustomt (FOH 7786 Gelsted Sydvest med
hus BF). Sådanne oversigtsplaner medtages i
kataloget ved alle lokaliteter med hustomter
eller andre væsentlige anlæg.
Konrad Lambertsen mens., Gertie Jensen del.

Kniv fra stolpehul AW i hus BF, FOH 7786 Gelsted Sydvest. Lerkarskår, specielt partier af rand eller hank, udgør langt den overvejende del af det daterbare materiale. Disse lerkarskår og andre oldsager, der anvendes som dateringsgrundlag, gengives med tegninger i katalogerne. Claus Madsen mens. & del. 1:2.

nøddugravningsaktivitet, ændrede udgravningsteknikker samt egentlige satsninger, f. eks i forbindelse med Gudme-projektet. Med henblik på at samle det betydelige kil-demateriale i en række katalogbind blev der i maj 1995 nedsat en projektgruppe bestående museets arkæologiske medarbejdere. Denne personkreds, der p.t. består af Mogens Bo Henriksen, Jørgen A. Jacobsen samt undertegnede, varetager såvel projektstyring som det egentlige registreringsarbejde, der iøvrigt foregår i nært samarbejde med Det Kulturhistoriske Centralregister og Nationalmuseet.

Katalogerne

Ved fremlæggelsen lægges der vægt på, at bopladserne præsenteres så ensartet, at katalogerne kan danne grundlag for fremtidige forskningsprojekter - såvel af museets egne arkæologer som af andre forskere og specialestuderende.

Katalogerne ordnes topografisk med hovedopdeling i herreder og underopdeling i sogne. De enkelte lokaliteter nummereres med stednummerkode efterfulgt af Nationalmuseets sognebeskrivelsesnummer, hvilket sikrer fleksibilitet i forbindelse med en forventelig fremtidig tilvækst, der i givet fald kan samles i supplementsbind. Ved påbegyndelse af et herred bringes et oversigtskort med angivelse af sognegrænser og stednummerkoder samt et kort med angivelse af samtlige registrerede lokaliteter. De enkelte sogne indledes med et sognekort med landskabsforhold som f.eks skov og vådområder på udskiftningstidspunktet - ca. år 1800 - samt placeringen af de registrerede bopladser. Hvert bind afsluttes med et planchekatalog med hustomtemes grundplaner og en liste over citeret litteratur.

Projektets arbejdsområde er Fyn med omliggende øer. Den kronologiske ramme dækker perioden fra førromersk jernalders begyndelse (500 f.v.t.) til introduktionen af glaseret keramik (1250 e.v.t.). Med denne øvre kronologiske grænse undgås, at der opstår et kunstigt brud og problemer med den eksakte datering af lokaliteter med huse fra sen vikingetid / tidlig middelalder, der konstruktionsmæssigt viser større kontinuitet bagud i tid end fremefter. Samtlige registrerede jernalderlokaliteter bearbej-

des og fremlægges herredsvis. Materialet omfatter ca. 1300 lokaliteter, der beskrives inden for én af følgende tre kategorier: 1. Udgravede bopladser med hustomter, 2. Udgravede bopladser uden hustomter og 3. Overfladeregistrerede bopladser. Udover de regulære bopladser medtages specialpladser som f.eks anløbspladser, skaldynger, fangstpladser og jernudvindingspladser. Det højeste registreringsniveau knytter sig selvsagt til den første kategori. Som det fremgår heraf, omfatter registreringen en nærmere placering af lokaliteten, henvisninger til museets udgravningsberetning samt relevant litteratur, topografiske forhold samt en nærmere beskrivelse af lokalitetens væsentligste anlægs- og fundtyper. Ved alle lokaliteter med hustomter gives en tolket plan, hvor der kun medtages hustomter og andre væsentlige anlæg som f.eks hegn, brønde og jernudvindingsanlæg. Desuden gives daterende materiale i tegning. Dette materiale består næsten udelukkende af typologisk bestemte hanker og randskår fra det keramiske materiale i stolpehuller tilknyttet hustomter eller anlæg samtidig med disse. I sjældne tilfælde indgår metalgenstande i det daterende materiale.

Intentionerne

Det forventes, at arbejdet med at tilvejebringe et publiceringsfærdigt manuskript til det første bind, der omfatter Vends, Skam, Skovby og Lunde herreder, afsluttes i efteråret 1996. Herefter er der planlagt yderligere tre bind omfattende de resterende 11 herreder.

Gennem de seneste årtier er der på landsplan indsamlet en nærmest uoverskuelig mængde data om jernalderens bopladser, men kun et fåtal er publicerede. Egentlige oversigtsværker eller anden fremlæggelse af det store kildemateriale eksisterer ikke.

Med den igangværende publikation af det fynske materiale vil det for første gang være muligt at studere en dansk landsdels jernalderbebyggelse i sin helhed - og dermed få overblik over husenes udvikling og bopladsernes landskabsmæssige placering i et sammenhængende forløb fra 500 f.v.t. til 1250 e.v.t.

Som nævnt indledningsvis, er samtlige fynske jernaldergrave, fundet før 1974, publiceret i katalogform. Dette arbejde bør snarest genoptages, idet en katalogisering af den store tilvækst af jernaldergrave efter 1973, sammenholdt med nærværende projekts kataloger, vil frembyde en enestående mulighed for at belyse strukturen i den fynske jernalderbefolkning. Ingen kan vide, hvilke konkrete analyser og publikationer vi i de

kommende år forhåbentlig vil se i katalogernes kølvand. Blandt de mere påtrængende spørgsmål, der kan nærme sig et svar ud fra nærværende projekt, er samspillet mellem grav- og bopladser. De to fundgruppers primærmateriale, der jo henholdsvis repræsenterer den "døde" og den "levende" befolkning, kan i samlede analyser beskrive en række forhold: befolkningsstørrelse og -tæthed gennem jernalderen, jernalderbopladsernes befolkningsgrundlag og dermed også omfanget af det nødvendige landbrugsareal tilknyttet de enkelte bebyggelser, ændringer i landsbyernes placering i terrænet og dermed ændringer i ressourcegrundlaget gennem jernalderen.

Allerede efter bearbejdningen af det nordfynske materiale kan der peges på flere spændende forhold - f.eks en langt hyppigere forekomst af tidligt førromersk materiale på Vestfyn end hidtil antaget, samt flytning af landsbyer med langhuse væk fra de kystnære områder i slutningen af ældre romersk jernalder, hvorefter de kystnære bebyggelser får specielle funktioner i forbindelse med fiskeri og strandjagt. Katalogernes fremmeste formål er naturligvis at gøre et stort og væsentligt kildemateriale tilgængeligt for videre forskning, men for museet har det igangværende projekt allerede givet små, men absolut ikke uvæsentlige, sidegevinster: dels har det omfattende arkivarbejde resulteret i ajourføring og systematisering af museets mange "jernaldersager", og dels medført en lettelse i den daglige prioritering af det antikvariske arbejde på Fyn.

Plan 1: Sortebrødre klostets nordøstlige hjørne.
VVS-installationer i 12- og 1300-tallet.

1: nordfløjens østligste rum,

2: lang rende af hhv. munkesten og kampesten (den fortsætter langt ud af billedet mod nord),

3: nordhus,

4: brønd,

5: hypocaust,

6: buestik,

7: buestik,

8: buestik,

9: teglstensrende,

10: tønde,

11: tagstensrende,

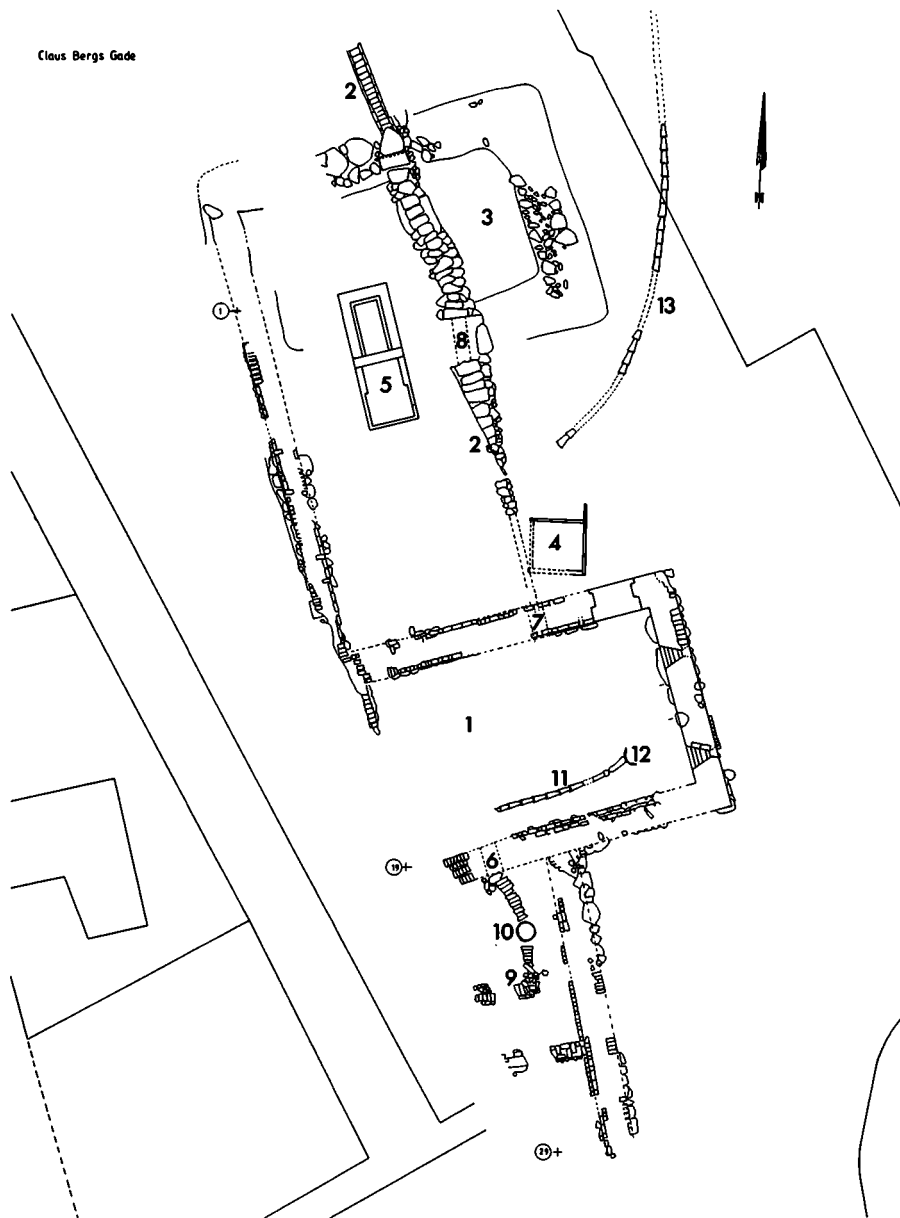
12: tønde,

13: tagstensrende.

Alle render og tønder på denne plan er nedgravet i jorden.

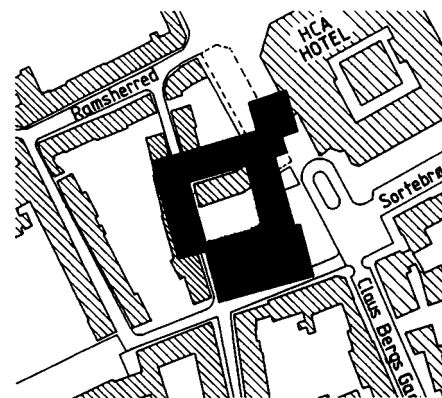
I artikel og billedtekst henviser tallene i parentes til plan 1 og 2.

H. Lyholm tegning og opmåling.

VVS i Sortebrødrenes kloster i Odense

Jørgen Nielsen, museumsassistent og Eva Becher, stud. mag.

Oversigtsplan: Sortebrødre kloster indtegnet på moderne bykort. H. Lyholm tegning.

Dette er en fortælling om sortebrødrenes byggeaktiviteter, især vand- og varmforsyningen, med baggrund i Møntergården - Odense Bymuseums udgravningsarkiv.

Denne artikel er blevet til efter gennemgang af det 15-20 år gamle udgravningsmateriale. En udgravning behøver ikke nødvendigvis slutte ved den sidste spadefuld jord, der kastes over hullet eller ved beretningens sidste punktum. Nye oplysninger kan hentes ud af ældre materiale. F.eks. en undersøgelse af VVS-installationerne, som ikke tidligere er blevet bearbejdet og sammenstillet i dette omfang. Disse installationer fandtes i sortebrødreklosterets nordøstlige hjørne, hvor køkkenet var placeret.

Skt. Peters kloster i Odense

Anno Domini 1239 grundlagdes antageligt Skt. Peters kloster i Odense; sortebrødrene var kommet til byen.¹ Tiggerordenene var i 1239 en temmelig ny foreteelse. De opstod i begyndelsen af 1200-tallet som en reformering af det hidtidige klostervæsen. De karakteriseredes ved både den enkeltes og ordenenes principielle afkald på fast ejendom og indtægt. Fattigdomsidealet skulle leves fuldt ud, ikke blot prædikes i kirken. Brødrenes primære opgaver var teologiske studier og prædiken. Der var ikke krav om legemligt arbejde, dette blev så vidt muligt overladt til lægbrødrene. Tiggerordenene fik stor udbredelse i 12- og 1300-tallets Europa, hvor deres klostre overvejende lå i de større byer (bispesædeme).²

Klosteret bestod til 1540, hvor det i lighed med langt størsteparten af de danske klostre blev nedlagt som følge af Reformationen. Dets ejendomme tilfaldt det nyetablerede Gråbrødre Hospital, mens kirkegården fortsatte som offentlig sådan, muligvis helt op til 1700-tallet.

Udgravningerne

Sortebrødrenes klosterbygninger forsvandt hurtigt efter Reformationen. Senest i 1607 blev den sidste bygning revet ned. Kun stednavnet "Sortebrødre Torv" angiver i dag, hvor klosteret lå. Men heldigvis skete nedbrydningen af klosteret ikke lige systematisk. Efter Møntergården - Odense Bymuseums udgravninger 1972, 1974, 1978, 1979 og 1981 kan der dannes et rimeligt overblik over klosterets bygningshistoriske udvikling.³ Enkelte steder var kun fundamentsgrøften med evt. fundamentssten eller plyndringsgrøften (den grøft, der blev tilbage, når man havde "plyndret" en forladt bygning for anvendelige sten til genbrug) bevarede. Men andre steder var murværket bevaret i anseelig højde, helt op til 12 skifter munkesten. Kirken, østfløjen, dele af nordfløjen, nogle nordlige huse og kirkegården var endnu bevarede i grundtræk i forskellige niveauer under overfladen. Vestfløj og resten af nordfløjen er kun fragmentarisk kendt.

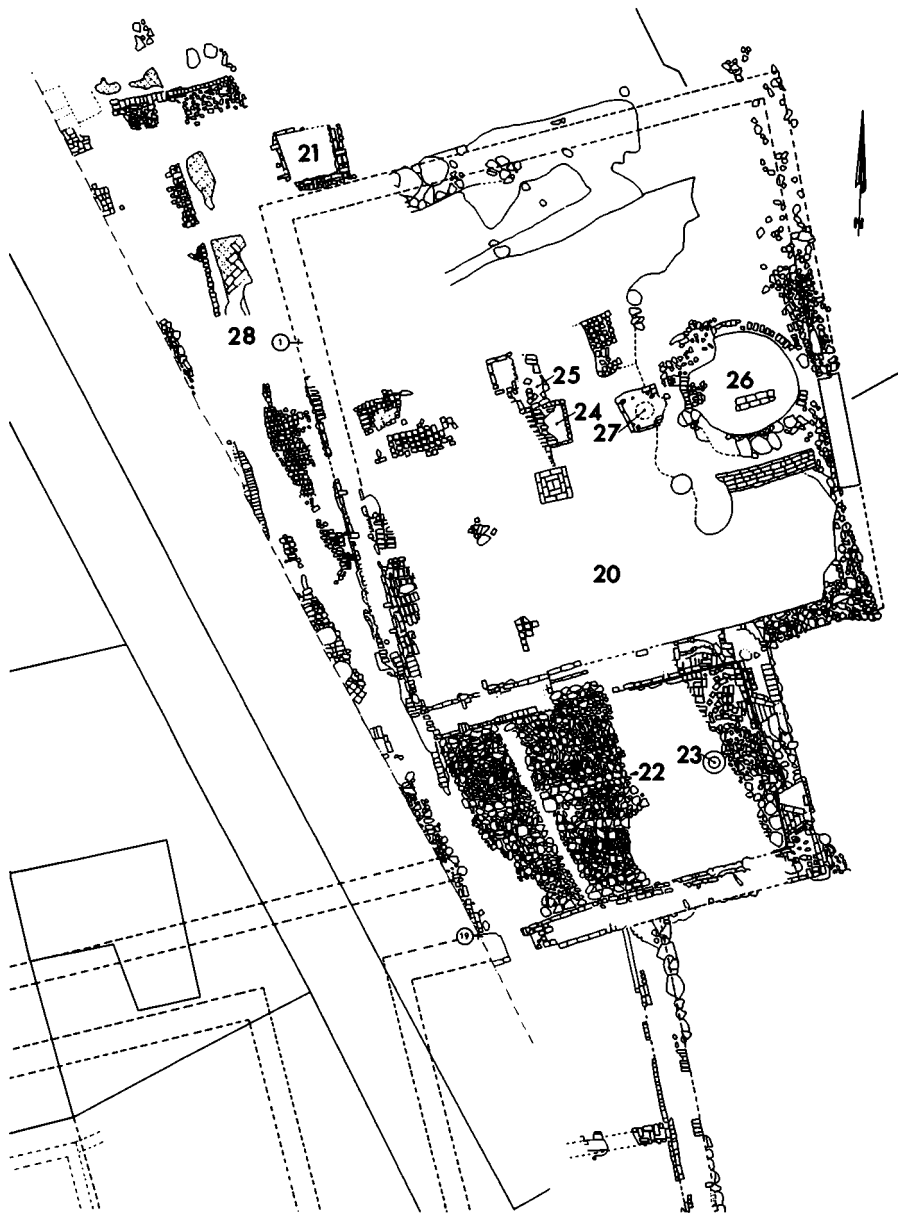
Den lange rende (2). De første 14 m er dannet af store kampesten og genanvendte granitkvadre. På billedet ses den ene af de lange overliggere over den gamle brønd, der er dendrokronologisk dateret til 1180.

Klosterets bygningshistorie

Sortebrødreordenens ældste bestemmelser fra 1220 foreskriver så enkle bygninger som muligt. Dels af økonomiske hensyn, og dels for ikke at vække forargelse blandt præster, andre ordener og lægfolk. Men senere blev disse krav modereret, og større bygninger blev opført.

Sortebrødrenes kloster i Odense var i sin storhedstid i 1400-tallet et imponerende firfløjet bygningsværk. Det var i omkreds større end det bedst bevarede nordiske sortebrødre kloster i Ribe. Men oprindeligt har det været noget mindre. Klosterbygningerne blev gradvist bygget omkring en enkel kvadratisk fratergård, efterhånden som brødrene indsamlede midler til dette. Bygningerne opførtes i tegl, men muligvis har der været forløbere af træ, som i dag ikke kan erkendes arkæologisk.

Denne artikel omhandler primært klosterets nordøstlige hjørne, hvor VVS-installationerne var placeret, jvf. plan 1: slutningen af 1200-tallet og plan 2: 1400-tallet. Sandsynligvis blev kirken (som dannede sydfløj) og østfløjens sydligste rum bygget først. Ikke meget senere blev resten af østfløjen bygget. I slutningen af 1200-tallet blev så nordfløjen (eller i hvert fald dets østligste rum), bygget samtidig med en lang rende, der førte spildevand ned til Byens Bæk (en senere betegnelse for vandløbet nord for klosteret). Kort efter blev et lille hus føjet til mod nord. Mellem nordfløjen og det lille hus var der således en lille gård, hvor der i 1312 blev anlagt en brønd.⁴ Vestfløjen

Plan 2: Sortebrødre klostets nordøstlige hjørne.

Køkkenet efter udvidelsen o. år 1400.

VVS-installationer i 14- og 1500-tallet.

20: køkken,

21: latrin,

22: rende dannet i gulvbelægningen,

23: tønde,

24: kaminildsted,

25: ildsted,

26: bageovn,

27: tønde til opsamling af trækul,

28: passage.

H. Lyholm tegning og opmåling.

Amulet af bly forestillende Jomfru Maria med barnet i solgissel. Den lå i klosterkøkkenets øverste gulvlag, og var udgravernes første fund i 1974. Møntergården fot.

er ikke undersøgt i samme omfang, fra den kendes kun en del af korsgangen ind mod fratergården. Alle fire fløje har haft korsgange, så uanset hvordan vestfløjen har set ud (tegl eller træ) har klosteret haft form af det for klostre typiske firfløjede anlæg.

Normalt anlagdes køkken- og økonomibygninger i fløjen modsat kirken. Således også i dette tilfælde. Det forekom naturligt at anlægge kirken mod syd med front mod det velbefærdede hovedstrøg Overgade. Der var kun godt 70 m fra klosterets sydvestre hjørne til Overgade. Og det var lige så naturligt at placere køkkenfløjen mod nord, ned mod det sumpede område mellem klosteret og Byens Bæk. Pga. de mange vvs-installationer i denne del af klosteret, ved vi, at selv om de enkelte rum har skiftet funktion i tidens løb, har køkkenet altid hørt til mod nordøst.

Men det lille nordhus var ikke oprindeligt tænkt som økonomibygning. Allerede ved opførelsen af dette blev det forsynet med en helt speciel varmekilde, hypocausten. At huset blev opvarmet tyder på en anden og mere speciel funktion. Det kunne være f.eks. vinterrefektorium (mødesal) eller priorens bolig. Omkring år 1400 blev husets syd- og østmure revet ned. De øvrige mure genanvendtes i det storkøkken, der derefter blev opført. En passage førte fra nordfløjen vest om køkkenet til området nord for klosteret. Her blev meget naturligt et latrin placeret o. 1500, den er dog indtegnet på planen fra klosteret i 1400-tallet.

Brødrenes VVS-installationer

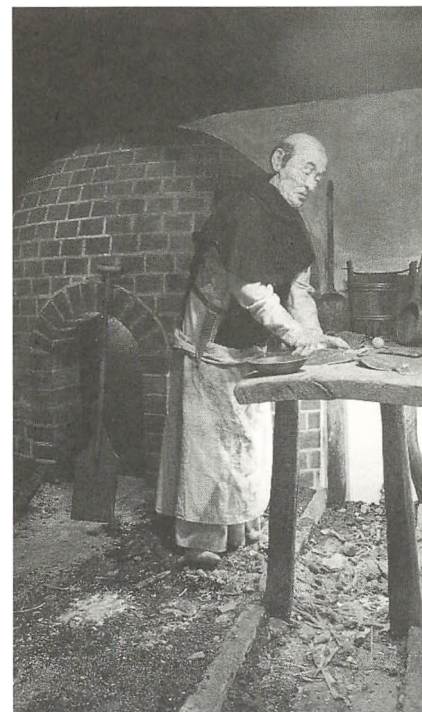
Tegl var tidens nye byggemateriale i 1200-tallet, og sortebrødrene forstod til fulde at anvende det, også til deres forskellige VVS-installationer.

Ofte, når man beskæftiger sig med middelalderens gejstlige ordener, handler det om organisation, administration og litteratur. Men deres viden om og brug af tekniske installationer har været ikke mindre imponerende. Især da de fleste af middelalderbyens borgere endnu boede i bindingsværks- eller træhuse. Adelen, som kunne tænkes at konkurrere med munkene i denne henseende, boede for størstedelen endnu på landet, mens borgerlige købmænd knap var blevet en egentlig (betydende) stand i det 13. årh. Munkenes kirker og boliger har været imponerende for enhver, som så dem - og så var de endda ikke bygget til menneskers, men til Guds ære. Men derfor kunne munkene godt sørge en smule for deres egne og gæsternes bekvemmeligheder, hvad Odenseklosterets mange VVS-installationer vidner om.

I klosteret opførtes vandrender, afløb, sivebrønde, kaminildsteder, en stor bageovn,

latrinen og den avancerede varmegiver, hypocausten. Disse installationer koncentreredes naturligt nok omkring køkkenregionerne. Men sortebrødrenes køkken havde også et vist ry. Mange konge- og rådsmøder blev afholdt i klosterets kapitelsal. Det var næppe kun pga. salens anseelige størrelse, at man foretrak dette sted til sin mødevirksomhed. Køkkenet har nok været et af byens bedste. Fastekravene krævede, at der en stor del af året kun blev sat fisk på bordet. Dette krav blev sandsynligvis også overholdt. Men hvilke fisk? Ben fra over 20 forskellige arter fandtes i det ikke særligt rene køkkengulv.⁵ Gulvlagene blev analyseret af Zoologisk Museum i 1974. Mange fiske- og dyreknogler blev påvist. Aborre og gedde stod tit på menuen. Men også andre ferskvandsfisk som suder, skalle, karpe og ål kunne finde anvendelse. Adskillige saltvandsfisk fandtes på brødrenes menu. Især torsk og kuller, men også sild og makrel. Andre arter, heraf nogle mere specielle, fandtes der enkelte rester af. Således haj, brasen, karpe, hornfisk, lange, kulmule og ulk. Ikke bare de tørrede, saltede eller røgede, men også friske fisk. Tilberedt med de urter, brødrene dyrkede i klosterhaven kunne de blive en stor delikatesse, som ikke var menigmand forundt. Som dessert kunne de byde på de sjældne figner. Faktisk er fundet af figenrester i den lange rende, det ældst kendte danske eksempel på denne frugt. Brødrene må have haft gode handelsforbindelser sydpå for at skaffe denne frugt. Selvfølgelig kom også fugle- og dyreretter på bordet i ny og næ. Også deres knogler fandtes i køkkengulvets lag. Specielt grågæs, høns, svin, okse og får. Men også gråand, trane, hare, rådyr, marsvin og hest blev der fundet enkelte knogler fra. Jo, sortebrødrene forstod sandelig at lave god mad. Dette kunne dog blive problematisk, brødrene blev forvænt. Så forvænte, at de bad paven om lov til at fravige fra deres vanlige strenge fasteregler, når de var ude blandt bønder og borgere for at prædike og missionere. Lægfolkenes fastemad var simpelthen så dårlig, at brødrene ikke kunne få det ned. Tilladelsen fik de skam.⁶ Reglerne behøvede ikke være så strenge, at munkene ligefrem led under det. Dårlig mad (og mave?) ville jo koncentrere tankerne om de timelige ting, som egentligt burde være uden betydning.

Prøver af slam fra den store rende udgravet i 1974 er underkastet en arkæobotanisk analyse på Nationalmuseet her i 1996, og kan uddybe vores viden om brødrenes madvaner.⁷ En vis form for lægekunst har de nok også udøvet. I hvert fald konstateredes hundepersille, rundskulpe, svaleurt, skærm-vortemælk, læge jordrøg, kransburre og bulmeurt, der må være indført. De sidste fem var meget anvendt som lægeplanter

Sortebroder i køkkenet. Fra Bymuseets udstilling om klosteret. Møntergården fot.

i middelalderen. De var på dette tidspunkt ikke integrerede i den danske flora, og må være indført som lægeplanter. Brødrene har haft deres egen køkkenhave, hvor de dyrkede både spise- og lægeplanter. Endvidere kunne de supplere med indsamlede fødeplanter som hassel, hylde og hindbær.

Vand

En by var - og er - afhængig af de tilgængelige vandressourcer. I middelalderen udgjorde Odense Å byens sydlige afgrænsning. Derudover løb Byens Bæk nord om byen og endte mod øst i Pjente Dam. Den var ikke i den tidlige middelalder en egentlig bæk, men snarere et åbent, bredt vandløb. Brødrene ville ikke spilde unødigt tid på at hente vand fra bækken. Adskillige render af forskellige konstruktioner førte vand til og fra bygningerne.

Vandrender, afløb og lignende kendes fra andre middelalderlige bygninger, især klostre. Kirkens mænd havde adgang til skriftlige kilder fra antikken om romernes tekniske kunnen på dette område.⁸ Øm kloster havde f.eks. tre kanaler, der ledte vand til klosteret. Og på Æbelholt kloster er der fundet blyrør og vandhaner. Fra Esrum kloster kendes endog navnet på deres sagkyndige i aquæ ductus (vandledninger), frater Stephan.⁹ Kun få verdslige kunne hamle op med de gejstliges viden på dette område. I Helsingør lod lensmand Johan Oxen et stenhus opføre midt i 1400-tallet. En udgravning i 1982 afslørede, at huset var opført med et buestik i stil med sortebrødrenes. Via buestikket kunne ledes vand fra en nærliggende brønd ind i husets kælder. Men det er et ret enestående tilfælde at en privatmand lader en sådan installation opføre, måske er dette det ældste eksempel i profant byggeri.¹⁰

Allerede ved opførelsen af klosteret havde sortebrødrene taget højde for disse installationer. I de nordøstlige rums murværk er to buestik bygget ind i murværket (6+7). Og i nordhusets sydmur er endnu et buestik erkendt (8). Et buestik er en form for "tunnel" i murværket til at lede vand i render ind i det næste rum eller ud af bygningen.

Den længste af renderne var den lange stenrende (2). Den skulle lede spildevand fra klosteret ned til Byens Bæk. Omkring 40 m. lang var denne ledning, der består først af en kampestensrende, dernæst af en teglstensrende. Den var anlagt samtidig med nordfløjen, da der i denne var et oprindeligt buestik til at føre renderen under murværket (7). Buestykket var i nordmuren. Lige inden for dette var en udslagskumme, hvori

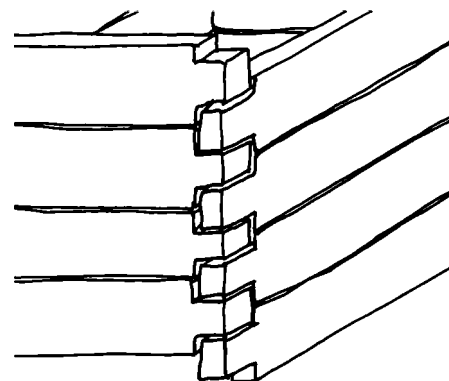
Den lange rende (2). De sidste 26 m er dannet af munkesten. Møntergården fot.

man hældte det vand, der skulle i renden. Da man anlagde renden stødte man på en ældre brønd fra før klosterets tid (1180'erne). Den er et af de få vidnesbyrd om beboere i dette område før brødrene kom til. Brønden lå i vejen for deres byggeri. Den blev fyldt op, og to granitkvadre på hver 1.40 m. blev lagt på hjørnestolperne. Kvadrene var præcist kløvede, så de førte renden hen over den gamle brønd. Det lille nordhus (3) blev bygget lidt senere, her er buestykket anlagt ovenpå renden. Renden havde tydeligt fald (6.14 - 9.3%) mod nord ned til Byens Bæk, så der var ingen tvivl om dets funktion som afløb fra klosteret. De arkæobotaniske analyser har påvist et interessant indhold. Ikke kun de nævnte planterester, men også fiskeknogler, fiskeskæl, insektdele, muslingskaller og svampesporehuse. Renden var en kloakrende, der førte latrin- og andet affald væk fra klosteret. Efterhånden blev renden godt fyldt op, på det nederste stykke af teglafsnittet var den helt tilstoppet af slam. Men da den var gravet ned i undergrunden, og dermed dækket af jordlag, kunne man ikke komme til at fjerne tilstopningerne. Renden blev ubrugelig, men havde dog virket i to generationer.

I året 1312 besluttede brødrene, at der skulle anlægges en brønd til at sikre klosterets vandforsyning. Jo tættere på køkkenet, des bedre. Derfor blev brøndgravene sat i gang med arbejdet få meter fra klosterets nordmur, i gården mellem nordfløj og nordhus. Der stødte de på kloakrenden. Det blev dog besluttet, at den ikke var til nogen nytte mere. Så de fjernede de sten, der lå i vejen, og gravede endnu dybere. Den stort anlagte rende blev derved sandsynligvis taget ud af brug senest i 1312. Muligvis kunne man stadig se buestykket inde i nordfløjen. Men hvis man brugte det til spildevand, endte dette ikke mere i Byens Bæk, men derimod i brønden (4).

Brøndens indvendig mål var 1.5 x 1.5 m og den var mindst 10 m dyb. Som så meget andet i dette kloster, var den bygget anderledes end normalt brøndbyggeri. Den havde ikke de gængse hjørnestolper, men var derimod samlet af planker, der var savet ud til at gå i hak med hinanden.¹¹ På den måde blev den solid nok til at modstå jordens tryk selvom træet ældedes. Denne brønd kom til at fungere i knap 100 år. Så udvidede man køkkenet (20) og sløjfede den. Den blev fyldt op, og et gulv blev lagt hen over. Men den blev ved med at give problemer længe efter. Fylden satte sig konstant, og gulvet blev temmeligt ujævnt i det hjørne.

I østfløjens nordligste rum førte en teglstensrende fra vest mod øst, for derefter midt i rummet at lave et knæk mod nord (9), og blive ført ud under rummets nordmur via

Tegning af brøndens konstruktionsprincip (4). Den er dannet af 60 cm. brede planker med tydelige savespor. H. Lyholm tegning.

et buestik, der var oprindeligt i muren (6). Senere nedgravedes en tønde i gulvet ned i renden, der derved blev ødelagt (10). Tønden skulle sandsynligvis fungere som drænbrønd. Dvs. den opsamlede vandet fra renden, hvorefter det enten sivede langsomt ud i jorden, eller tønden blev tømt jævnlige.

Nordfløjens østligste rum havde flere render. Ældst (men ikke oprindelig) var en øst-vestgående rende dannet af tagsten (11), der mod øst endte i en tønde i gulvet (12). Langt senere anlagdes et gulv af marksten i dette rum. Noget ujævnt, men særdeles slidstærkt. Midt i rummet dannedes af stenene en forsænket rende i gulvet (22). Også denne rende, der stod åben i rummet, endte i en tønde. Rummet skulle altså stadig anvendes til en eller anden form for vandpjaske. Muligvis bryggers. I middelalderen drak man hellere øl end vand (det var nok også sundere, når man betænker vandkvaliteten). Der skulle brygges meget øl til et helt kloster, og til dette formål bruges meget vand.

Før det store køkken blev opført o. 1400 løb en lukket rende midt ned gennem den lille gård mellem nordfløjen og nordhuset, dvs. udendørs (13). Den løb ud i nordlig retning. Den var dannet af teglrør (tagtegl). Muligvis blev den anlagt samtidig med den store brønd fra 1312 (4), da den begynder i nærheden af denne. Der stod køkkenhjælperen og rensede de mange fisk, der blev spist i klosteret. Skællene blev skyllet ud gennem afløbet. Mange blev siddende inde i rørene, og gav således arkæologerne et indblik i brødrenes spisevaner, da man åbnede renden 5-600 år senere. Men også denne rende blev glemt og gemt. Da det store køkken blev opført byggede man en bageovn (26) lige oven på renden.

Endelig skal nævnes en teglstensrende, der førte fra det store køkken ud under den lange passage. Den var ikke oprindelig i muren. Da den blev anlagt pillede man nogle af murens fundamentssten ud og gravede ud under den. Den kendes kun på et meget kort stykke, så hvor den har ført vand til eller fra vides ikke.

Byens Bæk hører på sin vis også til klostrets vandforsyning. Man kunne både hente vand fra denne og ikke mindst hælde sit spildevand ud i den, omend der næppe var andre end sortebrødrene, der ligefrem lod en spildevandsledning føre ud i bækken.

Teglstensrendens forløb til buesticket i østfløjens nordmur set fra syd (9 og 6). Vandet blev via buesticket ledt ind i det næste rum eller ud i det fri. På billedet ses de buede overliggere, der dannede "tag" over renden, hvis bund og sider var dannet af almindelige munkesten.

Varme

Middelalderens bygninger var kolde og undertiden fugtige. Ikke sært at størsteparten af de undersøgte skeletter fra Sortebrødre Kirkegård led af gigt i større eller mindre

grad.¹² Det gælder både borgere, adel og munke. I den henseende var der ikke nogen større forskel på stænderne. Bygninger af teglsten var ikke varmere end lægfolkets huse. De fleste anvendte køkkenets ildsteder eller ovne til både madlavning og almindelig opvarmning. Det gjorde sortebrødrene også. I deres køkken skulle der laves mad til mange mennesker hver dag. Ét ildsted var ikke nok. I køkkenets yngste fase (efter storombygningen o. år 1400) var der et kaminildsted (24), flere åbne ildsteder (25), samt en stor bageovn (26). Endvidere blev der ved udgravningerne fundet enkelte kakler fra en kakkellovn. Alt dette måtte have givet varme i denne del af klosteret.

Mens ildstederne anvendtes dagligt blev bageovnen kun anvendt på de specielle bagedage. Ovnen var stor og krævede meget brænde, så man foretrak at bage brød til lang tid, selv om det så nok blev lidt tørt til sidst. Til gengæld kunne både den og ildstederne holde på varmen længe efter ilden var slukket. Foran bageovnen var nedgravet en tønde (27) til at skrabe aske og trækul ud i. Ildstederne blev flittigt brugt. Der findes adskillige faser anlagt omtrent på samme sted. Andre ildsteder kunne opføres efter behov, også midt på gulvet, hvor man hurtigt kunne nedlægge dem igen, hvis de lå i vejen. Når man havde travlt i køkkenet, og hurtigt skulle bruge ild, brugte man blæsebælgje til at puste liv i glødemene. Der blev fundet to mundstykker fra blæsebælgje i køkkenet.

Måske har enkelte andre rum haft ildsteder, ildbækkener o.l. til at give en nødtørftig varme i den kolde, nordiske vinter. Vinteren kunne være en barsk tid for de brødre, der kom fra de sydligere egne. Sortebrødreordenen tillod (eller ligefrem anbefalede) brødrene at flytte mellem ordenens forskellige klostre, i modsætning til de ældre ordener, der netop krævede *stabilitas loci*, dvs. at man for bestandigt blev i det én gang valgte kloster. Måske var det en forfrossen sortebrøder fra Sydeuropa, der fandt på ideen til hypocausten (5). Han kan have haft kendskab til teknikken fra antikke skrifter, eller måske fra lignende installationer i andre klostre. Hypocausten kendes fra flere nordiske klostre og borge. I Odense således både fra Skt. Knud og Skt. Clara. Løgum (cistercienser-) klostrets talesal var forsynet med hele to sådanne anlæg.¹³

Fra et fymum, sædvanligvis placeret under det rum, der skulle opvarmes, varmede man en dyngte sten, som hvilede på en række murbuer over fyret. Mens ilden brændte trak røgen hen til en skorsten. Men når stenene var varmet tilpas op, og røgdviklingen var ophørt, lukkede man med spjældet skorstensåbningen. Så fjernede man

Det øverste (yngste) gulv i nordfløjen. Gulvet var i syd dannet af munkesten, i nord af marksten. På billedet ses den østvest-gående rende (22), formet i stenrækken. Dens begyndelsespunkt kendes ikke, men den ender i øst i en tønde (23), nedgravet i gulvet.

Rende, der lå mellem nordfløj og nordhus (13). På billedet er en af overliggeme fjernet, og man ser noget af rendens indhold. Renden gik ud af funktion ved køkkenudvidelsen. Bageovnen blev bygget ovenpå den.

Side 75: Hypocausten (5). Det forreste rum var indfyringsrummet. Herfra tændte man op i det næste rum gennem murbuen. Sodspor kan endnu ses på buens øverste kant. Hele hypocausten var gravet ned. Indfyringsrummet lå udendørs, buen var placeret omtrent midt under muren, mens selve fyrummet lå under husets gulv. Princippet ses på side 76.

dæksleme over en række lodrette kanaler, som gennembrød det øvre rums gulv. Derefter trak den varme luft, uden røg, op gennem kanalen og ind i det øvre rum.¹⁴ Avanceret og ganske givet behageligt.

Sanitet

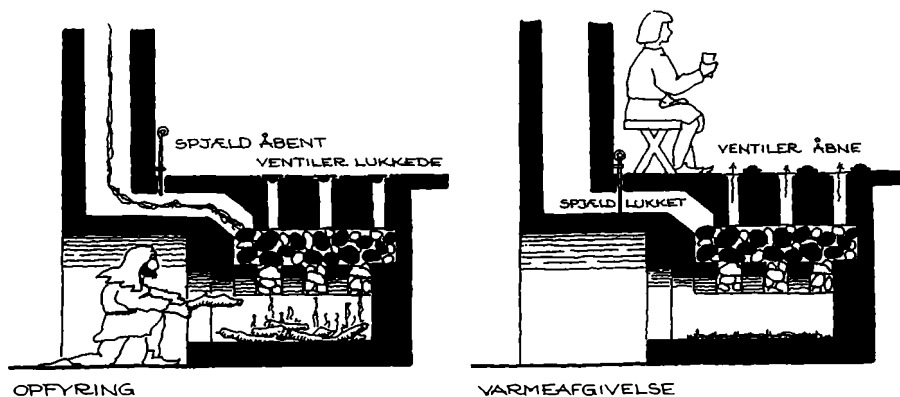
At dømme ud fra køkkengulvets mange aflejringer af årtiers, eller århundreders, madlavning var hygiejnen ikke just i højsædet. Trækul i tykke lag sammen med rester af dyreknogler, fiskeben og andet godt afslører dette. Blandt knogleme i gulvlagene fandtes rester af den plagsomme husrotte. Men dette problem havde brødrene dog forsøgt at løse, de havde anskaffet sig mindst én kat. Hvordan det stod til med den personlige hygiejne, ved vi af gode grunde ikke. De undersøgte skeletter fra kirkegården kunne dog afsløre noget om tandhygiejnen blandt både brødre og lægfolk. Adskillige havde været plaget af både caries, tandsten og paradentose, og enkelte led såmænd også af rodbetændelse. Nogle fik løst problemene ved tandudtrækning. Af de få, der blev over 60 år, var de fleste så godt som tandløse. Af sanitære forhold er kun bevaret et enkelt latrin fra klosterets sidste tid, omkring 1500. Det lå naturligt nok bag de regulære bygninger, så langt fra kirken som muligt (21). Passagen, der bl.a. - eller kun? - førte om til latrinet vidnede om flittigt brug af dette (28). Passagen var forsynet med flisegulve, der var slidte, og nogle steder var blevet udskiftet indtil flere gange. Latrinet var muret op af de almindelige munkesten som en firkantet ramme. Men den nordlige "væg" var ikke muret som de øvrige. Her var stenene kun løst sat sammen. Når latrinet skulle tømmes, var det nemt at rive denne væg ned, fjerne indholdet, og derefter sætte stenene på plads igen. Nord for klosteret lå et større, temmeligt sumpet areal mod Byens Bæk. To nedgravede tønder, placeret ovenpå hinanden, kan være et andet, mere primitivt latrin. Området bar i hvert fald tydeligt vidnesbyrd om at være anvendt til renovationsdepot.

Afrunding

En bearbejdning af det arkæologiske materiale kombineret med skriftlige kilder og naturvidenskabelige undersøgelser har hermed givet nye oplysninger om middelalderens Odense. Ikke kun om sortebrødrene, men også generelt om byen. Brødrene medbragte betydelig specialviden om VVS-installationer o.l. Men de har også taget højde for de gældende forhold, og anvendt det forhåndenværende materiale. De

Princip i en middelalderlig hypocaust.
 Under fyringen opvarmes et magasin af sten, der ligger på murede buer. Når ilden er slukket, spærres for aftræk til skorstenen, og der åbnes for kanaler til overliggende rum, som opvarmes af den luft, der passerer stenmagasinet. J. Herz tegning. (Nationalmuseets Arbejdsmark, København, 1990).

eksperimenterede sig frem til installationernes forløb og udseende. Ikke to render er identiske, bageovnen var usædvanlig stor, brønden var ligeledes af en anseelig størrelse, og hypocauster var ikke hvermands eje. At anvende begrebet VVS-installationer om brødrenes opfindsomme anlæg er naturligvis en anakronisme. Men i disse middelalderlige installationer ligger kimen til senere tiders opfindelser. Andre har taget ved lære af disse eksperimenter, og anvendt resultaterne deraf til egne formål. Ved at fokusere på den slags tekniske færdigheder fås et andet og mere nuanceret billede af middelalderens gejstlige stand. Deres interesser lå ikke kun på det åndelige plan, men sandelig også på det praktiske. Således må kirkens mænd også have en stor del af æren for bl.a. teknologiske, lægevidenskabelige og administrative landvindinger i Danmarks middelalder. Middelalderen var måske ikke helt så mørk som senere tiders forskere hævdede. Der var også plads til opfindsomhed og nyskabelse.

Litteratur

- Diplomatarium Norvegicum (Dipl.Nor.) VII.
- Gallén, J.: La province de Dacie de l'Ordre des Freres-Prêcheurs, Helsingfors, 1946.
- Skalk, 3, 1962. Andersen, H. Hertz, J.: Moderne bekvemmeligheder, s. 3-6.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder (KLNLM), København, 1956-78.
- Gläser, F. (red.): Die Wasserversorgung im Mittelalter, Mainz am Rhein, 1991.
- Harild, J. og Robinson, D.: Arkæobotaniske analyser af prøver fra Sortebrødre kloster, NNU j.nr. A5921, Odense, 1996.
- Mårtensson, A.W.: Uppgrävt förlutet för PKbanken i Lund - en investering i arkæologi. Lund, 1976.
- Renaud, J.G.N. (red.): Rotterdam Papers IV - a contribution to medieval archaeology, Rotterdam, 1982.

- Kirkehistoriske Samlinger (Kirkehist. Saml.), I, 1849-52.
Stephens, G.: Brottstycken av en Dominikaner-ordens eller Predikare-Brödernas Statut.
- Byggningsarkæologiske Studier, 1985.
Engquist, H.H. m.fl. (red.), Skaarup, B.: Indlagt vand i Oksemees gaard, s.17-18.

Udgravningsmateriale

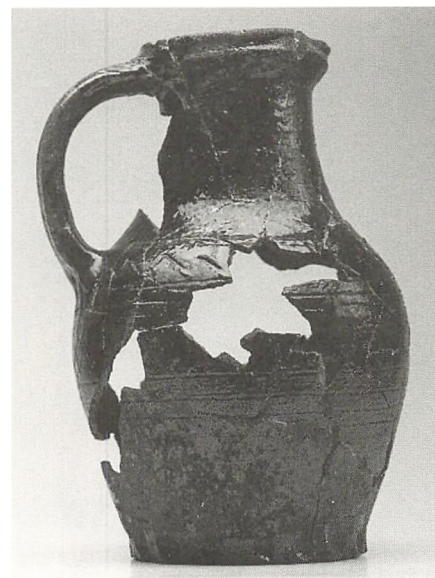
i Møntergårdens arkiv

- Urth, K.: Graveberetning for Udgravningen Sortebrødretorv-Claus Bergsgade, 1978 (SBT78).
Nielsen, E.: Udgravningsberetning - Sortebrødre Torv, 1979 (SBT79).
Nielsen, E.: Beretning for den arkæologiske undersøgelse Sortebrødre Torv, 1981 (SBT81).
Dokumentationsmateriale: genstande, farvedias, s/h fotos og tegninger i tusindvis fra udgravningerne 1972, 1974, 1978, 1979 og 1981

Noter

1. Eva Becher er p.t. i gang med et historiespeciale omhandlende prædikebrødrenes kloster.
2. Gallén, 1946.
3. Udgravningerne var alle "nødgravninger" som følge af anlægsarbejder. De arkæologiske oplysninger stammer fra disse udgravningers beretninger, tegninger o.a. materiale, der findes på Møntergården. De daglige ledere på udgravningerne var Jørgen Nielsen (1972 og 1974), Karen Urth (1978), Ervin Nielsen (1979 og 1981) samt Lars P. Pedersen (1981).
4. Brønden er dendrokronologisk dateret til 1312 af Skalk.
5. Undersøgelsen fandt spor (knogler og skæl) fra haj, sild, gedde, suder, skalle, rudskalle, brasen, karpefisk, ål, hornfisk, kulmule, torsk, kuller, lange, aborre, makrel, ålekvabbe, alm. ulk og fladfisk. Endvidere fandtes knogler fra grågå, høne, gråand, trane, hare, husrotte, rådyr, marsvin, kat, svin, okse, får og hest. Undersøgt af Knud Rosenlund, Zoologisk Museum, 1974.
6. Dipl.Nor. VII, 21.august 1326 - tilladelsen gælder alle prædikebrødre i provinsen Dacia, madproblemet må have været generelt.
7. Undersøgelsen fandt spor (primært frø) fra følgende planter: figen, rug, hassel, hyld, hunde, persille, svaleurt, hvidmelet gåsefod, skærm-vortemælk, læge jordrøg, bulmeurt, kransburre, rundskulpe, star, kiddike, rødknæ, stor nælde, samt diverse frø fra plantefamilierne kål, læbeblomst og ærteblomst. Der blev endvidere ved denne undersøgelse fundet spor af fiskeknogler, fiskeben, insektdele, muslingskaller og svampesporehuse. Harild og Robinson, 1996.
8. Renaud, 1982, s.199.
9. KLNLM. XIX, "Vattenförsörjning".
10. Byggningsarkæologiske Studier, 1985, s.17-18.
11. Svesporene er usædvanlige - normalt huggede man planker ud med økse.
12. Undersøgt af Eva Becher og Ulla Freund, Anatomisk Institut, Odense Universitet.
13. Skalk, 1962, s.4.
14. Denne beskrivelse af hypocausten er delvist taget fra Skalk, 1962, og delvist fra Møntergårdens udstilling om sortebrødrenes hypocaust

Research vedr. tegningsmaterialet Hans Lyholm.

Glaseret kande, 24 cm. høj. Fundet i nedgravningen til den lange rendes udmunding (2). Fundomstændighederne viser, at kanden må være samtidig med renden og nordfløjen, dvs. fra slutningen af 1200-tallet.

Odense smedelaug

Finn Grandt-Nielsen, museumsinspektør

Smedesvendenes ølkande fra 1779, fremstillet af kandestøber Jens Thyrestrup af materiale fra en af deres gamle tinpokaler. Inventar nr. KMO 27-1919, deponeret af lauget. H. 26 cm. Tegning af Per Ravn.

I år fejrede Odense Smedelaug (svendene) 500-års jubilæum - mindst. Det blev markeret i bymuseet med en udstilling skabt i samarbejde mellem museets folk og laugets bestyrelse. Fredag den 13. maj 1496 - man var åbenbart ikke overtroiske på den led den gang - godkendte Odense Byråd smedelaugets "nye" vedtægter. Foreningen var et såkaldt kombineret laug, der allerede i middelalderen bestod af flere fag: Grov- og klejnsmede, gryde- og kandestøbere, kedel- og knivsmede, plattenslagere, remmesnidere, sadelmagere og sværd-fegere - efter reformationen nævnes bøsse- og sejermagere; de sidste fremstillede ure. Denne blanding havde givet årsag til mange stridigheder, og man havde i 1496 været nødt til at kasserere to ældre love. Lauget er altså ældre endnu. Smedene har på et gammelt segl brugt årstallet 1446 som stiftelsesår, men nogen dokumentation derfor kendes ikke i dag. Det kan være en banal fejlslætsning af 1496?

Svendeafdelingen fik deres vedtægter af "de gamle smede", dvs. mestrene den 15. august 1452 - så jubilæet burde være en halv snes % større. At svendenes love er de ældste beror på det faktum, at de i perioden før enevældens landsdækkende vedtægter blot skulle godkendes af mestrene. Mesterlauget derimod var underlagt magistraten, og allerede fra senmiddelalderen også reguleret af centrale myndigheder, der især pillede ved monopol og priser. Deres vedtægter blev derfor ofte forbudt og fornyet, når det viste sig, at bysamfundet alligevel ikke kunne undvære laugene.

Smedene havde deres eget alter i den senere nedrevne sognekirke, Sankt Albani fra 1487 og fra året efter også et laugshus på den anden side af kirkegården (senere Albani Torv) - på det hjørne hvor "Brockmanns Hotel" sidst lå. En præst blev lønnet med husleje fra en købstadgård, skænket af en smedemester i byen. I strædet ved kirkegården - den gang Sct. Albani Stræde - havde også skomagere og skræddere deres laugshuse. Deres organisati-

oner var en kende ældre og jævn gammel med smedenes. Strædet kaldtes senere Skomagerstræde på grund af det mest stabile laugshus - og i dag l. Vilh. Werners Plads - efter en af de kendteste smedesvende fra nyere tid.

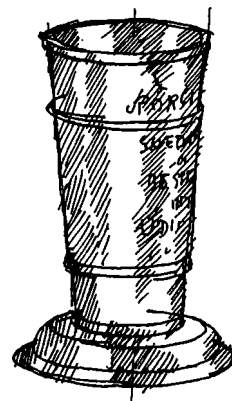
I laugshuset mødtes mestre og svende til stævne, hvor dagligdagens begivenheder - f. eks. om optagelse og læreforhold samt konflikter blev behandlet. Fire gange om året mødtes håndværkerne til laugsdrik, og de forsømte iøvrigt ingen lejlighed til selskabelighed og servering i forbindelse med optagelse af nye mestre eller svende. Det blev fejret flere gange med mad og drikke på det nye medlems regning. De fleste forseelser mod laugets regler kunne betales med øl i tøndevise, hvis ikke de var så alvorlige, at det også kostede vokslys til alteret. Kunne man ikke blive enige internt, skulle en sag sendes videre til byretten - det var dog ikke velset internt i laugene. Laugenes vedtægter fugerede som en udvidelse af byens privilegier ligesom f. eks. købmandsgildets love fra samme tid.

Svendene skulle i følge deres vedtægt fra 1452 betale en skilling og en træskål i optagelsesgebyr. Fire gange om året gav de 12 penning i kontingent. Disse tidepenge skulle hovedsageligt bruges til sygehjælp. Afgik en svend ved døden mindre end 2 mil fra Odense, skulle hans kolleger hente ham og sørge for begravelse med sang og prædiken.

Svendenes skrå består af over 40 paragraffer, hvoraf 8 handler om sygdom og død. Men dobbelt så mange regulerer selskabelighed og god tone. I den lange § 7 hedder det f. eks. »Hvilken broder, der kalder en anden broder skalk eller horesøn, eller ta' r til sin kniv eller sværd i vrede, eller den der låner sit våben bort til at gøre sin broder skade med, eller den der kaster sin anden broder på ilden enten i dans af ondskab eller i vrede eller trækker sin broder i håret eller ligger på mordersti nat eller dag ... og det bevises kan, da skal han give en tønde øl og to mark voks.«

Smedesvendene efter 1862

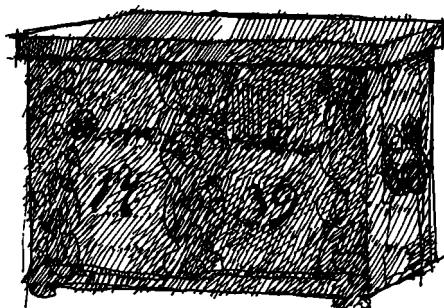
Det er ikke nogen tilfældighed, at laugsting kom tidligt på museum. I 1857/62 blev laugenes monopol på håndværk ophævet, for at give bedre plads til industriens udvikling. Mesterafdelingerne ophørte for en kort stund, og blev senere til arbejdsgiverforeninger, mens svendelaugene blev ført videre som syge- og begravelseskasser. Sådan gik det også i Odense, hvor smedesvendene dog gav sig god tid med organisationen af disse hjælpe-kasser. Smedesvendenes Syge- og Begravelseskasse blev oprettet i 1869, og den optog både svende og mestre. Kort efter århundredskiftet sluttede kasserne sig til de respektive centralorganisationer, og helt frem til socialreformen i 1933 spillede smedelaugene en rolle

Et af svendenes tolv bægre, "Rørschen" (små rør) fra 1710, fremstillet af krontin hos kandestøber W. Giese.

Inventar nr. KMO 30-41-1919, deponeret af laugene. H. 11,5 cm. Tegning af Per Ravn. Et indgraveret vers minder om afskaffelsen:

Crontin er ieg braf
Rørchel som skal driches af
for
Smede Svenne Skinchis bør
med
beste Øll som dertil hør
altid saa fort
udi fred lyst og lisse
som ieg er gjort af ny hos Wilhelm
Giese
Anno 1710.

Lade af egetræ med solide jernbeslag, låsen er dateret 1641, kassen er nymalet 1739. Der skal to nøgler til at åbne den. Inventar nr. KMO 43-1919, deponeret af laug^{et}. L. 43,5 cm. Tegning af Per Ravn.

som sygekasse for odenseanske smede og maskinarbejdere, der ikke var medlem af andre kasser - f. eks. knyttet til deres arbejdsplads. Derefter varetager foreningen hovedsageligt selskabelige interesser.

Indtil 1890/91 fortsatte smedemestre med at være oldermænd (formænd) og lademestre (kasserere) for svendene. På den tid skete der et skifte i ledelse og organisation, som betød, at svendene herefter selv bestemte. Baggrunden var oprettelsen af en lokal fagforening for smede og maskinarbejdere i 1888. I smedelaugets forhandlingsprotokoller, som er hovedkilden til det yngre svendelaugs historie, belyses skiftet. 1889 vedtog en ekstraordinær generalforsamling, at svende, der havde modarbejdet en strejke på jernstøberiet Phoenix, ikke kunne være medlem af laug^{et}. Senere fulgte nye forslag, der styrkede solidariteten, men som betød, at mestrene i bestyrelsen udvandrede.

Zynftige svende

Allerede kort før 1600 havde svendene første gang opnået en friere stilling i forhold til deres arbejdsgivere. Det skete efter forbillede fra laugsvæsenet i de større byer i de tysktalende lande. Samtidig indførtes de fremmedartede leveregler, der under ét med et tysk låneord kaldtes for »zynften«. Dette skifte kan også iagttages hos Odense smedelaug, bl. a. fordi deres laugsbøger og regnskaber er usædvanligt velbevarede. Smedesvendene fik lov til at samles udenfor laugshuset. Hvert år udnævntes en mester til at være deres oldermænd. Han skulle i sit hjem huse svendenes kro eller herberge. Denne tillidspost var dog ikke særlig afholdt hos mestrene - i hvert tilfælde ikke i begyndelsen. Uden for mesterens hus hængtes et herbergsskilt. I 1581 nævnes det for første gang i Odense. En smedemester ønskede den gang kun at acceptere de tre hestesko, der var ophængt på "stangen". Svendenes række af laugsbøger begynder også netop dette år. Allerede 1604 befalede oldermænd^{en}, at Jacob Klejnsmed skulle reparere stangen og hesteskoene for ialt 3 mark. Vandrende svende kunne ved hjælp af skiltet se, hvor de lokale smedesvende holdt til, og hvor de kunne få rejseunderstøttelse (geschenck) eller få anvist arbejde (omskues).

Hvert år flyttede svendene skiltet og deres øvrige laugsinventar under afholdelse af en betydelig festlighed. Senere tog smedesvendene mere permanent logi i et almindeligt værtshus. En af de seneste svendekroer lå i Nedergade 1. Her forlangte værtsholderen i 1881 skiltet taget ned, fordi han ellers ikke kunne udleje sin iøvrigt temmelig nedslidte ejendom. Derefter lå herbergsskiltet i oldermændens kælder, siden i Folkets Hus og i 1913 blev det deponeret i museet.

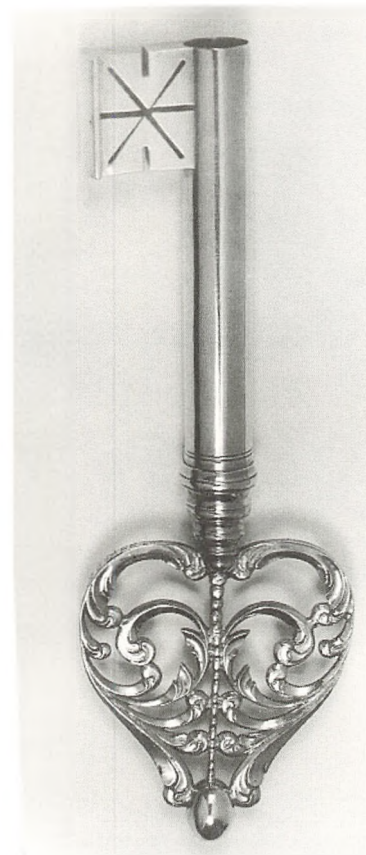
Laugets inventar

Men hvad med de andre gamle laugsting i den nye sammenhæng? Hvor længe spillede de nogen rolle? Og hvilken? Smedesvendenes sager består af en "lade", dvs et dokumentskrin af egetræ med solide jembeslag fra 1641, et par "skafferstokke" af malet træ, en "velkomst" (sølvpokal) fra 1773, en skænkekande af tin fra 1779, 12 tinbægre fra 1710, det nævnte "herbergsskilt" og et "stueskilt" samt faner fra 1873, 1904 og 1939 (hos laugget). Flere af de nævnte genstande - især de udaterede - har haft mange forgængere i brug i foreningen. Navnene virker i dag fremmede og gammeldags, de fleste af dem hører specielt til i laugsmiljø.

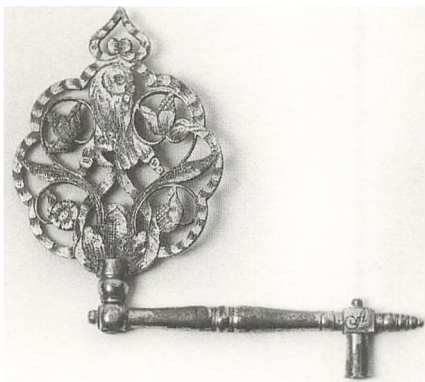
Også smedesvendenes øvrige laugsgenstande har rødder i den zynftige tid. Svendene måtte allerede fra laugsbestemmelser i 1623 anskaffe en lade, og fra nogenlunde samme tid optræder velkomster i foreningen. Det var større eller mindre pokaler af tin, senere sølv, der blev brugt til at drikke nye svende velkommen i laugget. Til minde om optagelsen skænkede svenden et sølvskilt til ophængning på pokalen. Skiltene afløste en pengeafgift som var blevet forbudt. Velkomsten fungerede herved som en opsparing, og den blev ofte smeltet om og forbedret. Den overleverede velkomst, der er fremstillet i byens bedste guldsmedeværksted hos Rasmus Møller i 1773, var deponeret i museet i 1886-91. Derefter blev den brugt i laugget, hovedsagelig ved jubilæums- og agitationsfester for flere medlemmer, for igen at gå til museet i 1919.

Skafferstokke var værdighedstegn af træ - en slags marskalkstave - for to af svendelaugets bestyrelse. De nævnes så tidligt som 1606, men må være endnu ældre. De fleste skafferstokke er udført i en helt speciel form, der vist nok er udviklet forud for skriftlige regnskabs indførelse i laugene. De omkring en alen lange stokke er inddelt i en halv snes felter, der ofte er malet i forskellige farver. Men oprindeligt har de nok været brugt umalede, idet hvert medlem havde sit felt. Her kunne der skæres streger for idømte bøder. Når regnskabet var gjort op blev feltet rensat for streger. Odense Smedelaugs skafferstokke blev vist nok fornyet sidste gang 1862. Foruden ved skilteflytningerne har offentligheden kunne se dem i forbindelse med begravelser af laugsmedlemmer helt frem til 1912.

Et par af laugstingene er ikke så veloplyste, selv om det drejer sig om kvalitetsprodukter fra hhv. en guldsmed og en ukendt gørtler. En stor sølvnøgle, hvoraf en kopi i dag bruges som fanespids, er fremstillet i Peder Jørgensens værksted i 1798. Fane forekommer først hos laugene fra og med ca. 1840. De blev brugt ved optog i forbindelse med kongebesøg i byen. En spinkel tradition fortæller, at den forholdsvis store nøgle skulle fyldes med snaps,

Snapsbæger udformet som en sølvnøgle, fremstillet hos guldsmed Peder Jørgensen 1798. En forsolvet kopi bruges som fanespids - omvendt. Inventar nr. KMO 29-1919, deponeret af laugget. L. 27,4 cm. Wernund Bendtsen fot.

Nøgle- eller sømbid af messing, fremstillet midt i 1700-årene eller lidt før. Fremstiller- eller giversignaturen på "håndtaget" er ikke tydet. Inventar nr. KMO 42-1919. H. 5,2 cm. Wermund Bendtsen fot.

og at en ny svend skulle drikke ud i ét drag. Nøglen nummer 5 cl. Med en lavere alkoholprocent på godt en snes stykker skulle det ikke være en umulig opgave. En anden "plage" for den udlærte lærling var det såkaldte nøgle- eller sømbid. Begge benævnelser - samme genstand? - optræder i laugets protokoller fra 1750erne. Det overleverede sømbid er en lille pyntelig, men solid messingdime, som svenden skulle bide over. Kunne han ikke det måtte han betale med drikkevarer. De to sidste genstandes indførelse og brug hænger vist nok sammen med en periode i anden halvdel af 1700-årene med en ny bølge af svendefrigørelse inspireret sydfra. Og der er næppe nogen tvivl om, at laugstingene længe har været betragtet som symboler på svendenes friere forhold.

Smedevendenes faner

Den mest synlige laugsgenstand hos Odense Smedelaug i dag er fanen. Den var også lånt til udstillingen. Den nuværende er den tredje - fra 1939. Fanen blev bekostet ved en indsamling blandt medlemmene. Ved indvielsen skulle laugets mest prominente medlem, borgmester I. Vilh. Werner, have slået det første søm i fanestangen. Han var imidlertid syg og indlagt på hospitalet, så laugets sendte ham en blomsterhilsen i stedet for.

Svendenes ældste fane er fra 1873. Den er fremstillet af purpurfarvet silke og forsynet med smedenes symboler, årstal samt kong Christian den Niendes monogram. Det sidste træk var en tradition fra de ældre laugsfaner hos mestrene. I 1886 var fanen udlånt til smedemestrene til brug ved Roskilde Smedelaugs 450-års jubilæum. Senere samme år blev svendene indbudt til at deltage i en faneindvielsesfest hos Arbejdsmandenes Forbund, Skomagernes Fagforening og Socialdemokratisk Forbund. Man afstod dog fra at deltage i denne fest af »politisk« indhold. I 1892 ville mestrene gerne låne fanen i anledning af kongens guldbrillup. Men det blev afslået af svendene efter afstemning. I 1902 deltog fanen i en arbejderfest i Kerteminde.

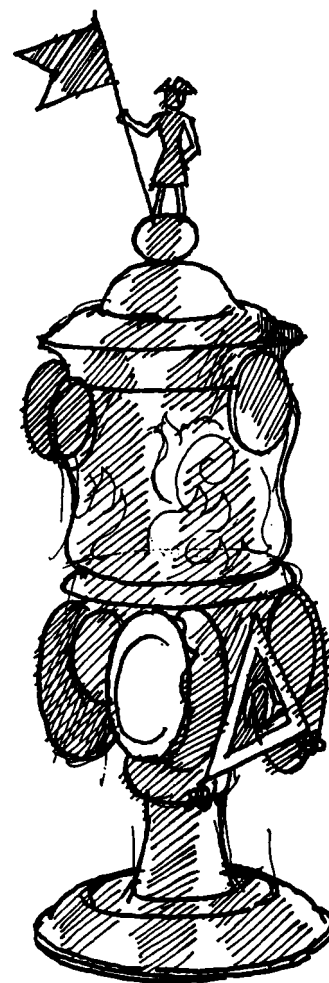
I 1904 anskaffede smedevendene en ny broderet fane. Man så på fire farveprøver - og valgte den røde. Smedenes symboler og kongemonogrammet blev afsyet efter den gamle fane. Som noget nyt blev laugets stiftelsesår 1496 indsat. Den nye fane blev fast deltager ved alle 1. maj-fester, arbejderfester og fredsdemonstrationer, til den var slidt op sidst i 30'erne. Til gengæld frabad smedemester Lindes familie sig i 1914, at fanen deltog ved mandens begravelse. Det førte til, at flere medlemmer heller ikke mødte op, som de havde pligt til ved en sådan lejlighed. Når fanen ikke var

god nok til at følge, så var svendene det nok heller ikke. Udeblivelsen blev påtalt, men de slap dog for at betale bøde. Laugets tredje fane, der stadig er i brug, er en tro kopi af de to første - kongens nummer er dog ændret fra "9" til "10". Denne røde fane er vist nok landets eneste med et årstal fra middelalderen.

Denne artikel om Odense smedelaug er i sin grundform bragt som kronik i Fyns Stiftstidende på jubilæumsdagen den 13. maj 1996 og yderligere i Nyt fra håndværk og industri, nr. 2, maj 1996, side 5-6 samt i Dansk Smedetidende, nr. 11, 29. maj 1996. Med hensyn til det ældre smedelaug hevises til Finn Grandt-Nielsen: Lav og lavsting i Odense med tegninger af Per Ravn, udgivet i anledning af Odense tekniske Skoles 125-års jubilæum 19.11.1844-1969, Odense 1969. I dette festskrift findes henvisninger til arkivalier, laugsting og litteratur. Oplysningerne til det yngre svendelaugs historie er hentet i forhandlingsprotokoller i smedenes arkiv i Landsarkivet: Forhandlings- og regnskabsbog 1858-1888, Forhandlingsbog for Hjælpekassen 1889-1907 og Forhandlingsprotokol for Smedelaug 1907-1936 - med ialt ca. 800 sider. Heraf blev taget et uddrag på omkring 30 sider til brug ved udstillingsarbejdet. De efterfølgende protokoller findes endnu hos laugene. Da undertegnede blev bedt om at gå ind i jubilæumsprojektet, var det uden vaklen, at jeg sagde ja tak. Jeg vidste fra mit arbejde med det odenseanske laugsvæsen i 1968-69, at smedelaugene var det bedst repræsenterede i Møntergårdens samling af gammelt laugsinventar og samtidig havde et omfattende arkiv i Landsarkivet for Fyn - både for den gamle laugstid, der ophørte med loven om næringsfrihed 1857/62 og i den efterfølgende periode. Efter således to gange med 27 års mellemrum at have "skrålæst" og uddraget viden fra Odense Smedelaugs omfattende skat af meget gamle laugsbøger og regnskaber, meldte der sig naturligt nok et ønske, om at få lov til at læse, afskrive, tolke og kommentere dem fra ende til anden - for om muligt at kunne komme til at læse lidt bedre mellem linjerne - og give det videre i en overskuelig og forståelig form.

Undertegnede har i 1996-97 fået bevilget et halvt år til at arbejde med en publikation af kilderne til Odense Smedelaugs historie før enevældens reformer i 1680'erne. Det drejer sig først og fremmest om 3 af mestrenes laugsbøger: A. 1564-1621 (med afskifter af love og vedtægter fra og med 1496), B. 1601-79, 1624-1704 og 1674-1825, svendenes forsamlingsprotokoller C. i to dele fra hhv. 1581-1624 og 1625-58 samt 1660-1858 og endelig laugets regnskaber fra perioden 1585/86-1684/85 (de findes for omkring 1/5 af årene) samt diverse breve og dokumenter fra perioden.

Velkomst af sølv, anskaffet af mestre og svende 1773, fremstillet hos guldsmed Rasmus Møller. Sølvfanen fra 1716 er fra en ældre pokal. De 19 skilte (heraf 6 mønter) er skænket af smedesvende i perioden 1782-1836. Inventar nr. KMO 26-1919, deponeret af laugene. H. (med fane) 54,5 cm. Tegning af Per Ravn.

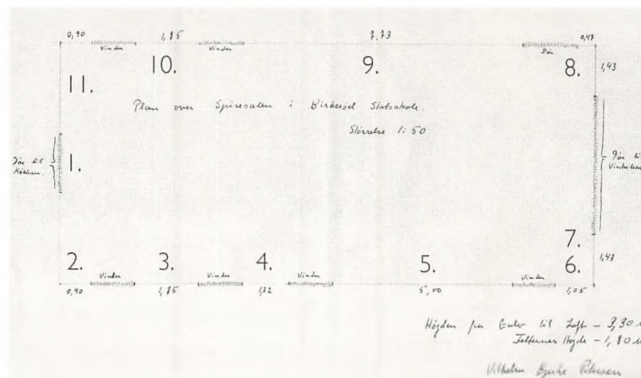
“Det er udført af den unge maler Vilhelm Petersen”

Inge Mørch Jensen, forfatter

Skitse af spisesalen på Birkerød Statsskole 1930. Udført og signeret af kunstneren, her med vore tal indsat. Ny Carlsbergfondets Arkiv.

Udsmykningen er inspireret af landskabet omkring Birkerød og Furesøen.

1. Den danske bøgeskov.
2. Faderen (læreren), der viser barnet naturen.
3. En stendysse.
4. Musikken.
5. Uden titel.
6. Den danske have.
7. Den danske have.
8. Sporten.
9. Moderen, der viser barnet naturen.

Om Vilhelm Bjerke Petersens udsmykning til Birkerød Statsskole 1930

Op gennem 1910'erne og 1920'erne begyndte både kunstnere og andre at interessere sig for ikke kun at placere kunsten i museerne, men også dér, hvor den almindelige borger færdedes til daglig: posthuset, skolen, biblioteket osv. Godt hjulpet af især Ny Carlsbergfondet blev den offentlige rumudsmykning efterhånden både demokratiseret og decentraliseret, og landskaber fra de yderste vest- og nordjyske sogne kom indendøre. Her drejer det sig om en udsmykning, som har en ganske særlig historie. Den starter i Birkerød og ender på Fyns Kunstmuseum.

I maj 1930 skrev rektor Engelsen for Birkerød Statsskole til Ny Carlsbergfondet, at han gennem årenes løb havde henvendt sig "til unge malere, tidligere elever i skolen og foreslået dem at give udkast til dekoration af skolens spisesal ... men først i år har jeg modtaget et udkast, som jeg mener kan bruges. Det er udført af den unge maler Vilhelm Petersen".

Den kun 21-årige maler Vilhelm Bjerke Petersen var i 1929 kommet hjem fra et to-årigt studieophold i Norge hos Axel Revold. Sammen med Alf Rolfsen, Per Krohg og Henrik Sørensen var Revold foregangsmand for den særlige norske freskokunst, som på én gang var avantgardistisk og forståelig for de fleste, og som havde som mål at nå ud til den almindelige borger.

Bjerke Petersen var naturligvis fyr og flamme efter at vise sine evner, og han beskrev i alle detaljer sin plan for udsmykningen.¹ Både ved sit emne: friluftsliv, og ved sin reference til hverdagen på skolen, var udsmykningen en nyskabelse i Danmark, ligesom det var første gang, at en så ung og ukendt maler fik et sådant hverv.

Ny Carlsbergfondet bevilgede 8.000 kr., og udsmykningen til spisesalen på Birkerød Statskole blev færdig samme år, som den var påbegyndt, 1930. Den bestod oprindeligt af 11 malerier, alle ca. 1,8 m høje og af varierende bredde, det længste var næsten 8 m. Med en samlet længde på ca. 29 meter har det været en overvældende præstation.

Udsmykningen viser allegoriske fremstillinger af børn og unge i naturen og kan både betragtes som et udgangspunkt for Bjerke Petersens senere surrealistiske maleri, men også som et eksempel på, at heller ikke han kan sættes i bås.

I modsætning til de fleste af periodens øvrige rumudsmykninger i Danmark blev denne skabt på stedet og under direkte indtryk af rummet og dets lys, idet Bjerke Petersens metode var at klæbe lærredet op på væggen, inden han begyndte at male. Rummets gulve, møbler, døre og vægpaneler (til ca. 1,5 m over gulvniveau) var af mørkt træ, og når man sammenholder dette med udsmykningens meget lyse og klare farveholdning, har der været blus på, når man trådte ind i den sal.

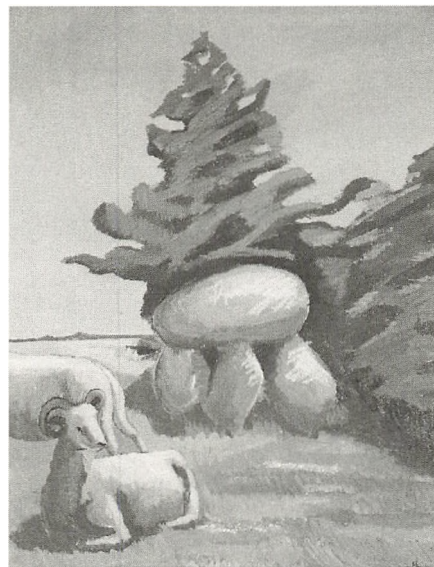
Det understreges af Bjerke Petersens idé med udsmykningen. "Den lave Horisont tjener til at løfte Taget", skrev han til Ny Carlsbergfondet, og disponerede udsmykningen således, at billederne på endevæggene, Den danske have og Den danske bøgeskov er som lukkede afslutninger af rummet, der får langvæggenes vidtstrakte åbne landskaber til at synes endnu mere befriende.

Bjerke Petersen ønskede at samle væggenes noget uregelmæssige inddeling ved en "fortløbende Dekoration, hvor det ene Felt paa en naturlig Maade føres over i det andet". "Fortløbende" og "naturlig" skal ikke forstås i en strikt logisk forstand, der er ingen direkte overgang fra det ene billede til det andet. Alligevel giver beskrivelsen mening, for udover en ikonografisk og stilistisk sammenhæng, er der, for så vidt det kan bedømmes ud fra en fragmentarisk restaureret udsmykning, en mere aktiverende og associativ. Fx er der de to billeder, hvor man på henholdsvis det ene og det andet kan se et for- og et bagparti af et får. Da de to billeder tilmed befinder sig på hver sin side af et vindue, siger det uvilkårligt Det lange får inde i hovedet på betragteren. Det illustrerer udsmykningens aktiverende karakter, men det peger samtidigt på dens surreale. For det lange får er skabt af to forskellige dyr, de to dele vil ikke kunne sættes naturligt sammen, og ærkenaturalisten vil se en fåreflok.

Der er noget drømmeagtigt og overnaturligt over udsmykningen, som harmonerer dårligt med de fleste af periodens øvrige natur- og landskabsfremstillingerens tendens mod et sagligt sanset maleri med fokus på en hverdagsagtig rationalitet, men som

Dette fragment af endevægsbilledet Den danske bøgeskov var placeret til venstre for døren til køkkenet. På højre side var et tilsvarende, men spejlvendt motiv, mens begge fremstillinger blev samlet over døren i en stiliseret, intenz lysende sol. Herunder: En stendysse. 174,5 x 132,5 cm. Foto: Wermund Bendtsen Fotografi.

Faderen (læreren) viser barnet naturen. Lige over faderens hoved tegner der sig et ansigt i skyen, der ligesom naturen iøvrigt synes mere levende og bevægelig end både faderen og drengen.

Foto: Wermund Bendtsen Fotografi.

tydeligt viser Bjerke Petersens begyndende orientering mod kunstneriske undersøgelser af det ubevidste og drømmene.

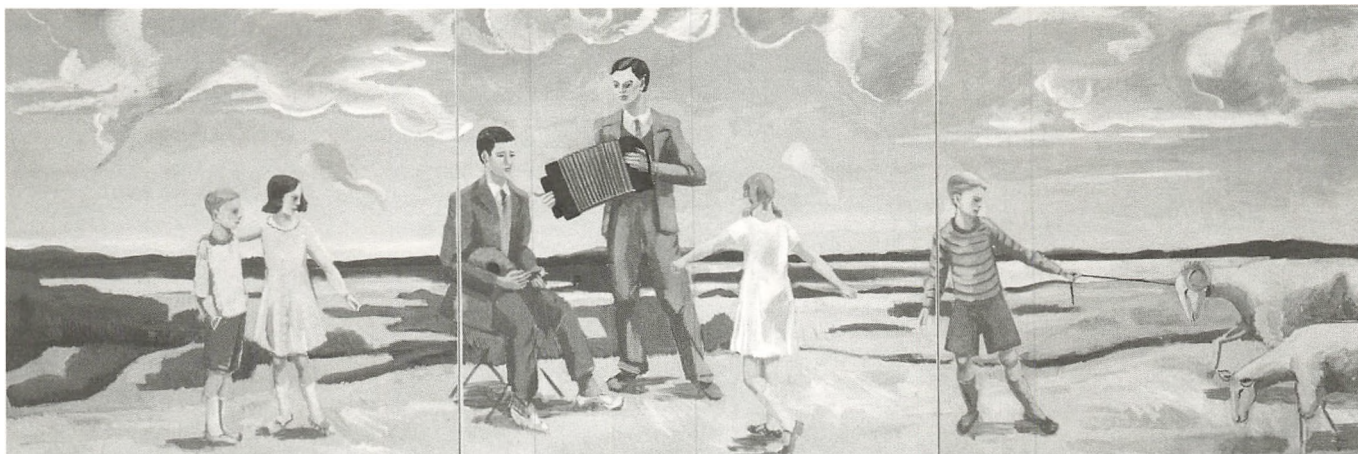
Se på figurene: de er netop figurer, ikke mennesker. Stive som mekaniske dukker og usanselige emblemer på et menneske - men bestemt ikke sanseløse! Hvis det er en fremstilling af skolens fritidsliv, som Bjerke Petersen skriver, at han tilstræber, så er det noget blegsotigt. Livløst og uden mening. Det svarer meget godt til en senere beskrivelse af, hvad han anså for at være det typiske i sit maleri, nemlig: "Det gennemsigtige menneske".²

Det liv og den sanselighed, som mennesket mangler, har Bjerke Petersen overgivet naturen og i særlig grad solen og skyerne. På hovedvæggen er solens virkning fremstillet næsten ekstatiske, og skyernes svulmende antropomorfe karakter gør dem til personificeringer af naturens åndelighed. I en sky tegner der sig et ansigt, andre ligner fuglevinger. Det er næsten som en visualisering af H. C. Ørstedes Aanden i Naturen. Udsmykningen formidler kun på et overfladisk plan et fysisk, stedligt landskab med relation til Birkerød Statsskole og dens omgivelser. Hensigten er snarere et overpersonligt, overmationalt forsøg på at gengive naturens væsen, dvs. naturens åndelige funktion eller metafysik.

Men hvad er der blevet af disse 29 meter rumudsmykning?

Idag hænger godt halvdelen af den på Fyns Kunstmuseum mens resten, overmalet og sammenrullet, befinder sig i Kunstmuseernes Fælleskonservering i Århus. Mellem disse to tidspunkter: 1930 og idag, befinder der sig en historie, som bekræfter, at kunsttopfattelsen skifter. Men gjorde den ikke det, havde vi nok ikke haft mulighed for at se - i det mindste hovedparten af - dette ambitiøse ungdomsværk af Bjerke Petersen: Udsmykningen hang i spisesalen i Birkerød Statsskole til 1967, hvor skolen flyttede til nye bygninger. Den nye ejer, Birkerød kommune, fandt den alt for patetisk med alle sine hyldeblomster og træer og skuende børn, og det blev i 1971 besluttet at male den over - for en sikkerheds skyld de fleste steder med en letopløselig kalk.³

Overmalingen skabte røre, og i 1976 kom Fyns Kunstmuseum ind i billedet som en mulig ny ejer. Trods manglende fotografier og afrensning af et kun meget lille hjørne (men efter positive udtalelser fra bl.a. Ejler Bille, der havde gået på skolen og også kendt Bjerke Petersen godt), vurderede museumsinspektør Tove Lund Larsen og museets tilknyttede assistent, kunstneren Leif Mikkelsen, at den var bevaringsværdig

og burde overflyttes til Fyns Kunstmuseum. Birkerød kommune indvilgede - mod at museet bekostede flytningen og en ny gang vægmaling.

Så Bjerke Petersens overmalede udsmykning blev rullet på tromler og flyttet til Kunstmuseernes Fælleskonservering i Århus, hvor man restaurerede det, man havde råd til og satte det på nye blændrammer. Nedtagningen måtte foregå i største hast, og da man hverken havde fotografier eller Bjerke Petersens meget præcise plan og beskrivelser, arbejdede man på det nærmeste i blinde, og de største af malerieme blev således delt i flere mindre. Nogle af værkerne blev under nedtagningen lettere beskadiget, men langt størsteparten er reddet.

Det er nu muligt, bl.a. ud fra fundet af Bjerke Petersens efterladte papirer og meget detaljerede plan, på papiret at rekonstruere udsmykningen næsten fuldstændigt. En faktisk rekonstruktion kan først foretages, når alle malerieme inden for de næste to år er restaureret. Som en absurd efterskrift - måske i Bjerke Petersens ånd - i denne næsten føljeton-agtige beretning om et kunstværks skæbne: Bygningen, der i sin tid rummede spisesalen på Birkerød Statsskole, brændte i 1992 (ilden var påsat - af en brandmand). Så, hvad enten man kan lide det eller ej, konklusionen må være: den overmaling, der medførte så megen uro og dermed sikkert bevirkede, at Fyns Kunstmuseum overtog udsmykningen - den har i virkeligheden reddet Bjerke Petersens ungdomsværk fra flammene.

Ikke alle har været lige glade for dette værk. I sin bog om danske rumudsmykninger

Musikken. Et af de store malerier, der ved nedtagningen i 1976 blev delt i flere små. Skyerne er som selvstændige væsener, der dirigerer musikken og menneskene. Billedet viser den hastige maleproces og hvor suverænt Bjerke Petersen beherskede sine virkemidler.

Foto: Wermund Bendtsen Fotografi.

kalder Poul Vad den "tør", "hård" og "sagligt naturalistisk".⁴ Det er tydeligt, at han ikke bryder sig om den. Det samme gjaldt maleren Anders Kierkegaard, der som medlem af Birkerød kommunes kunstudvalg var med til at beslutte, at udsmykningen skulle males over. I forbindelse med Fyns Kunstmuseums overtagelse kaldte han den et "ungdomsmakværk", en "fuser", en "skamplet" og mente, at Bjerke Petersen nok havde forbandet den efter et par år. samt at "dette skal ikke have lov til at ødelægge 'billedet' af Bjerke Petersen".⁵

Hvad er det for et billede af Bjerke Petersen, den ikke må ødelægge, og hvad er der ved den udsmykning, som kan ødelægge det billede? Er det naturalismen, som Vad er inde på? Naturalistisk, det er den kun på overfladen. I sin bog Symboler i abstrakt kunst, udgivet 3 år efter Birkerød, beskrev Bjerke Petersen netop vanskeligheden ved et naturalistisk landskabsmaleri. For ham var naturoplevelsen dynamisk og karakteriseret af skift, som naturalismen ikke kunne gengive. Men den måde, hvorpå han i Birkerød har skabt en associativ motivsammenstilling, og det at han overgiver alt liv til naturen, så den fremstår beåndet og får himlen til at synes som en levende organisme, viser, at han allerede her arbejdede med sådanne tanker. Der er heller ingen grund til at tro, at han fraskrev sig værket. Dels fordi en lignende fremstillingsform ses i hans senere udsmykninger til Højdevangen skole i København 1932-37 og til Københavns Almennyttige Boligselskab 1938-42. Og dels - som det vigtigste - fordi der bag fremstillingsformen ligger en stor bevidsthed overfor publikummet i Birkerød, noget han selv beskrev sådan: "Indholdet er søgt fremstillet paa en saa naturlig og lettilgængelig Maade, at alle Eleverne umiddelbart kan forstaa det".

Det viser hans indsigt i monumentalkunstens formidlingsmæssige funktion, noget han i allerhøjeste grad havde stiftet bekendtskab med hos de norske 'freskobrodre' umiddelbart forinden. Nemlig den opfattelse, at monumentalkunsten kan være en vej til borgerens forståelse, ikke bare af kunsten generelt, men også af den moderne kunst. Derfor arbejdede han helt bevidst med dette dobbelte sprog: på den ene side en ydre, kendt virkelighed, som er indgang for et mere forudsætningsløst publikum, og på den anden en visualisering af et indre, psykisk rum og mere overnaturlige sammenhænge. Bjerke Petersens udsmykning til Birkerød Statsskole viser en stærk kunstnerisk personlighed, som arbejdede meget bevidst med sit udtryk og som havde flere facetter, end måske først antaget. Udsmykningen er ikke bare et ungdommeligt springbræt ind i hans senere værk, men en integreret del af dette.

Noter

1. I Ny Carlsbergfondets Arkiv, København findes alle Bjerke Petersens originale breve og plan vedrørende denne udsmykning.
2. Weilbach Kunstnerarkiv, København.
3. Restaureringsrapporter fra Kunstmuseernes Fælleskonservering, Århus. Jytte Dahlbom, Lokalthistorisk Arkiv i Birkerød, Bent Hacke fra Fælleskonserveringen, Peter Kühn Nielsen fra Danmarks Nationalleksikon og Leif Mikkelsen, tidligere Fyns Kunstmuseum har bidraget med værdifulde oplysninger om denne udsmyknings-skæbne og takkes hermed.
4. Poul Vad: Billedet, Væggen og Rummet. København 1968, p. 77.
5. Læserbrev til Frederiksborg Amtsavist 17.11.1976 af Anders Kierkegaard. Kopi af hans brev findes på Lokalthistorisk Arkiv, Birkerød.

Litteratur

Tove Lund Larsen: Maleren Vilhelm Bjerke Petersen, i: Fynske Minder 1976, s. 81-93.
Bjerke Petersen, Vilhelm: Symboler i abstrakt kunst. 1933. Seneste oplag Silkeborg Kunstmuseum 1993.
Carl V. Petersen: "Norsk Monumentalmaleri", i: Tilskueren, I. halvbind 1928, s. 397-406.
Vad, Poul: Billedet, Væggen og Rummet. Et essay om moderne dansk Vægkunst. København 1968.

Bjerke Petersen på gyngende grund

Mette Thelle, museumsinspektør

Vi er i 1930'erne. Kunsten har sluppet taget i den ydre virkelighed, efter at have taget tilløb til det gennem hele det 20. århundrede - nogle vil sige siden 1860. Der er to ting - mindst - som springer i øjnene, når man læser de sproglige forklaringsmodeller, de moderne malere selv valgte over for dette nye maleri - det, der "ikke forestiller noget", og som de ikke kunne beslutte sig for, om de ville betegne som abstrakt eller konkret. Punkt ét: De opfattede maleriet - ikke som noget, der reproducerer natur - men som noget, der selv er natur, forstået som materialiseret ånd. "Kunsten antager karakter af en livsproces, i lighed med naturens andre produktive processer", hedder det hos Vilhelm Bjerke Petersen i et foredrag, hvor han opridsede sin version af hele kunstens udviklingshistorie, som han opfattede som en lang frigørelses- og renselsesproces. Foredraget blev afholdt i rådhusalen i den svenske østkystby Hämösand, og trykt i dagbladet "Västernorrlands Allehanda", oktober 1950. Bjerke Petersen var i 1944 flygtet til Sverige og boede ved Halmstad til sin død i 1957. Sammen med Richard Mortensen, Ejler Bille, Sonja Ferlov, Henry Heerup o.a. introducerede og skabte han den abstrakte kunst i Danmark. I 1933 dannede de kunstnersammenslutningen og tidsskriftet "linien" - der var det franske "Cahiers d'Art"'s danske pendant. "Alle vil forstå maleriet. Hvorfor prøver man ikke på at forstå fuglenes sang? Hvorfor elsker man natten, en blomst, alt hvad der omgir mennesket, uden at søge at forstå det? Mens man alene vil forstå, når det drejer sig om maleri! Gid de altid først og fremmest ville forstå, at kunstneren arbejder af nødvendighed; at også han kun er et simpelt element af denne verden, som man ikke kan tillægge større betydning end så mange andre ting i naturen, som fortryller os..." udtalte Picasso i ovennævnte inter-

*Det kommer ikke an på,
hvad kunstneren laver, men hvad han er.
Cézanne ville ikke have interesseret mig spor,
hvis han havde levet og tænkt
som Jaques Émile Blanche,
selv om det æble, han har malet,
havde været ti gange så smukt.
Hvad der interesserer os
er Cézannes uro.*

*Picasso i interview med Christian Zervos i
Cahiers d'Art 10, 1935.*

view fra 1935. Synspunktet føder det næste - og her er vi ved punkt to: at beskueren indtager en aktiv rolle i forhold til kunsten, at den æstetiske tilegnelsesproces, nydelsen, oplevelsen, er en form for nødvendig medskaben, og ikke en evne til rebusløsning. Et billede lever kun gennem den, der betragter det, dvs. optager det i sin egen husholdning. "Kunstneren omsætter fra ånd til stof - beskueren fra stof til ånd". Sådan beskrev Kandinsky forholdet i aforistisk form.

Måske fordi der var så meget program over det, så megen udviklingstro og så mange frigørelsesforestillinger knyttet til det abstrakte gennembrud, opstod en række teoretiske skrifter, forfattet af malerne selv, som kan opfattes som fingerede ABC'er for den nye kunst. Bjerke Petersens "Symboler i abstrakt kunst" udkom således i 1933. Kandinsky bidrog med bogen "Punkt und Linie zu Fläche" i 1928. Det fremgår af begge skrifter, at dette maleriets alfabet ikke er af formel karakter, men netop symbolsk. "Punktet rummer en vældig intensitet. Det kan trods sin ringe udstrækning være centrum for stærke kræfter. Det kan starte en handling, være udgangspunkt. Det kan også afslutte en udvikling. Det kan repræsentere det allermindste og det uendeligt store (stjernehimlen). Hvis punktet siger: "Stop, se her!", siger linien: "Kom, følg mig!" ...og Bjerke Petersen, for ham er det, fortsætter med at redegøre for det varierede og komplicerede liv, der kan skabes på den billedflade, der nu er sat fri, fordi den ikke mere skal illudere perspektivisk rum... "Den lige linie bevæger sig ved sin egen indre kraft og fortsætter sin bane i det uendelige. Den krumme eller bølgende linie påvirkes af omgivelserne... rummer ubegrænsede udtryksmuligheder. Den kan være aktiv, passiv, stærk eller svag, robust eller sensibel... Linier kan være frie eller de kan omskrive former. De leder os fra et sted til et andet, de skaber bevægelser, former og planer. Når en linie efter afsluttet vandring, har omskrevet en form, så er det formen og ikke linien, vi ser. En realitet har ført til en ny".

Citatet bevæger sig i spring mellem konkret og symbolsk, eller konkret og abstrakt, i en understregning af kunstens forbindelse til naturkræfter og universalitet, med intuitionen som det formidlende led. Former og farver har deres egen natur, deres egne lovmæssigheder, de organiserer sig efter, hvis kunstneren formår at lytte sig frem. Billedelementerne er altså nærmest at ligne ved geologiske eller organiske naturforekomster. Bjerke Petersen taler i sit foredrag om en særlig biologisk socialitet, et mønster som blot skal fremlægges. Med til forestillingen hører diskussionen, om opfattelsen af kunsten og det ubevidste.

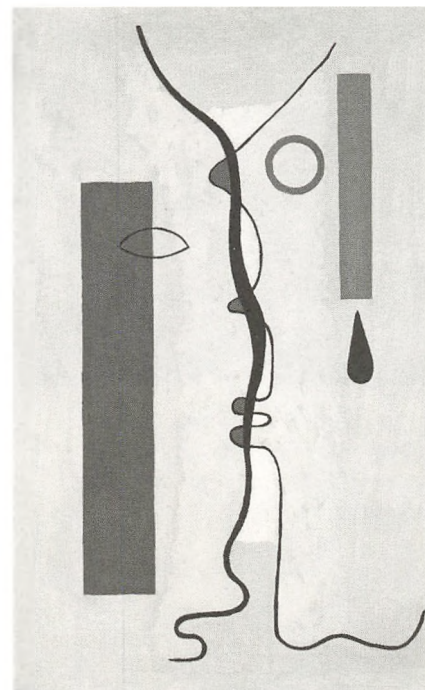
Bjerke Petersens malerier består muligvis alle af en sammenstilling af vegetative og dynamiske elementer. Selv sluttede han foredraget i Hämösund med sætningen "kunst er liv". Og hans malerier virker da også som en slags energimaskiner, nogle gnistrende elektriske, andre amøbeagtigt vordende og drømmende. Meget af energien synes at være den, der springer mellem poleme maskulin-feminin.

Den gule klang

Blandt Fyns Kunstmuseums samling af Bjerke Petersen malerier, der foruden hans ungdomstids udsmykning til Birkerød Statskole består af 15 malerier, hører de syv til tiden umiddelbart efter hans ophold på Bauhauskolen i Dessau, det europæiske center for den ny kunst, hvor Bjerke Petersen, som den første dansker, var elev fra 1930 til 1931. Groft sagt kan man sige, at tre af disse malerier er inspireret af hans ene lærer på "bauhaus", Paul Klee, fire af den anden, Wassily Kandinsky. De "kleeske" billeder er malet 1931-32. De er jordfarvede, mosgrønne, brunviolette. Vi er i landskabelige rum eller på havets bund. Bjerke Petersen har endnu ikke forladt den tredie dimension. I "Kandinsky-billederne" fra 1933, arbejder han alene i fladen med farver der ikke længere er den ydre natur, i hvert fald ikke på det imiterende plan.

"Den gule klang" kaldte Kandinsky et af sine malerier. Bjerke Petersen kaldte sit gule billede fra 1933 "Komposition". Både dette og et lyserødt, "Komposition med Figur" fra samme år, er udtryk for hans nyvundne måde at arbejde på, hans musikalsk-symboliske metode.

"Gult er den varme jordiske farve, der nærmer sig mennesket" - Kandinsky sammenligner den med trompetens lyd. (Über das Geistige in der Kunst, 1911). "Lys varm rød vækker følelsen af kraft, energi, stræben, beslutsomhed, glæde, triumf. Musikalsk minder den om klangen af fanfarer ved hvilke tubaen klinger med.." Lad os tage Bjerke Petersens gule komposition, der - omend den er en usigneret bagside til endnu en Komposition - må betragtes som et fuldgyldigt værk: To bølgende sorte linier, en tyk og en tynd, deler billedet i to. I begge forløb varierer tykkelsen. Det skaber bevægelighed - nærmest som når en slange sluger og fordøjer en mus. Op til linieforløbene lægger sig en hastigt påført lyserød. Hvor linierne overlapper hinanden, opstår karmoisinrøde felter. Hvor de divergerer er feltet ikke lyserødt, men zinkhvidt. "Hvidt og sort danner et modsætningsforhold. Hvidt udtrykker en evig modstand, sort derimod den absolutte modstandsløshed" hedder det hos Kandinsky. Maleriets todeling -

Bjerke Petersen. Komposition 1933. Olie på lærred. 91 x 60 cm. Fyns Kunstmuseum. Usigneret bagside.

Nils Erik Gjerdeviks inspiration til Bjerke Petersen væggen på Fyns Kustmuseum. Kunsthalle i Hamburg. Ekspressionistisk ophængning, ca. 1919.

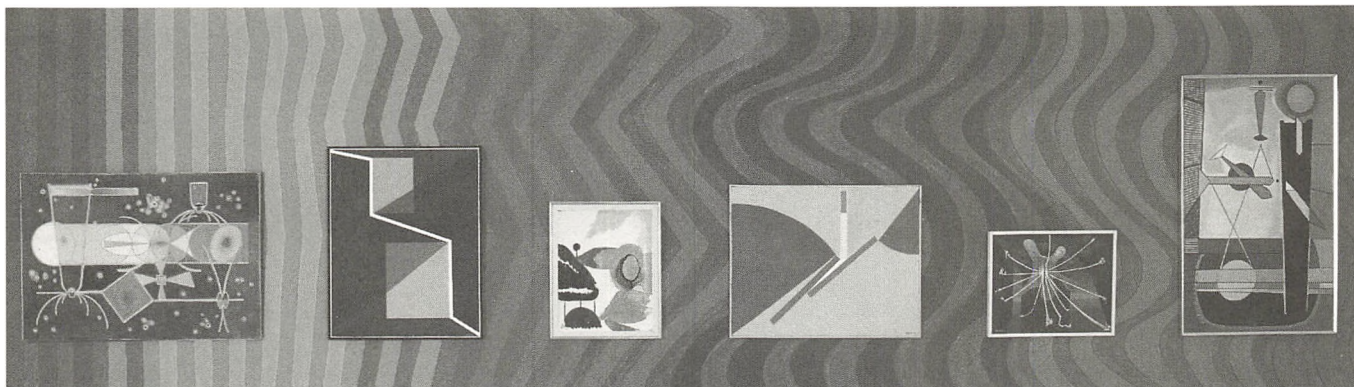
der er som én stor balancegang - understreges af to røde felter eller lodretstående bjælker i hver sin røde nuance, en blålig-rød og en gullig-rød. Disse sætter selve billedplanet i svingning, fordi de på grund af deres forskellige farvetemperatur, repræsenterer hver sin grad af nærhed. Det mindste felt er anbragt øverst på højre billedhalvdel. Under det hænger en sort dråbeform. Den modsvares af en tværlagt, øjelig-nende ellipse med sort kontur, i billedets venstre halvdel. Og for at symmetrien ikke skal blive bastant, sidder, som den øverste af de tre figurationer, en cirkel med en tyk grøn kontur - en ring, og samtidig endnu et øje - i det højre billedfelt.

"Har man to lige store cirkler, hvoraf den ene er gul, den anden blå, ser man, at den gule har en kraft bort fra centrum og at den blå trækker sig - ligesom en snegl i sit hus, ind i sig selv. kommer man nu lidt blå i den gule, bremses begge bevægelser og der opstår ro, der opstår grønt." (Kandinsky) Kvæler vi Bjerke Petersens komposition, hvis vi opfatter den som en særdeles realistisk fremstilling af et kys eller et møde mellem to mennesker? Altså portrætteret indefra.

Nu er vi så alligevel endt i det rebusagtige, og selvfølgelig har det aldrig været meningen med disse kunstnemes ABC'er, at skulle kunne anvendes som nøgler til egne eller malerkollegemes værker.

Nils Erik Gjerdevik og Bjerke Petersen

Da vi på Fyns Kunstmuseum ønskede at præsentere museets Bjerke Petersen samling i ny ophængning, ledte vi efter nye fremgangsmåder. Vi ønskede at lade en maler foretage den analyse, som enhver ophængning jo er, og henvendte os til Nils Erik Gjerdevik (f. 1962). Noget i hans kolorit, sikkert også hans levende og humoristiske forhold til det geometriske formsprog i hans store sribemalerier, tilsat underlige "fremmedlegemer" og trivialobjekter, gav ideen. Selvfølgelig havde Nils Erik Gjerdevik et forhold - endda et intenst og langvarigt - til Bjerke Petersens maleri, og selvfølgelig valgte han en visuelt baseret analyse, en kunstnerisk metode. Også udgangspunktet var visuelt - erindringen om et fotografi af Kandinskys tidlige særdeles dynamiske abstraktioner, hængt op på mønstret tapet, Hamburg 1919. Gjerdeviks ide var at bytte om på øjets hvilepunkter, således at det faldt til ro i maleriet og ikke, som det normalt er i museumsophængninger, på den neutrale baggrundsvæg. Han malede derfor en voldsom sribet opartlignende væg, rummets længste, over for vinduesvæggen. Herpå anbragte han Bjerke

Petersens malerier i en lang række med flugtende underkant, så de stod på én linie. Til gengæld veksler striberne fra bølger over zig-zag linier, der retter sig mere og mere ud for, et stykke over midten, kortvarigt at blive helt lige. Farverne går fra mørkt mod lyst, lysest er de rette linier. Det er tilfældigt valgte akrylfarver fra farvehandlerens palet. Ikke noget med "at hente en farve ud af maleriet" og bruge den i en smagfuld decor. Heller ikke noget med at konkurrere med den ældre kollega. Derimod kan man sige, at Gjerdevik sætter strøm til Bjarke Petersens maleri, som når man oplader et batteri, der for længe har været stillet til side. Gjerdeviks grove, men meget energiske baggrund - der måske tilmed er lidt plat - og mindst af alt højtidelig - får Bjarke Petersens malerier til at stå frem i deres eget liv, på en måde som andre analyseformer ikke magter.

Den slags eksperimenter kan kun lade sig gøre, fordi vi lever i en fusionstid. Hvis Nils Erik Gjerdevik havde været ligeså hårdnakket doktrinær og sandhedssøgende som de var på Bjarke Petersens tid, var det nok ikke gået. Men som den tyske kunsthistoriker Peter Herbstreuth gør opmærksom på - i en upubliceret tekst om Gjerdeviks maleri - er optimismen og udviklingstanken, drømmen om at nærme sig en sandhed gennem renselse og reduktion, afløst af en mimende uhøjtidelighed. Gjerdevik citerer mange kunstretninger i sit maleri: abstrakt ekspressionisme, pop art, opart, color-field, neo-geo, alle efterkrigstidens retninger, og tager dermed det selvhøjtidelige fra dem, tilfører dem en spøgende eller spørgende mening, lader dem låne fra hinanden i en afprøvning, som kun tilsyneladende er en fri jongleren, fordi den i sig har en grad af sørgmodighed.

Nils Erik Gjerdeviks baggrund for Bjarke Petersens malerier. 1996. Foto Leif Hansen.

Litteratur

Ejler Bille: Picasso. Surrealisme. Abstrakt Kunst. 1945. 2. udg.: Gyldendals Uglebog, 1966. Herfra stammer citaterne fra Wassily Kandinsky: Über das Geistige in der Kunst, 1911.

Vilhelm Bjerke Petersen: Symboler i abstrakt kunst. 1933. 2. udg.: Silkeborg Kunstmuseums forlag 1974.

Vilhelm Bjerke Petersen 1909-1957.

Mindeudstilling. Galleri Hybler. 1957

Bjerke Petersen. En retrospektiv udstilling.

Silkeborg Kunstmuseum, m.fl. 1986. Med biografi og bibliografi.

Vilhelm Bjerke Petersen: Från impressionism til konkret Konst. I-III, Väster norrlands Allahanda. 25.-27.10. 1950. Bjerke-Petersens arkiv, Fyns Kunstmuseum.

Olof Lagercrantz: Konstnårs Barndomsvärd.

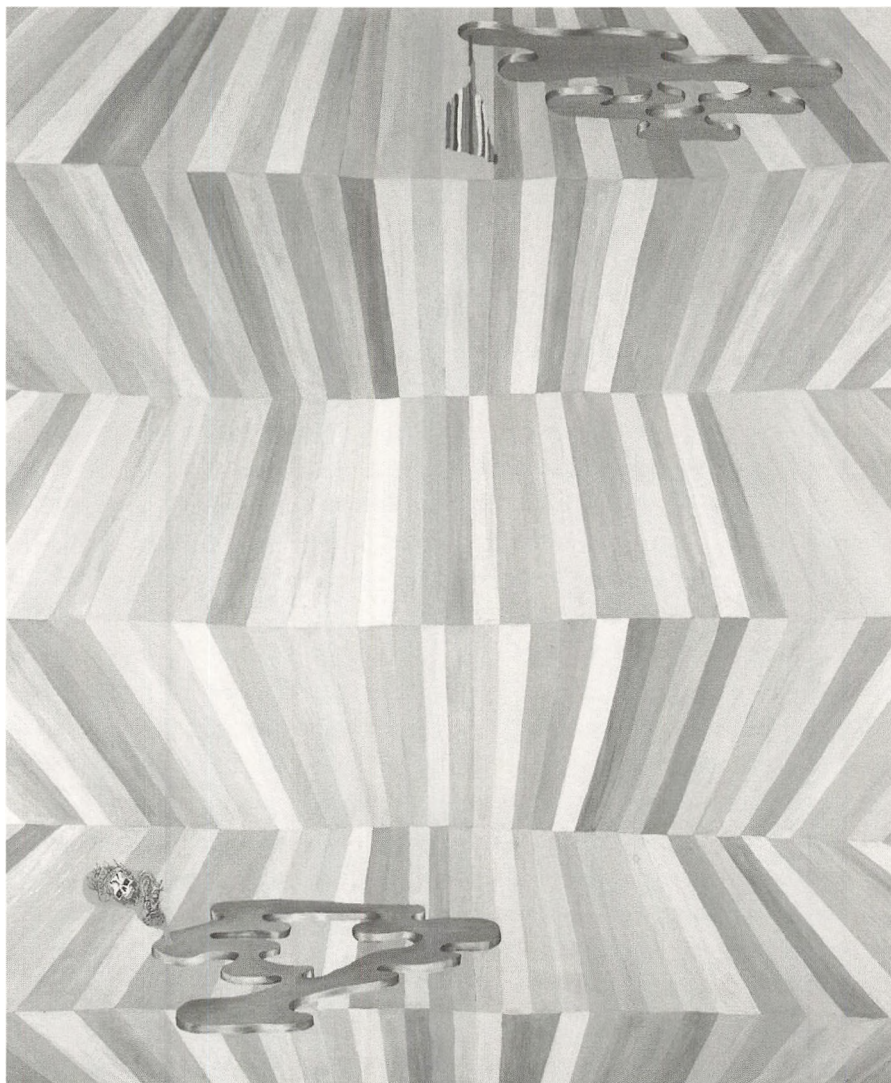
Dagens Nyheter 9.5. 1954. Anm. af Bjerke Petersens selvbiografi: Färg i Flamma, 1954.

Bjerke Petersens arkiv. Fyns Kunstmuseum. Et mere omfattende arkiv findes på Silkeborg Kunstmuseum, som venligst har skænket Fyns Kunstmuseum dubletter af avisudklip fra Bjerke Petersens Sveriges ophold.

Nils Erik Gjerdevik, Paintings 1996, Galleri Tommy Lund.

Peter Herbstreuth: Sharp Paintings. (Om Nils Erik Gjerdeviks maleri). Manuskript 1995.

Wassily Kandinsky: Über das Geistige in der Kunst. 1911. samme: Punkt und Linie zu Fläche. 1928.

Nils Erik Gjerdevik: Uden titel. 1996. Olie på lærred. 240 x 200 cm. Foto Flemming Brusgaard.

Carl Nielsens fynske forår

Karsten Eskildsen, museumsinspektør

Carl Nielsens musikalske vej til Fyn

Carl Nielsens korværk *Fynsk Forår*, der førsteopførtes i Odense den 8. juli 1922 hører uden diskussion til blandt de stærkeste, fynske kulturminde. Med dette værk har øens musikalske søn uden forbehold bekendt sig til sin egen kulturelle baggrund og som hele nationens betydeligste, musikalske personlighed på samme tid kastet glans over den geografiske lokalitet, som kaldes Fyn. På en måde er det et eventyr, at den den mindste af nationens tre hovedlandsdele ikke alene har fostret Danmarks to betydeligste kunstnere, men at de begge - digteren og komponisten - hver på sin måde har besunget det fynske. Fine Fyn, Danmarks Have osv. har således fået en misundelsesværdig placering i den danske forestillingsverden, hvor nationale billeder i rigt mål hentes på Fyn. Hertil har også Carl Nielsen leveret ialt tre væsentlige bidrag, som i omvendt kronologi er erindringsbogen *Min fynske Barndom* fra 1928, den lille artikel *Den fynske Sang* fra samlingen *Levende Musik* 1925 og så - naturligvis - *Fynsk Forår*, der komponeredes i juli og august 1921. Titlen kendes af mange mennesker - også i kredse, hvor der ikke lyttes meget til "klassisk" musik. Det hører med til almindelig, god koropdragelse, at man før eller senere bør medvirke ved en opførelse, og af egen erfaring meddeler jeg gerne, at en sådan koroplevelse faktisk er mindeværdig! Men hvad er det for et stykke musik, komponisten Carl Nielsen her har skruet sammen, og som fortjener denne næsten mytiske berømmelse, - hvor er det, at han i musikken har nedfældet sit hjertes samhørighed med Fyn og hermed udarbejdede "det ædlest stykke danske hjemstavnsmusik, der overhovedet findes", som Torben Meyer udnævner det til i sin store Carl Nielsen-biografi *Mennesket og Kunstneren* "fra

Mandag 6. maj 1996
POLITIKENS TRYK EBRITSO

**OB gav sæk
til Sepp & Co**

**Ekstra
Bladet**

FYNSK FORÅR

Ekstrablads-spiseseddel:
Begrebet *Fynsk Forår* er så kendt, at selv formiddagsbladene kan anvende det som blikfang. Her efter en OB-sejr i foråret 1996 over de nordjydske AaB'ere.

FYNSK FORAAR
Et bukolisk Digt

I. DEN FYNSKE Ø

*Som en græsgrøn Plet, naar Sneen maa tø,
som et Aakandblad paa den dybe Sø,
ligger den vaarlige fynske Ø.*

*Nu blomstrer det knortede Æbletræ
bag Bakker, der rundes som Pigeknæ,
og det breder sit Flor over Folk og Fæ.*

*I Haver, hvor isnende Snefnug sprang,
rejses den strittende Humlestang,
at Humlen kan vokse sig svaj og lang.*

*Og alle Folk synes, at Dagen er sød,
fra Morgenens Guld og til Aftenrød,
og de mimrer ved Tanken om
Boghvedegrød.*

1947? Det følgende er en hermeneutisk gennemgang af musikalsk-stilistiske virkemidler, der belyser Carl Niensens kunstneriske ambitioner i en ellers noget uforpligtende sammenhæng. Komposition er en omfattende og kompleks proces, der reelt eliminerer rene "tilfældigheder". Derfor kan man med rimelighed anlægge vurderinger og tolkninger af komponistens musikalske valg. Dette kan let føre til billedanalogier - og ganske undgå det, kan jeg ikke - men jeg vil bestræbe mig på, at lade så mange enkeltheder som muligt vurdere på egne musik-æstetiske præmisser, således at der bliver snæver sammenhæng mellem analysen og dens perspektiv.

Fynsk Forårs historie begynder ikke som en hjemstavnsambition - tværtimod. Under I. Verdenskrig udskrev Dansk Korforening en konkurrence om en velegnet tekst til et korværk, som man havde udset sig Carl Nielsen til at komponere. Teksten skulle hente sit emne fra dansk natur, historie eller folkeliv, og lægen Aage Berntsen - søn af Klaus Berntsen, der foruden at være en betydelig, politisk skikkelse også havde været én af Carl Niensens tidligste og vigtigste velyndere - vandt konkurrencen med en lille digtcyklus, som han kaldte *Fynsk Forår*. I Torben Meyers Carl Nielsen-biografi fortæller Aage Berntsen, at han indsendte endnu et digt, omhandlende drabet på Knud den Hellige i Odense, men det blev altså *Fynsk Forår*, der vandt og udløste en præmie på 200 kr. Hverken af denne beretning eller af Carl Niensens egne omtaler af forløbet kan man fastslå tidspunktet for tekstens færdiggørelse eller for Carl Niensens aftale med Dansk Korforening, men af to breve fra Carl Nielsen til hhv. højskoleforstander Harald Balslev (5. august 1921) og professor Frants Buhl (4. september s.å.) peger han på tiden omkring 1916. Ideen til at få udarbejdet et korværk var således inspireret dels af tiden med dens politiske uro og deraf følgende fokusering på stabile, nationale forhold og dels af korforeningen i rollen som en førende national organisation til fremme af den korsang, der havde været i kraftig vækst mod slutningen af 1800-tallet. Dannelsen af Dansk Korforening i 1911 med deltagelse af mere end 50 kor og korforeninger fra det meste af landet opfattedes - i det mindste i egne rækker - naturligt nok som en slags kulmination herpå. Tilvejebringelse af et nyt, stort og nationalt korværk følte som en indlysende opgave for denne organisation, ligesom man ikke betænkte sig på, at Danmarks store komponist var den rette til at skrive musikken. Korforeningen havde 1915 fået kgl. kapelmester Georg Høeberg som overdirigent, og som god bekendt af Carl Nielsen han har uden tvivl været blandt initiativtagerne til projektet. *Fynsk Forår* har derefter ingen kendt historie, før Carl Nielsen i foråret

1921 bliver bedt om at have musikken færdig til 1. september samme år. Således blev det pludselig noget af en hastesag, foranlediget af Korforeningens 3. lands-sangstævne, der var planlagt til at finde sted i Odense i juli 1922, og hvor det var hensigten, at de forsamlede kor skulle fremføre værket. Det er ikke usandsynligt, at det netop har været placeringen af stævnet i Odense, der har udløst kravet om færdiggørelse: det ville dog være en smuk lejlighed og lokalitet for ur-opførelse af et korværk med titlen *Fynsk Forår*, også selvom man endnu ikke kendte musikken.

Fra Aage Bermtsens beretning om tilblivelsen ved vi, at Carl Nielsen ikke havde skænket værket mange tanker, siden han blev involveret i projektet. Da han nu skulle i gang, kunne han ikke finde teksten, som Aage Bermtsen havde afleveret til ham - i følge eget udsagn omtrent to år tidligere (hvilket NB ikke stemmer overens med Carl Nielsens egen beretning i de to ovennævnte breve!). Bermtsen kunne dårligt rekonstruere teksten, men til gengæld kunne han huske, at Carl Nielsen ved hint møde efter endt læsning havde puttet tekstarkene i skrivebordsskuffen og ganske rigtigt: de var gledet bag ud af en skuffe og lå krøllet sammen i bunden af skrivebordet. Så kunne arbejdet begynde.

Opgaven kom ganske ubelejligt for Carl Nielsen, idet han fra begyndelse af 1921 havde været mest optaget af arbejdet med sin femte symfoni. Ganske vist var han blevet forstyrret heri allerede og havde bl.a. i maj været til nordisk musikfest i Helsinki. Allerhelst havde han været fri, skriver han i brevet til Frants Buhl, men syntes ikke, han kunne undslå sig p.g.a. honoraret - det var nemlig lille! Men hvis han takkede nej, var han nervøs for, at det skulle opfattes, som om han var utilfreds med honoraret, og dét syntes han ikke, han kunne være bekendt - (en psykologi, der forhåbentligt ikke kommer mange arbejdsgivere for øre). Carl Nielsens vanskeligheder ved at komme igang med arbejdet er fortalt flere gange (bl.a. hos Torben Meyer) og fremgår af flere breve. I det ovennævnte brev til Balslev findes en bemærkelsesværdig parentes, som fortjener omtale: Carl Nielsen takker så mange gange for besøget hos Balslev, hvorfra han bl.a. medbragte et nedskrevet foredrag af Klaus Bermtsen. Dette havde Carl Nielsen underholdt med på gården Damgård ved Fredericia, hvor han i denne tid arbejdede på *Fynsk Forår*: "Jeg forsøgte naturligvis at efterligne hans (Klaus Bermtsen) stemme og jeg tror nok at næsevridninger og snøften var anbragte på de rigtige steder". Senere i brevet kommer omtalen af korværket: "Teksten er af Aage Bermtsen (*Tschzkbü + næsevridning*) som vandt prisen ved en anonym konkurrence (...)".

II. EN UNG PIGE

*Aa se, nu kommer Vaaren
til Haven og til Gaarden,
og Luften er saa tynd og klar,
og uden Lue gaar "vor Far",
saa mange Tanker Hjærtet faar,
som ingen Moders Sjæl forstaar.*

*Og "Mis" gaar ud i Solen,
før laa den lunt paa Kjolen
og leged' med "vor Mor"s Gam,
mens Blæsten peb som vrantent Bam,
at Bedstefar i Ovnens Krog
mildt grunded' over Bibelsprog.*

*Aa se, nu kommer Vaaren
til alle her paa Gaarden,
og Stuen er saa lav og trang,
og Hjærtet løber fuldt af Sang,
saa det er ved at sprænges -
er det fordi det længes - .*

III. EN UNG MAND

*Den milde Dag er lys og lang
og fuld af Sol og Fuglesang,
og alt er saamænd ganske godt,
naar blot - naar blot -
naar blot vor Nabo's Ilsebil
vil det, som jeg saa gerne vil -
vil lægge Kinden mod min Kind
med samme varme Sind -.*

*Vil række mig sin lille Haand
med samme redebonne Aand,
vil lukke Øjet som til Blund
og give mig sin Mund.
Ja, Dagen, den er lys og lang,
og der er nok af Fuglesang,
men jeg er bange, Ilsebil
vil ikke det, jeg vil -.*

*Bag Hækken kommer Ilsebil -
mon det er mig hun smiler til -
hun bærer Mælk i klinket Fad
og giver Katten Mad.
Nu smi- nu smiler hun igen,
min Ilsebil, min egen Ven -
det er som selve Solens Skin
faldt i mit Hjærte ind.*

IV. BØRNE

Drengene:

*Lad os gaa ud at lege -
her er min nye top -
den kan sig rigtig dreje
og gøre rejehop.*

Pigeme:

*Og vi vil binde Kranse
af Bukkar og Viol
og med hinanden danse
i Vaarens milde Sol.*

En lille Pige:

*Hør Hans, hvis du vil komme -
og vi kan hjælpes ad,
saa har jeg i min Lomme
to Stykker Sukkemad.*

Drengene:

*Ja, Hans, hvis du vil lege
med Pigebørn i Flæng
og danse rundt og neje,
er Du en TØSEDRÆNG!*

*Nu vil vi ud at lege
og vi vil hjælpes ad
og vi vil binde Kranse
og spise Sukkemad*

(Fremhævelsen er min). Carl Nielsen var en dygtig brevskriver og skriver ofte meget morsomt, men naturligvis også tit ganske indforstået. Med den beskrevne gestik henvises der til en underholdende karrikatur, som efter alt at dømmes har været genstand for megen morskab under Carl Nielsens samvær med Balslev, og som Nielsen nu gentager på Damgård. Men placeringen i forbindelse med omtalen af Aage Bermtsen virker malplaceret - medmindre... Carl Nielsen ikke brød sig om teksten.

Carl Nielsen havde altid haft høje digt-idealer: helt fra opus 4, Fem digte af J.P. Jacobsen, havde han været meget bevidst om det digteriske udtryk, og teksterne til hans to øvrige, væsentlige korværker, Hymnus Amoris og Søvn, havde han selv undfanget idéindholdet til, men overladt det til andre, hhv. Axel Olrik og Johannes Jørgensen, at udforme digtene. Carl Nielsen var heller ikke uvant med lejlighedsdigtning og havde i 1909 bl.a. skrevet hele 3 fest-kantater. Samarbejdet her med digteren og venen L. C. Nielsen holdt han meget af, mens det året før gik galt omkring arbejdet med Kantate til Universitetets Årsfest med tekst af Niels Møller, der var kontorchef i Statsanstalten for Livsforsikring, og blandt mange talenter var kendt for også at kunne skrive begavede vers. Men Carl Nielsen havde problemer med dem - og man skal bemærke, at han på dette tidspunkt, sommeren 1908, var en erfaren komponist, 43 år, med to operaer bag sig foruden to store korværker, 2 fest-kantater og mere end 40 udgivne sange. I flere breve gentager Carl Nielsen, at han finder Niels Møllers tekst god med "så mange tanker og finheder i bygningen", omend han samtidig indrømmer at have haft "vanskeligt ved at indleve sig i den". 20. juli udbygges forklaringen i et brev til Frants Buhl, der på universitetets vegne koordinerede arbejdet med kantaten: "Jeg har på en måde haft store vanskeligheder ved at komme i fart, ja, rettere sagt igang med dette arbejde. Det ligger i teksten. Jeg synes nemlig udmærket godt om Niels Møllers digt, men jeg ved ikke hvori det ligger at jeg har haft vanskeligheder ved at komponere til disse ord end til alle tidligere tekster jeg som komponist har beskæftiget mig med. Måske er det fordi det lyriske element ligger deri, men ligger ligesom bastet og bundet af en streng hånd; det er jo en art tankelyrik og jeg synes i og for sig at det passer udmærket til emnet og lejligheden".

I forbindelse med *Fynsk Forår* udtaler Carl Nielsen sig intetsteds om selve tekstgrundlaget, men man kan dårligt forestille sig, at den følsomt tekstregistrerende komponist har følt sig særligt tiltrukket af Aage Bermtsens gennem-idylliserede Fyns-billeder. Først henlagde Carl Nielsen teksten i to til fem år - som nævnt afhængig af, om man følger

hans egen eller Bermtsen kronologi -, dernæst har han vanskeligt ved at komme igang: juni, juli og august 1921 omfatter ikke andet arbejde end Fynsk Forår, og selv om man tager højde for lidt sommerferie, så må hans omtale i brevet til Balslev fra d. 5. august(!) alligevel give anledning til vor medfølelse, for her hedder det: "Det går imidlertid skidt med arbejdet, men bedre skidt end aldrig". Han tog herefter fra Damgård til sommerhuset i Skagen, og dette må have løsnet hans muse, for ca. 14 dage senere er han tilbage på Damgård og rigtig godt igang. Den 22. august kan han bl.a. love komponisten Nancy Dalberg, at han sender kladden til hende efterhånden, som siderne bliver færdige, og til sidst vil han opsøge hende på den fynske herregård, Mullerup, der ejedes af hendes mor, så de i fællesskab kunne få det hele færdigt til den 1. september! Nancy Dalberg havde studeret komposition hos Carl Nielsen og havde hjulpet ham med instrumentation og renskrift i forbindelse med musikken til Aladdin, og nu tyede han altså til hende igen - han havde, tidspresset taget i betragtning, god brug for hjælpen.

Fynsk Forår blev færdig til tiden og endte som bekendt med at blive et lille mesterværk, der som det eneste af hans korværker har vundet stor udbredelse i Danmark samt i store dele af Norden. Hvorfra kom den pludselige energi? Det lykkedes ham på kort tid at forene en let musikalsk stil med et både bevægende og autentisk udtryk, som har dannet grundlag for eftertidens forståelse af Carl Niensens dybe tilhørsforhold til Fyn. Inden Fynsk Forår forbandt man ikke noget specifikt fynsk med hans musik - det var kendt naturligvis, at han stammede fra Fyn, men dette faktum optrådte kun i let underholdende, biografiske skildringer og mest i kærligt-kurios sammenhæng. Men med opførelsen af Fynsk Forår med tekst om Fyn, skrevet af en fynsk ætling og med musik af landets kendteste komponist, født og opvokset på Fyn, og fremført af et næsten tusind-talligt kor i Odense midt i den fynske sommer, så var øen, komponisten og musikken smeltet sammen til en fynsk-musikalsk norm, der siden har stået som en særlig fynsk æstetik, hvor man omtrent har ment at kunne høre både det fynske tungemål og den rige faunas fynske udtryk, således som Carl Nielsen selv beskrev det 4 år senere i det lille essay *Den fynske Sang fra Levende Musik* (1925). Den endelige bekræftelse på Carl Niensens "fynskhed" kom naturligvis med udgivelsen af *Min fynske Barndom*, som er en litterær pendant til korværket og betegner samme personlige proces frem mod erkendelse af erindring, samtid og kunstnerisk ambition i en betydningsfuld syntese.

V. EN GAMMEL UNGKARL

*Dér har vi den aldrende Sol igen,
velkommen til Gaarden, Du gode Ven!
Du kommer med Blæst, Du kommer med Støv,
Du aander paa Knoppen, saa bliver den Løv.
Nu kommer Du ikke med Uro mer',
mit Hjærte er roligt, hvad end der sker -
det er som et stænget og øde Hus,
naar Foraaret kommer med Sus og Dus.*

*Til Dansen gaar Pigeme Arm i Arm,
den ene er hed og den anden er varm.
De unge - de klapper med blide Dask,
de gamle - de laver sig tidt en Krabask.*

*Jeg tænder min Pibe i Aftenfred,
naar Solen er sunken i Vesterled -
jeg kigger mod Maanen fra Vinglassets Bund,
for Piben og Glasset - de deler min Mund.*

VI. DEN BLINDE SPILLEMAND

*Nu kysser Solen mit Øjelaag,
og Luften syder som Vand i Kog.
Jeg aander fugtige Markers Lugt,
nu er vist al Ting kulørt og smukt.
Man hører Lyde saa langvejs fra -
en Ko, der brøler i Degnens Ma*
Jeg famlerv frem med forsigtig Fod,
for ej at snuble mod Sten og Rod.*

*I Lommen har jeg min Klarinet,
min bedste Trøste, naar jeg har grædt,
den gemmer Viser i Hobetal
bag kolde Klapper af glat Metal.
Og Smaa børn danser, hvorthen jeg gaar,
med varme Kinder og Silkehaar -
smaa Hænder søger min gamle Haand,
det er som rørte jeg Vaarens Aand.*

*) = Eng.

VII. DE GAMLE

*Saa sætter vi Piben i Ovnens Krog
og lukker den skindklædte Bibelbog.
Det er den velsignede Foraarstid,
og Gigten er bleven lidt mere blid.*

*Vi tager hinanden i trofast Haand,
hver Finger er krum som en krøget Vaand.
Langs Haveme puster den milde Vind,
der luner det kuldskeære gamle Skind.*

*Men naar vi har rokket en lille Tur,
saa længes vi efter en lille Lur,
for Gammelfolk hælder mod Støvet ned
og længes mod Hvilen i Evighed.*

VIII. DANSEVISEN

*Kom med Fiol og Klarinet,
vort Vinterhjærte hungre,
og spil os op en Himmelspræt,
saa hele øen gungre.*

*Hver ta'r sin Hjærtenskær i Haand,
nu vil vi alle danse.
Vi gaar i Vaarens Ledebaand,
og intet kan os standse.*

*Og har du ingen Hjærtenskær,
saa kan du faa Sophie,
hu er vel nok en bitte svær,
men en forstandig Pige.*

*Vi stikker Blomster i vor Hat
og løser op for Frakken.
Kom, giv mig saa det Kys, min Skat,
foruden al den Snakken.*

Man kan forstå Carl Nielsen æstetiske problem vedr. konciperingen af en musikalsk idé, der ikke alene skulle knytte an til Aage Berntsens digt, men som tillige skulle passe til den festlige, amatørmusikalske sammenhæng, musikken var bestilt til. Løsningen kunne ligne en samling af enkle, melodiose korsatser med indslag af solosange og en afsluttende, stort anlagt sats for kor, solister og orkester. Og sådan ser *Fynsk Forår* da også ud på overfladen - ingen kunne bebrejde Carl Nielsen mangel på situationsforømmelse. Men uden at distancere sig fra teksten, lader han musikken antage et dybere betydningsindhold og tilføjer teksten en dimension af ægthed, som ret beset ikke er tilstede heri. I denne diskussion er det selvsagt et fænomenologisk problem, at de færreste af os kan forholde os alene til ordene uden samtidig at genkalde os brudstykker af Carl Niensens musik, men dette alene er jo et tegn på musikkens virkning. Takket være de genfundne ark i Niensens skrivebordsskuffe var Bernsten i stand til i 1923 af udgive digtet i en lille digtsamling, *Ungkarens Visebog*, nu med titlen *Fynsk Forår - Et bukolisk Digt*. Ligesom Carl Nielsen savnede også Bernsten øjensynligt en undertitel og valgte at betegne digtet som en landlig idyl. Alene heri ligger en markant afvigelse fra Carl Niensens undertitel, *Lyrisk Humoreske*, som i al sin uudgrundelighed er meget præcis: Carl Nielsen har valgt at anskue teksten som en lille spøg, skønt man kun med lidt god vilje kan le undervejs i slutningen af første digt, slutningen af fjerde, femte digts tredje strofe samt det sidste digts tredje og fjerde strofe. Den sidste linje: "og Natten er vor egen -" er svær at have en mening om, men som vi skal se, fandt Carl Nielsen den ikke morsom. Morsomt tænkt er måske syvende digts sidste strofe, men det virker nærmest smagløst at parallellisere "en lille Lur" med "Hvilen i Evighed". Det lyriske element er først og fremmest Carl Niensens egen bestræbelse - og fortjeneste. I digtet kan vel kun *Den milde Dag er lys og lang* og *Den blinde Spillemand* tilskrives lyriske kvaliteter, mens det lyriske i *Aa se, nu kommer Vaaren* elimineres som følge af den ret bastante idyl. Men læs selv teksten, som her gengives efter *Ungkarens Visebog* og hør musikken - det vil gøre det lettere at fornemme, hvor Carl Nielsen forholder sig selvstændigt til tekstgrundlaget og herved markant bryder forståelsesrammen.

Musikalsk åbning

Netop Carl Niensens opmærksomhed på det lyriske blev udgangspunkt for den særlige ambition, han etablerede på musikkens vegne, og som allerede nævnt henviste

digtet til ét blandt mange, musikalske parametre. Enkelte steder griber Carl Nielsen til tekstredigeringer, men i det store hele er det musikalske virkemidler, der styrer tekstforståelsen - ikke omvendt! Straks fra starten gør Carl Nielsen det klart, at *Fynsk Forår* kommer til at handle om essenserne i musik, i erindringen og i vi menneskers måde at gå til verden på: Tonearten er C-dur. Valget af toneart er et vigtigt musikalsk parameter, som Carl Nielsen altid var sig meget bevidst, og her er den valgt, fordi den egner sig godt til at betegne en åben og uhildet indgang til en ny fortælling, et nyt tema eller nyt område, om man vil. Dette har en musikteoretisk begrundelse, idet C-dur ikke har faste fortegn - altså ingen krydser (#'er) eller b'er - nodelinjerne ligger åbne! Denne toneartssymbolik har stort set til alle tider været en del af europæisk musikæstetik og kendes i dag af alle i opfattelsen af forskellen på dur og mol - hhv. "glad" og "trist" - og udnyttes praktisk af mange: det er f.eks. sjældent at opleve en sølvbryllupssang skrevet på en mol-melodi! C-dur er neutral og ligger så at sige "i midten" af toneartsspektret, idet der på hver side af C-dur rejser sig en række #-tonearter (G-, D-, A-dur osv) hhv. en række b-tonearter (F-, Bb-, Es-dur osv.). Carl Nielsen kendte naturligvis denne tradition - for nogle var den endda en lære - vedr. tonearterne, og valgte netop C-dur, fordi den danner god baggrund for andre, musikalske essenser: i *Levende Musik* finder vi hans berømte melodi-æstetik, hvor det hedder, at "man må lære de overmætte, at et melodisk terts-spring bør betragtes som en Guds gave, en kvart som en oplevelse og en kvint som den højeste lykke". Terts-intervallet bringer den musikalske verden til live, og således indledes *Fynsk Forår* - en verden, der kommer til syne, men altså vel at mærke en verden, der kun eksisterer i musikalsk betydning. I samme artikel omtaler Carl Nielsen ligeledes rytmen som et musikalsk grundelement: "(...) det trylleri, som rytmen udøver på selv det dørste menneske, ja, endog på dyrene, beror netop på, at rytmen er selve livet (...)". I starten af *Fynsk Forår* spiller violinerne en optaktig, anapæstisk rytme (nodeeksempel 1), som har netop denne igangsættende virkning og trækker i retning af, at noget skal ske. Carl Nielsen taler om rytme, men mener i de fleste tilfælde snarere puls, dvs. dét at vi kan slå takt til musikken. Starten domineres af den markante puls, som fjerner enhver tvivl om, at musikken er i gang, og at noget er på færde. Dette i modsætning til starten på 5. symfoni, som han jo måtte afbryde arbejdet på for at skrive *Fynsk Forår*. Her finder man samme, betydningsfulde terts-interval, men uden puls - kun en slags vibreren i bratsch'erne, som puls-løst og statisk danner grundlag for en ny, selvstændig musikalsk tanke.

*Vi danser Foraarsdagen hen
og glemmer Vint'rens Plage,
for vi har mer end nok igen
af glade Ungdomsdage.*

*Se - Æbleblomster drysser over Vejen,
og NATTEN er vor egen -*

Eksempel 1

- Starten på Fynsk Forår med terts-interval i violiner. Den anapæstiske rytme er markeret med en klamme a.

Allegretto un poco (♩=96)

Violino I.

Violino II.

mp

a

mp

Eksempel 2

- Den melodiske vej ned mod korstarten, fyldt med b'er.

V. I.

V. II.

ff

ff

dim.

dim.

Eksempel 3

- Begyndelsen af sopran-soloens 1. og 3. strofe.

Sopran

Solo

2. *p* Aa se, — nu kommer Vaa - ren til Ha - ven og til Gaar - den

Solo

3. Aa se, — nu kommer Vaa - ren, til al - - - le her paa Gaar - den, *f*

Det melodisk-rytmiske motiv er efter få sekunder allerede så genkendeligt, at vi som tilhørere herefter med lethed kan følge det vidt omkring. Selvom homene snart sammen med bratscherne danner modvægt til violinernes forventningsfulde fremadløben, og danner en tryk understrøm, så er det fortsat violin-motivet, der er fremherskende i denne indledning. Hornet har altid fundet god plads i musikalske naturskildringer: det symboliserer i kraft af sin lange udviklingshistorie, der bl.a. omfatter bronzealderens lur, en autenticitet i forholdet mellem mennesker og natur, som Carl Nielsen slet ikke kunne eller ville være foruden. I fortsættelsen øges antallet af instrumenter, og både violin- og hornmotivet stiger i tonehøjde, hvilket alt sammen skaber en intensiveret forventning, der kulminerer - ikke som man skulle tro ved korets indsats - men 8 takter tidligere, hvor strygere og fløjter over en udholdt tone, G, i resten af orkestret søger at få det optaktige motiv til at falde til ro. Der er tale om en meget voldsom proces, hvor tonerækken går nedad via toner, som for de flestes vedkommende ikke hører hjemme i C-dur, som ellers er den tonale sammenhæng, og som vel at mærke er målet (nodeeksempel 2). I løbet af mindre end 35 sekunder har Carl Nielsen løftet os - og sig selv - op i en forventningens og glædens forestilling, men vi sendes ned igen i sand forvirring, hvor vi tonalt bør blive endda meget forvirrede, inden vi på de allersidste toner ledes i rette spor.

Fyns Forårs satser

Carl Nielsen har kun forsynet 4 af de ialt 8 digte med Aage Berntsens titler. Dette kan forklares med, at nogle af satserne går over i hinanden uden ophold, og at der således ikke i nodetrykket er naturlig plads for sådanne titler. Begrundelsen kan nu ikke gælde i alle tilfælde - bl.a. ville der have været fin plads til at betitle *Den milde Dag* med Berntsens forslag *En ung Mand*. Hverken det første digt, *Den fynske Ø*, eller det andet, *En ung Pige*, har fået titel hos Nielsen. De to satser er kædet ubrydeligt sammen, således at de tilsammen danner den første beskrivelse af foråret. Solo-sopranen kommer på denne måde til at optræde som endnu en karakter på linje med de tre karakterer, der allerede er etableret i den indledende korsats. Forbindelsen mellem korsats og sopran-solo eksisterer i høj grad også musikalsk: tonearten i korsatsen er C-dur, og i solo'en A-mol. Heller ikke A-mol har fortegn og kaldes derfor parallel-toneart til C-dur (tonearter med samme fortegn kaldes parallelle). Korsatsen kulminerer på ordet "Boghvedegrød", som Carl Nielsen gør til et anliggende, næsten om liv eller død - højdramatisk er det under alle omstændigheder. Efter denne ironiske slutning indtræffer sopran-soloens A-mol, der skaber klanglig bund for den rene lyrik, der bliver musikens egentlige sandhedsvidne på forårets komme og dets betydning ovenpå korsatsens smukke, men mere nøgterne betragtninger (nodeeksempel 3). I sopranens meget bevægelige melodik ligger en sansning af omgivelsernes mangfoldighed, som nok til dels er inspireret af teksten, men Carl Nielsen fremstiller den med en energi, som overtyder os om vigtigheden af netop denne måde at forholde sig til verden på - en kvindes følelsesudtryk skal altid tages alvorligt! Den foreløbige kulmination indtræffer da også med sopran-soloens slutning, "er det fordi det længes" med en udtryksfuld markering af det sidste ord.

Den milde Dag (nodeeksempel 4) er værkets tredje sats og dets "danske sang" par excellence. Jørgen I. Jensen gør i sin bog "Carl Nielsen - Danskeren" denne sang til endnu et udtryk for en nielsen'sk forkærlighed for den nedadgående melodilinje, særligt den, der går fra skalaens femte tone, kvinten, ned til første tone, grundtonen. Jørgen I. Jensen mener (s. 451-454) heri at se et grundlæggende følelsesindhold, som ofte dukker op i i Niensens musik helt fra den første 9-års polka og til *Commotio*, og som i kraft af

gentagelsens hyppighed næsten antager funktion som Carl Niensens varemærke eller ledemotiv. Det er på baggrund heraf nærliggende at identificere *Den unge Mand* med Carl Nielsen, ikke mindst fordi melodien i sin mini-form ejer en udtryksstyrke, som får os til slet og ret at glemme, hvad sangen reelt handler om. Oprindeligt skrev Bermtsen kun de to første vers, og de udgør tilsammen en drøm - intet andet. Bermtsen fortæller til Torben Meyer, at Carl Nielsen efter at have skrevet hele musikken til Fynsk Forår bad ham skrive endnu et vers til denne sang, hvad han gjorde, tilsyneladende uden at gøre ophævelser (eneste andet ændringsønske var ændringen af navnet Marie til Sofie i den afsluttende Dansevise). Forklaringen er, at melodien omtrent blev en overeksponering af den - sikkert tilsigtede - luftige tekst. I de to første vers tænker *Den unge Mand* på den skønne nabodatter, men ser hende ikke. Ret beset kender vi slet ikke det indtryk, hun gør på ham, for det er altsammen noget, han forestiller sig og bruger forårsoplevelsen som barometer herpå. Disse to vers har samme tema og lukker sig fint om hinanden i deres kryds-opstilling, hvor forårsbeskrivelsen fra begyndelsen af 1. vers gentages i anden halvdel af 2., og elskovsdrømmen formuleres i 1. vers' anden halvdel og i 2. vers' begyndelse. Pænt og nydeligt, men uden den store "krop", der findes i melodien. Enten har Bermtsen hørt melodien, eller Carl Nielsen har udstukket nogle idéer forud for 3. vers, for der er et påfaldende skift i digtet: nu ser han hende, og hun smiler til ham! Katten bringes på bane igen og konkretiserer hele billedet betydeligt, ligesom slutningen ejer noget af den samme glædesstyrke, som findes i melodien.

Det omtalte, faldende motiv kan vel forstås som Carl Niensens sindbillede, men er først og fremmest en vending, der rummer et grundlæggende musikalsk univers i sig, hvilket den fra bamsben dybt musikalsk opdragne komponist indlysende vidste. Motivet betjener sig udelukkende af toner, der hører til den pågældende skala og danner i form af melodisk spænding og afspænding en let fatbar, tonal oplevelse - i dette tilfælde er tonearten slået fast allerede på teksten "Den milde dag er lys ..." - det er E-dur! Tonearten (og meget andet, som det vil føre for vidt at dokumentere!) er etableret, men melodien glider ubesværet væk igen, op på skalaens tredje trin og er atter på vej ud i verden. Så mange kræfter har dette lille motiv, at melodien straks efter kan løfte sig til et foreløbigt højdepunkt på "Sol". I det hele taget er der en kolossal opdrift hele vejen: melodien skal lige ned at vende ved "og alt", men så er den atter på vej op - får et ekstra løft ved det tilføjede # for tonen A, men tager sig i det ved den tre gange gentagne tekst "når blot", der finder en tilsvarende, melodisk gentagelse på tonerne cis og dis, tilsyneladende uden at kunne tage et næste, afgørende trin. Derfor bliver det en stor forløsning, da melodien ikke alene fortsætter opad, men åbenbarer sig som en nielsen'sk oplevelse af et kvart-spring op på den fjerde gentagelse af "når blot" - en fantastisk virkning og naturligvis et højdepunkt, hvorfra melodien etapevis kan bevæge sig nedad for at runde mesterligt af med en ny formulering af det faldende motiv på sidste linje, "med samme varme sind", - melodien slutter på grundtonen og lukker hele strofen med denne gentagelse af de første takter. Klassisk, afrundet og overbevisende samt med plads til et følelsesmæssigt drama undervejs.

Den første sats i *Fynsk Forår*, som Carl Nielsen har givet titel, er *De gamle Ungkarle*. Han har måttet ændre Bermtsens titel til flertal, fordi han har fordelt stroferne på tenor- og baryton-solo samt mandskor. Musikalsk hænger satsen sammen med næstsidsste sats, *De gamle*, - begge er skrevet for mandskor, og begge hører de til de mere afdæmpede satser. Sangen om ungarlene har dog noget mere spræl, end det umiddelbart synes. Solosangene er ganske vist rolige, men orkesterakkompagnementet lader i sin dansante rytme à la "slow hopsa" straks fra starten ane en moden livfuldhed, der sætter spørgsmålstejn ved, hvor roligt Hjertet er. I næste strofe er akkompagnementet en

Eksempel 4 - Den milde dag er lys og lang.

1. Den mil-de Dag er lys og lang og fuld af Sol og Fug - le - sang, og all er saa - mænd
gan - ske godt, naar blot, — naar blot, naar blot, naar blot vor Na - bos Il - se - bil vil
del, som jeg saa ger - ne vil - vil læg - ge Kin - den mod min Kind med sam - me var - me Sind,

komplementær polka, dvs. rytmen i bas og violiner tilsammen danner en polkarytme, tværs igennem hvilken soloen synger sine lange, rolige melodilinj. Roen er udtalt, men omkring den bobler hele tiden livfuldheden, hvilket bryder tydeligere frem med det akkompagnerende mandskors "Tralala - tralala". Ungkarlenes medleven kan ikke undertrykkes, og da pigerne går til dansen, går de med og springer ud i en fejende dans, som måske bliver lige lovlig vild og ender i en krabask, der da også understreges musikalsk ved de skæve slut-akkorder her. Atter høres de lettere resignerede ungtarte-solister, men ved strofens gentagelse bliver det nok en gang til nogle små, fine "Tralala - tralala". Satsen ejer således en underliggende livskraft, der dementerer, at "Hjertet er som et stænget og øde hus".

Den blinde Spillemand, Anders kendte Aage Bermtsen fra sin fars beretninger, men Carl Nielsen havde kendt ham personligt og musikalsk! Måske er det derfor, at musikken - og ikke digtet - stærkest udtrykker den kunstneriske sanselighed, som begge autorer tillægger spillemanden, der ikke kan se, men som alligevel mærker Verden. Der indgår et par oplagte, musikalske illustrationer til musikeren Blinde Anders: solo-klarinetten, naturligvis, og fagotten, der i sin glissade giver lyd til koen, der brøler, men det er i sangens struktur, at den stærkeste illustration etableres: sangen består af to gentagne strofer, hvor første halvdel står i 3/4-takt, og sidste halvdel i 4/4 (nodeksempel 5). Sangen akkompagneres af blæsere, hvis lille motiv markerer taktens første slag og således tydeligt angiver musikkens puls. Men efter at sangen er skiftet til 4/4, kommer denne markering til at ligge "forkert" - den ligger nu inde i takten, og den optræder med længere og længere mellemrum. Dermed mister man pulsen og den sikre orientering. Alligevel er alle de tidligere, musikalske elementer stadig til stede - de kan høres, men ændres og optræder i nye sammenhænge - præcis som erkendelsens usikre og stykkevisse proces. Carl Nielsen dementerer éntydigheden og viser igennem variationer og forskydninger sagen fra flere sider, så lytteren - eller Blinde Anders - selv kan lægge sammen og trække fra, som han siger til Niels Maler i *Min fynske Barndom*.

Satsemer, *Børnene* (uden titel) og *De Gamle* hører ikke til værkets mest prægnante. Børnesangen er enkel og med kønne melodier, og Carl Nielsen har lagt nogle børne-reallyde ind undervejs (latter), men slutningen synes næsten at demtere munterheden i gentagelsen af "Nu vil vi ud og lege" på samme G-dur akkord - børnenes sortie er så pæn og velordnet, at man næsten tror, de husker at lukke døren efter sig. Men Carl Nielsen var også "real-komponist": han vidste, at dette stykke ville gøre lykke med de musikalske børns charmerende sang.

Eksempel 5

- Uddrag af Den blinde Spillemand

Den blinde Spillemand, der indledes i 3/4 takt med 16. dels betoninger på taktens første slag. Betoningerne fortsætter i 2. del, men "passer" ikke længere sammen med første slag - alligevel opfattes de som sådan. Dvs. takterne optræder uafhængigt af hinanden, og man oplever en form for "poly-puls".

The musical score is arranged in two systems. The first system includes Clarinet in B (Clarin. in B) and Bassoon (Fog.). The Clarinet part has three measures with fingerings 1-2-3, 1-2-3, and 1-2-3. The Bassoon part has a dynamic marking *p* and lyrics: "Nu kysser So - len mit Øj - e - laaq, og duf - ten sy - dersom Vand i Krog, jeg aander". The second system includes Violin I (V.I.), Violin II (V.II.), and Solo. The Violin parts have fingerings 1-2-3 and 1-2-3-4, 1-2-3-4. The Solo part has lyrics: "Jeg famler frem med for - sig - lig Fod, for ej at snuble mod" and fingerings 1-2-3-4, 1-2-3-4, 1-2-3-4.

Noget lignende pænt og velordnet kan man høre i *De Gamle*. Hver af strofernes 4 linjer ligner hinanden meget - eneste kontrast er 1. og 3. linjes mandlige slutninger og 2. og 4. kvindelige. Derimod er samtlige linjeslutninger identiske indtil det trivielle i deres tonegentagelser af "...ovnens krog" - "...bibelbog" etc. Det sammenlignes bedst med et gammelmandsagtigt eftertryk i retning af "Nu sætter vi piben i ovnens krog ...ja, vi gør!". Carl Nielsen gør næsten grin med teksten, men dette billede af en fynsk alderdom lå unægteligt også langt fra hans egen erfaring. Der blev ikke rokket mange ture hos de gamle, han havde kendt på Fyn, eller i det hjem, der blev hans egne forældre tidel på deres gamle dage. Tværtimod var det hårdt arbejde til det sidste - præcis som det blev det for ham selv.

Den store sang, *Den milde Dag*, havde opdrift og dét har Fynsk Forår i sin helhed også. Heri ligger der naturligvis et smukt symbol - forårets komme - men Carl Nielsen har tilføjet korværket en komplementær-følelse af noget vigtigere end blot den rutinemæssige glæde over, at nu er det gode vejr her igen. Forårstankerne er i musikken allesammen: Den unge Mands livskraftige melodi; Den unge Piges sansende bevægelse; Ungkarlene, der alligevel ikke kan sidde stille på stolene; Børnene, der trods slutningen munter sig derude, og Den blinde Spillemand, der mærker, at rummet omkring ham udvides. Men undervejs sænker eftertæksomheden sig over den optimistiske musik - først og fremmest i *Den blinde Spillemand*, der er Carl Niensens - og vores? - forbindelse til forårets sjælsfrelse: at vi måtte opleve endnu en gang at se verden blive født og få kontakt til den livsgnist, som vi var begyndt at frygte alligevel ikke kunne bære længe nok. Kontakten bagud - til fordums ressourcer og til erindringen - er det egentlige indhold i glæden over forårets komme.

Æbleblomster drysser

Allerstærkest kommer dette til udtryk i finalen, *Dansevisen*, nu igen for det blandede kor og orkester. Og festligt er det: Allegro molto, korindsats på fortissimo og tonearten er E-dur: 4 #'er, lys og glitrende. Carl Nielsen lader hånt om digtets strofer med gentagelser hist og tralala'er pist, og finder dejlig anvendelse for første linje som et medrivende omkvæd. Tenoren trøster i ren vokallyrik den pige-løse festdeltager, og barytonen blander sig i sikker forvisning om, at fyren nok i den gode stemning tager, hvad der byder sig - hvordan kan man andet, når alle har det så dejligt og synger deres evindelige "Tralala". Solisterne - de hørlige og de uhørlige - hvirvles atter ind i dansen, der fortsætter uimodståeligt frem mod omkvædet, "Fiol og klarinet" på et højdepunkt og nu 3 f'er: fortetissimo! Slutakkorden, H-dur, ender med at lade én af dens toner, Dis, stå alene tilbage, dirrende i violinerne. Dis'et omtydes til tonen Es: det er samme tone, men noteres forskelligt, og den danner nu kemetone i det følgende, som er *Fynsk Forårs* mærkeligste afsnit (nodeksempel 6). Digtet slutter med de to linjer "Se Æbleblomster drysser over Vejen, og Natten er vor egen -", og de danner her grundlag for en helt, helt anden slags musik, end vi nogentids har hørt i stykket. Alt, hvad vi tidligere har hørt, har været homofone - node mod node - akkorder og melodier, og det meste har man kunnet synge med på. I dette afsnit skriver Carl Nielsen på en måde, som i langt højere grad var typisk for ham, nemlig polyfont, dvs. flere selvstændige melodilinjier optræder på samme tid, undertiden - som her - således, at den ene stemme imiterer den forrige. Her sætter efterhånden ialt 3 stemmer ind: sopran, tenor og baryton danner tilsammen denne komplekse, melodiske enhed, som er særegen for polyfon musik. Tonearten har 7 (syv!) b'er - en meget vanskelig toneart at læse. Måske har Carl Nielsen også følt det således, for han anvender kun de 6 i praksis. Men alligevel! Afstanden fra E-dur med sine 4 #'er til disse 6-7 b'er er meget stor, og Carl Nielsen kunne næppe have formuleret nogen større, tonal kontrast. Tonearten er p.g.a. en række vanskelige intervaller svær at erkende, men violintonen, der "ringer" over det hele satsen, hjælper os igennem som et fix-punkt i det, der til sidst viser sig at være Es-mol. Ligeså lys og udadvendt E-dur kan tolkes, ligeså mørk er denne mol-toneart. Hvad laver den her - midt i alt det skønne?

Afsnittet er Carl Niensens erindringsdyb, hans erkendelse af opvæksten på Fyn som dannende for personlighed og evner og som den ressource, der rækker igennem livets trængsler. Eller som Jørgen I. Jensen skriver: En rejse tilbage til det landskab, hans egen vilje opstod i, men som var der før den; til den blidhed og den afklarede sammenhæng han nu kunne se var det første i hans liv,

inden hans stræben begyndte" (s. 379). Derfor skrev Carl Nielsen dette afsnit på den mest kunstfærdige måde, han kendte, og som han vidste, han mestrede. En musikalsk tour de force så at sige, omtrent som en instrumental koncerts kadence, og det bedste var ikke godt nok. Til sidst høres - måske? - det uhyre nedtonede "Natten er vor egen", sunget eller rettere henåndet på tonen Es og demæst hviskende: "Æbleblomster drysser". Netop her går det op for os, at det Es, der klang oven over det hele, var en tone, der ventede på at "komme hjem": Der findes et musikalsk fænomen, der kaldes "forudhold", som betyder, at en meloditone "hænger og svæver" et øjeblik, inden den via ledetonen lander på den tilsigtede grundtone. Fænomenet findes overalt, og kan f.eks. iagttages på de sidste tre toner af Carl Niensens *Forunderligt at sige*. Prøv at synge disse toner meget langsomt efter hinanden, og man vil kunne mærke, hvorledes de to første er en forudsætning for at fornemme den sidste som en virkelig sluttone. Det langt udholdne Es betyder altså her en længsel mod forankring, en længsel, som vi fornemmer som noget uafklaret og egentlig først kan definere til sidst ved hjælp af trylleordene, *Natten er vor egen* og *Æbleblomster drysser*.

Undervejs i festens rus standsede komponisten op som ved en pludselig indsigt - ramt af noget betydningsfuldt, som måske kun forstås af en kunstner i hans 57. år. Alvoren tog overhånd, der dels resulterede i dette, bemærkelsesværdige afsnit, og dels i en mangel på overbærenhed med Bermtsens tekst: de eneste linjer, Carl Nielsen direkte slettede fra digtet, stod umiddelbart forud for disse to, afsluttende linjer og lød: "for vi har mer end nok igen / af glade Ungdomsdage". Carl Niensens forår var ikke lallende optimisme, men en symbiose af sanselighed og modenhed - netop i festen finder den sit arketypiske udtryk. Carl Nielsen har mod slutningen af *Fynsk Forår* skabt et monument af musikalsk glæde, som ikke har sin mage i dansk musik - måske ikke en gang i hans egen musik - fordi den er gennemstrømmet af en vilje til at forstå det betydningsfulde. Derfor var det nødvendigt for ham at komme så langt rundt i det univers, som kun antydes i Aage Bermtsens digt. Humoresken var en bunden opgave, men det lykkedes Carl Nielsen at slippe lyrikken fri.

Litteratur

Carl Nielsen: *Min fynske barndom*. København 1927 (flere senere udg.).

Carl Nielsen: *Levende musik*. København 1925 (flere senere udg.).

Carl Nielsen: *Breve* - i udvalg og med kommentarer v. Irmelin Eggert Møller og Torben Meyer. København 1954.

Carl Nielsen: *Dagbøger og brevveksling med Anne Marie Carl-Nielsen I-II*. Udgivet af Torben Schousboe. København 1983.

Aage Bermtsen: *Ungkarens Visebog*. København 1923.

Jørgen I. Jensen: *Carl Nielsen - danskeren*. København 1992.

Finn Mathiassen: *Livet, musikken og samfundet* - en bog om Carl Nielsen. Århus 1986.

Torben Meyer: *Carl Nielsen - Kunstneren og Mennesket*. København 1947.

Node: Carl Nielsen: *Fynsk Foraar* - lyrisk Humoreske. Op. 42. Partitur. Wilhelm Hansen Edition.

EDB på Odense Bys Museer

Michael Husen, edb-konsulent

Moderne databasesystemer til registreringen af museumsgenstande i Odense Bys Museer er nu ved at blive taget i brug. Som platform for edb-udviklingen er valgt databaseprogrammet Access. Det er et kraftigt og alsidigt program, der har stor udbredelse, og det er endvidere det program, Nationalmuseet har valgt til deres genstandsregistrering. Vi har en løbende kontakt med de personer, der står for systemudviklingen i Nationalmuseets dokumentationsafdeling.

Nogle af medarbejderne på museerne i Odense har i forvejen gjort erfaringer med Access og kan lide at eksperimentere med databaseprogrammets muligheder og på denne måde deltage i udviklingsarbejdet. Andre brugere har ikke den interesse, de ønsker blot et system, der fungerer problemfrit og enkelt. Vi har valgt at gribe systemudviklingen an på en måde, så vi kan tilgodese begge slags brugere. Hertil er Access velegnet, fordi programmet på forhånd er designet, så det kan anvendes på flere niveauer. Kreative ideer kan komme både fra den kyndige superbruger og fra den bruger, der blot vil have, at programmet fungerer gnidningsløst. Den første kan bidrage med ideer ved at eksperimentere med mulighederne. Den sidste kan bidrage ved at stille jordnære spørgsmål, eller ved at stille ambitiøse krav til systemets formåen. Ikke sjældent er det den slags "urealistiske" krav, der fører til ny udvikling - når det viser sig, at det alligevel godt kan lade sig gøre at opfylde kravene.

Genflyt

I 1994 påbegyndtes arbejdet med databasen GENFLYT der skulle holde styr på placeringen af genstande i museernes nye fællesmagasin. Programmet blev udviklet i

samarbejde med bevaringsafdelingen, som skulle stå for nedpakningen af genstande og genopstillingen på magasinet. GENFLYT blev taget i brug i 1995 men er løbende blevet videreudviklet i takt med de erfaringer, der blev gjort, og med en stadig forankring i de konkrete behov og de konkrete arbejdsprocesser, som databasen indgår i. Som det første blev databasen forsynet med et skærbillede til hurtig og sikker indtastning af en stor mængde inventarnumre og genstandsbetegnelser i forbindelse med nedpakningsarbejdet. Databasen skulle kunne betjenes - og i første omgang også ligge - på en bærbar computer, der kunne transporteres rundt på magasinets trapper og gange. Og den lille uanselige skærm skulle kunne læses under vekslende og ikke altid gode lysforhold. Altså store felter og en farvemarkering, der får det aktuelle felt til at lyse op med gul farve, så man tydeligt kan se, hvor man er på skærmen. GENFLYT databasen indeholder (juni 1996) ca. 12.500 poster. For hver genstand er angivet inventarnr., genstandsbetegnelse, placering, samt hvorvidt den er udlånt. Hvis en museumsmedarbejder udtager ting fra magasinet - f.eks. til en udstilling eller til studiebrug - bliver det registreret i databasen, så man altid kan se, hvor tingene befinder sig. Vi fandt frem til en kode for placering, der med 12 tegn - f.eks. "FM01 RE 01 AC 02" - angiver placeringen i magasinbygning (Fællesmagasin nr. 1), rum (På reolerne), reolnr. (reol 1), fag (fag AC) og hylde nr. (hylde 2 fra neden). Denne kode er forberedt til at kunne anvendes på andre fællesmagasiner for museerne, og den vil også kunne anvendes som placeringskode for de genstande, der befinder sig på de enkelte museer. Mindre genstande, der er pakket ned i kasser, har ingen selvstændig placeringskode, men har i stedet et kassenummer. Kassen har så en placeringskode, så man via kassenummeret kan finde kassens og dermed genstandens placering. Der bliver løbende installeret opdaterede kopier af databasen til de enkelte museer, så man herfra kan slå op i databasen. Med tiden bliver der forhåbentlig mulighed for en netværksforbindelse mellem museerne, så man altid kan slå direkte op i den aktuelle opdaterede database. Der er søgefaciliteter i GENFLYT. I et søgeskærbillede kan man indtaste sine søgekriterier. F.eks. kan man søge alle genstande, hvor der i genstandsbetegnelsen indgår ordet "skole", og måske kombineret med, at genstandene er indkommet til museet før 1970 (hvilket fremgår af inventarnummeret, der indeholder årstallet). Resultatet af søgningen kan opsamles i en midlertidig liste, et udvalg, som man kan bruge til en personlig sammenstyknings af søgeresultater, f.eks. til en undersøgelse eller til en udstilling.

Bymus

Den næste større opgave i 1995 var at oprette en database til registrering og beskrivelse af i første omgang Møntergårdens genstande. Dvs. en database til afløsning af de blå kort, som siden 1958 er blevet brugt til registrering. Målet var, at efter årsskiftet 1995/96 skulle der ikke længere skrives nye blå kort, når genstande skulle registreres. Dette mål er opfyldt.

BYMUS databasen dækker de tre hovedområder af Møntergårdens samlinger: middelalder, nyere tids genstande og billedsamlingen. De tre områder stiller i nogen grad forskellige krav til registrering, men vi har alligevel valgt at registrere disse samlinger i en fælles database. Det giver gode muligheder for at søge på tværs i basen, hvilket kan tænkes at blive aktuelt i visse situationer, f.eks. udstillinger eller historisk forskning. Den største fordel ved elektronisk registrering er netop de avancerede søgemuligheder. I et papirkartotek kan man kun søge i een dimension: den orden kortene er placeret i. De blå kort er stillet op i nummerorden og efter emnegrupperne i den kulturhistoriske registrant, samt i topografisk orden efter sogne. Et billede af en gruppe svende foran et snedkerværksted i Nørregade i 1890 kan således være placeret under gruppen "F 9" (Håndværk og industri), eller "F 9 b Snedker". Billedet kan nu kun findes ved opslag i disse grupper. I en elektronisk database kan man angive mange registrantgrupper for det samme billede, f.eks. "D 8" (Købstad), "I 4" (Købstadshus), "N 2" (Mandsdragt) osv., og man vil desuden kunne finde billedet ved søgning på ordene "snedker", "svend", "Nørregade", "Odense", "1890" eller "Efter 1880 og før 1900".

Hvis der er lokaliteter eller navngivne personer knyttet til et billede eller en genstand kan man også søge på dem. BYMUS giver mulighed for at registrere og søge på personer særskilt. Til enhver museumssag og enhver genstand, der optræder i databasen, kan der knyttes et vilkårligt antal identificerede personer med forskellige roller: "afbildet", "giver", "finder", "fabrikant" osv. Hvis ejeren af det ovennævnte snedkerværksted er "Hans Rasmussen (1842-1908)" kan man ved at søge på denne person i databasen få oplysninger om andre sammenhænge han evt. optræder i. Måske findes værktøjet fra hans værksted også på Møntergården. Måske er han medlem af en skytteforening og optræder på et gruppebillede her. Og måske er et møbel tilvirket på hans værksted. Alle disse oplysninger er det muligt at få kædet sammen ved søgning i databasen. En database til registrering og beskrivelse af museumsgenstande åbner for

en række spørgsmål, der skal afklares. Hvor meget skal registreres elektronisk? Hvilken form skal dateringer have? Hvilke og hvor mange felter skal der være? Hvor langt ud i detaljer skal man gå? Disse spørgsmål kan ikke alle afklares på forhånd, inden databasen etableres. Nogle af dem må vente på en endelig afklaring til museumsmedarbejderne har gjort nogle erfaringer med databasen og dens muligheder. Endvidere sammenholder vi vore erfaringer med den praksis, man følger andre steder, ikke mindst på Nationalmuseet.

Fyns Oldtid

På Hollufgård har man i nogle år anvendt en Access database udviklet af det Kulturhistoriske Centralregister (DKC), navngivet "Den Elektroniske Sognebeskrivelse". Denne database er udviklet til arkæologisk registrering på sagsniveau, og til systemet er knyttet et elektronisk 4 cm kort, således at systemet kan vise posternes placering i landskabet.

Ved årsskiftet 1996/97 forventer DKC at have registreret alle fynske sager, og med tiden vil det blive muligt fra PC'ere i Odense at få adgang til DKC's register over samtlige arkæologiske fund i Danmark.

Konserveringsdatabasen

I foråret 1996 udviklede vi en konserveringsdatabase til brug for bevaringsafdelingen. Konserveringsdatabasen blev til bl.a. for at aflaste det store skrivearbejde, der er forbundet med at lave konserveringsrapporter. For hver enkelt genstand skal der udfyldes en rapport med alle oplysninger om genstanden, hvem der har afleveret den, hvem der har modtaget den og hvornår, hvilke undersøgelser, genstanden har været underkastet, hvilken konservering, der er foretaget, hvordan genstanden bør opbevares m.m. I en samlet konservering af f.eks. 200 jordfundne genstande er det en meget sømmelig affære. Med den nye konserveringsdatabase skal hver genstand kun indtastes en gang (af det rekvirerende museum), og det skal kun indtastes en gang, hvem der afleverer og hvem der modtager genstandene. Skrivearbejdet lettes, og det bliver muligt at lave søgninger i databasen, der kommer til at indeholde alle oplysninger om foretagne konserveringsaktiviteter. Rapporter kan udprintes efter ønske som samlede rapporter eller som rapporter over enkelte genstande. Som et led i visse konserveringsprocesser bruges et avanceret apparat, der måler ledningsevne, hvilket

kan medvirke til at afsløre genstandens kemiske sammensætning. Dette instrumentet betjenes manuelt, og man er interesseret i at opfange en måling med faste intervaller, f.eks. hver halve time. Hertil udviklede vi et program, der kunne lade en computer styre betjeningen af instrumentet med et ønsket tidsinterval samt opfange og opbevare målinger i en datafil. Denne datafil kan herefter importeres til konserveringsdatabasen og kan heri udskrives grafisk som en kurve over de foretagne målinger.

Konvertering af eksisterende databaser

Dele af museernes samlinger har tidligere været registreret i andre databasesystemer. Disse data skal efterhånden overføres til Access databaser, og det er allerede sket for nogle af basernes vedkommende. I 1994 blev nogle filer fra Den Fynske Landsby konverteret fra Kommunedatas Museumssystem til Access. I 1995 blev Biblioteksdata-basen på Møntergården, samt nogle arkæologiske databaser, konverteret fra programmet PC File. Senest, i juni 1996, er fileme, der indeholder Gårdprojektet (En undersøgelse af gårdbyggeriet på Fyn ml. 1850 og 1925, indtastet hos Kommunedata sidst i 1980'erne) konverteret til Access, til brug for den fortsatte forskning i Bygningshistorisk afdeling. Fileme er tilrettet, så det bliver lettere for medarbejderne at arbejde med dem og udnytte de muligheder et moderne databaseprogram giver for søgninger på kryds og tværs i materialet. En af de næste opgaver bliver at konvertere H.C.Andersen museets database, som ligger hos Kommunedata og som stadig bruges og opdateres.

Netværk

Hvis flere museumsmedarbejdere skal have praktisk mulighed for at læse (og skrive) i den samme database er det nødvendigt, at PC'erne er forbundet i et netværk. På Møntergården installerede vi i 1995 et lokalt netværk bestående af 5 PC'er til museumsregistrering. Fra disse 5 arbejdsstationer er der adgang til at læse (og i visse tilfælde skrive) i BYMUS'en, i GENFLYT og i biblioteksdata-basen. Endvidere giver netværket mulighed for automatisk back-up af de enkelte brugeres datafiler, samt for benyttelse af en fælles printer.

Det er hensigten, at der snarest skal installeres lokale netværk også på de øvrige museer. Forhåbentlig bliver der senere mulighed for at koble museerne sammen i et fælles netværk, så alle har adgang til de samme databaser.

ÅRSBERETNING 1995

Glimt fra Odense Bys Museer

Målet med Odense Bys Museers årbog Fynske Minder er at give læserne en introduktion til og en viden om nogle af de væsentligste opgaver, museerne har arbejdet med i det forløbne år. I artikelform fortælles om væsentlige fund, nye erhvervelser, større undersøgelser eller om projekter, der er under forberedelse. I 'glimtene' bagest berettes om særlige ting, der er sket for hele Odense Bys Museer eller for det enkelte museum eller afdeling. Når disse glimt skal skrives, kan det føles svært. Et år er rundet, og der er sket så utroligt meget, man gerne vil berette om. Begrænsningens kunst må derfor drages i anvendelse. Jeg skal i disse indledende linier - traditionen tro - beskrive nogle af de hovedemner, som har berørt Odense Bys Museer som samlet organisation, og henvise til de følgende afsnit for mere specifikke ting for de enkelte museer og afdelinger.

Museumsdebat

Den 6. februar 1995 blev en markant dag for de danske museer. Kulturministeren havde

indbudt til en længe ventet konference afholdt på Nationalmuseet med det mål at diskutere grundlaget for det, som ministeren havde annonceret som en gennemgribende, ny museumslov. Som optakt til konferencen havde ministeren bedt museumsinspektør Christian Gether, Sorø Kunstmuseum, og undertegnede om at komme med et oplæg om henholdsvis kunstmuseerne og om de kulturhistoriske museer. Mit oplæg med titlen "Tanker om en ny museumslov" indeholdt en gennemgribende og detaljeret beskrivelse af et ændret grundlag for museerne og en helt ny organisationsmodel. Oplægget kom i centrum i debatten på konferencen og i den efterfølgende langvange debat i medier og museumskredse. Forslaget var så radikalt, at det skabte megen uro blandt museerne, hvis ledere helt tydeligt ikke ønskede at ændre nuværende, kendte forhold. Jeg skal ikke bruge pladsen her til yderligere at beskrive denne spændende debat, blot konstatere, at omstillingsparathed i dansk museumsverden var meget begrænset - og at grundholdningen er,

at alt skal blive som det er. Naturlig nok kom debatten til at påvirke hele Odense Bys Museer, skønt det var et arbejde udført af nærværende forfatter for kulturministeriet. Enkelte debattører magtede desværre ikke at skelne mit personlige oplæg fra den verden, som repræsenteres af Odense Bys Museer.

På grundlag af konferencen og den efterfølgende debat nedsatte kulturministeren en arbejdsgruppe, der i efteråret 1995 arbejdede videre med nogle hovedspørgsmål vedrørende den fremtidige museumsstruktur. I denne arbejdsgruppe var undertegnede medlem. Arbejdet afsluttedes med en rapport, som endnu ikke er blevet benyttet i nyt lovgivningsarbejde.

Inden arbejdsgruppen om den nye museumslov var færdig, havde kulturministeren taget et nyt kulturpolitisk initiativ, som udsatte planerne om en ny museumslov: forsøg med kulturregioner. I løbet af efteråret 1995 indledte ministeriet forhandling med Århus kommune, Odense kommune, Vestsjællands amt, Storstrøms amt og en samling mindre kommuner i

Salling i Nordvestjylland om at indgå som forsøgsregioner i forbindelse med nye kulturmodeller. I stedet for de nuværende tilskudssystemer til bestemte kulturaktiviteter, ville ministeriet give et samlet tilskud, som herefter kunne fordeles lokalt tilpasset lokale ønsker og planer. Kort før jul vedtog Folketinget en lov herom, og Odense er nu blandt forsøgsregionerne. Odense Bys Museer blev som museumsforvaltning under Odense magistrats 4. afdeling en væsentlig partner i såvel aftalen med ministeriet som i den efterfølgende udmøntning heraf. Men herom mere i følgende års glimt.

Museumsdebatten i starten af 1995 virkede som et chok for den samlede danske museumsverden. I de første måneder var uroen enorm og henvendelser og advarslelse fra museumslederne tilflød minister, ministerium og politikere i Folketing, amter og kommuner. Men tiden forandrer ting, og hvad der startede som et stort, samlet råb om, at man ikke måtte 'røre museernes nuværende mål og struktur', har siden ændret sig stille og roligt.

Flere og flere arbejder med alternative forslag til den nuværende ordning, og møder og konferencer afholdes om emnet - og internationale erfaringer indhentes. Så alt tyder på, at den danske museumsverden vil opleve forandringer inden for de nærmeste år - omend ikke før, så når de mange nu omkring 50-55-årige museumsledere, der ansattes i 1970'erne, begynder at føle pustet fra en ny generation!

Arbejde med ny struktur

I arbejdsplanen for 1995 - "Odense Bys Museer, mål, initiativer og planer 1995" - annonceredes, at året ville blive præget af debatten om en ny museumslov og en tiltælling af Odense Bys Museers interne organisation i forhold hertil. Skønt der ikke blev tale om en ny museumslov i 1995, besluttedes det alligevel at sætte et strukturarbejde igang. Den nuværende struktur stammer fra 1989, hvor Odense Byråd vedtog ændringer, der berørte den overordnede ledelse, de administrative forretningsgange

og samt nogle få fællesfunktioner. Hovedelementerne er uændrede siden 1970'erne. Arbejdet indledtes i slutningen af året og i løbet af 1996 vedtoges en helt ny målsætning og organisationsmodel med virkning fra 1. januar 1997. I næste udgave af Fynske Minder skal der mere indgående berettes herom. Forhåbentlig vil forandringerne, der har til formål at udvikle Odense Bys Museer til en moderne kulturinstitution, der på professionelt og kvalitativt niveau lever op til nutidens krav, blive en god inspirationskilde i den fortsatte debat om museerne og deres fremtidige rolle og organisering i Danmark. Odense Bys Museer vil således - stærkere end nu - kunne stå som et eksempel på en ny og anderledes museumsorganisation, og dermed berettigede til at blive inddraget i debatten om museerne i fremtiden.

Samarbejde med andre organisationer

Odense Bys Museer har gennem en længere årrække været meget aktiv med hensyn til at skabe tværfaglige samarbejdskontakter. Dette

arbejde har i 1995 udmøntet sig i en lang række aktiviteter, hvor der alene her skal peges på følgende større projekter:

I samarbejde med Nationalmuseet blev startskuddet til *Hugin & Munin-klubben Fyn* affyret den 1. april. Klubben henvender sig til børn fra 8 til 14 år, som er interesseret i arkæologi, kulturhistorie og kunsthistorie. Klubben voksede i løbet af ganske kort tid i antal, så den med udgangen af 1995 var på hele 330 medlemmer fra hele Fyn. Månedligt arrangeres aktiviteter på museerne eller udflugter til historiske mindesmærker.

Forskningscentret *Menneske & Natur* startede sin virksomhed på Hollufgård i 1992. Allerede fra starten var det aftalt, at der som et led af centrets forskningsformidling skulle arrangeres en stor udstilling om samspillet mellem menneske og natur på Hollufgård i 1995. Udstillingen "Alle tiders favntag" kunne den 11. maj åbnes af miljøkommissær Ritt Bjerregaard. Både ude og inde var der aktivitet. Den store udstillingshal var forvandlet til en kæmpe bikiube, hvor det moderne menneskes forhold til

naturen blev sat under lup. Udendørs foregik en mængde aktivitet, bl.a. et stort og anderledes sportsarrangement "Kroppen i naturen", hvor 20 forskellige sportsdiscipliner havde sat hinanden stævne i Hollufgårds park.

I samarbejde med Museumsrådet for Fyns Amt tog Odense Bys Museer initiativ til et fælles kulturarrangement under den fra Carl Nielsen inspirerede titel "Min Fynske Barndom". Projektet fik opbakning fra Fyns Amt og Odense magistrats 4. afdeling, og der nedsattes en styregruppe, som gennem et tæt kontaktnet til kommuner, biblioteker, lokalhistoriske foreninger, museer m.fl. skabte en lang række spændende aktiviteter i efteråret med focus på Fyn og fynboere - og deres historie. Hollufgård har udviklet sig til et multikulturelt sted, hvorfor mange fællesaktiviteter og tværfaglige initiativer får sit naturlige udgangspunkt. Udover det allerede nævnte tætte samarbejde med Forskningscentret *Menneske & Natur* kan berettes om yderligere to initiativer. Det første er oprettelse af en stilling som natur- og kulturvejleder, der med base i Undervisningsafdelingen og Natur-

værkstedet i Hollufgård Vandmølle, indbyder interesserede voksne og børn til vandringer i Hollufgårds pragtfulde natur- og kulturlandskab. Funktionen er oprettet i et tæt samarbejde med Fyns Amt og Odense kommunes Park- og vejforvaltning. Det andet er et spændende projekt under titlen "Laboratorium for Tid og Rum", der har fået økonomisk støtte fra Kulturministeriet efter initiativ fra Det Fynske Kunstakademi og Kunsthallen på Brandts Klædefabrik. Gennem 1 1/2 år skal arkitekter og kunstnere mødes med jævne mellemrum nogle dage for at udvikle nye ideer i samspillet mellem arkitektur og kunst.

Som det fremgår af artiklen "På sporet af danskene i Midtvest USA" i denne årgang af *Fynske Minder*, indledtes i starten af 1995 et stort undersøgelsesarbejde, der skal udmønte sig dels i en stor særudstilling i 1997-98 og dels i en række publiceringer. Projektet sætter focus på de danske udvandrere i USA, og arbejdet sker i et tæt samarbejde med såvel arkiver og museer i USA som med institutioner i Danmark.

Besøgstal 1995

H. C. Andersen	138.443
H. C. Andersens Barndomshjem	18.132
Carl Nielsen Museet	12.500
Carl Niensens Barndomshjem	2.041
Den Fynske Landsby	121.138
Fyns Kunstmuseum	23.391
Møntergården	19.921
Hollufgård (udstillinger)	19.071

Statistik

Som afslutning skal der gives nogle få taloplysninger. Ønskes yderligere kan disse findes i Odense kommunes regnskab og statistikrapport. Odense Bys Museers samlede omsætning var 34.498.271 kr. Hertil skal lægges beløb til ekstraordinær bygningsvedligehold afholdt af andet budgetområde. Der blev i 1995 afsat en ekstra bevilling på 1,3 mill. kr til køb af ejendommen Jernbanegade 15. Købet blev dog først realiseret i 1996. I beløbene er ikke indregnet en række fælleskommunale udgifter, f.eks. telefon, tjenestemandspensio-ner, administrativ edb, stadsgartneropgaver, bygningstilsyn, museums lærer m.m. Ligeledes er der ikke i beløbet er medregnet lønninger til jobtilbud, revalidender, elever og ungdomsydelses-job.

Torben Grøngaard Jeppesen

Glimt fra Bevaringsafdelingen

Fransk gobelin fra 1700-tallet. Hænger på Nakkebølle Gods, Sydlyn. Konserveringen er bekostet af Skov- og Naturstyrelsen.

Magasinarbejde

Vi var nogen der fik en kølig start på året. Odense Bys Museers ny fælles fjermagasin stod omsider indflytningsklart, og de mange museumsgenstande der var nedpakket året før, skulle ind på deres blivende plads. Vi var tak og lov flere om opgaven. Håndværkere fra Den Fynske Landsby og ansatte fra flere andre museer var med til at bære. Januar og februar bød på temperaturer omkring et par grader, og det var indendørs vel at bemærke! Vort magasin skal stå uopvarmet, og klimaet reguleres alene via en affugter. Et tørt og koldt klima begrænser skadedyrs overlevelsechancer, og bevarer vore museumsgenstande bedst. Alligevel var der ikke de store problemer med at holde varmen for de der slæbte, for det var tunge museumsgenstande, der skulle sættes på plads. Magasinet rummer nu alt fra gamle smedjer til klassiske gipsafstøbninger. Vi anslår, at der i dag er mere end 25.000 enkeltgenstande under fælles tag. Alle er omhyggeligt registrerede i vor magasin database, og er derfor

nu langt mere tilgængelige end tidligere. Først mod slutningen af året var tingene på deres rette plads, og nu samler vi kræfter til at gen tage projektet nok en gang. Det er vort mål at kunne indvie endnu en magasinhal i 1998. Med to store fjermagasiner kommer OBM til at stå godt rustet for fremtiden.

Konservering

Vi kunne i begyndelsen af året genophænge en færdigkonserveret gobelin fra vort værksted. Det drejede sig om en 1700-tals flamsk gobelin. Gobelinen hænger på Nakkebølle Gods, Sydlyn, og det var Skov- og Naturstyrelsen der bekostede konserveringen. Det er nok den mest arbejdskrævende enkeltopgave vi har udført til dato. Gobelinen målte ca. 3 x 4,5 meter og den havde mange brudskader og manglende partier. Forud var gået ca. halvanden "mandeår" konserveringsarbejde ved sybommen, men nu er gobelinen også blevet præsentabel og sikret mod nedbrydning i mange år frem.

Nyt værksted

I begyndelsen af året fik vi indfriet vort helt store ønske. Et nyt værksted for jordfund blev etableret i stueetagen under vort værksted for tekstil, på adressen Claus Bergs Gade 3.

Det er en stor fordel, at vore værksteder ligger samlet, og det var heldigt, at der på det nye sted var en rummelig kælder. Her blev der plads til udglødningsovn for arkæologisk jern, et mørkekammer, og et røntgenanlæg. Røntgenanlægget bruger vi bl. a. til at gennemlyse arkæologiske præparater, før vi udgraver dem. På røntgennegativet kan vi se, hvad der gemmer sig i jorden, og vi har derfor lettere ved at udgrave og sammensætte genstandene bagefter. I stueetagen blev der plads til stinkskebe, sandblæsningsudstyr, og gode værkstedsborde. Vi har fået noget nær det optimale i de ny omgivelser, og det er derfor en fornøjelse at arbejde i disse rammer.

Peter Obel

Glimt fra Bygningshistorisk afdeling

I de første fire måneder af 1995 fortsatte arbejdet med udgivelsen af en guide om Odenses arkitektur. Bogen udkom den 1. 3. 1995, hvilket blev markeret ved en reception på rådhuset.

I foråret opstod muligheden for et samarbejde med Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen, idet man fra Bygningsfredningskontoret ønskede at få udarbejdet en såkaldt vidensstatus vedrørende landbrugets nyere bygninger. Nyere bygninger skal forstås i forhold til de relativt veludforskede bindingsværksbygninger, og det drejede sig derfor om bygninger fra mellem 1850 og 1940. Bygningshistorisk afdeling kom ind i billedet som konsulent på denne opgave, fordi afdelingen rummer landets største gårdarkiv som indeholder oplysninger om ca. 900 bøndergårde fra 1850 til 1925.

Afdelingen

Med en ny leder med baggrund som kulturhistoriker og landskabsforvalter i bredeste forstand, var det naturligt, at Bygnings-

historisk afdelings egentlige emne - bygninger - nu blev suppleret med den bredere synsvinkel - kulturlandskabet, og siden maj 95 har afdelingen da også forsket i, og påtaget sig opgaver vedrørende landskabet som en helhed af åbent land og bygninger.

For at løse den væsentligste del af ovennævnte opgave med landbrugets bygninger blev museumsinspektør Esben Hedegaard tilknyttet afdelingen i juni 1995. Dette supplement til afdelingen var særdeles nærliggende, da Esben har været stærkt engageret i opbygningen af gårdarkivet. Det blev aftalt med Skov- og Naturstyrelsen, at vidensstatussen skulle foreligge udarbejdet ved udgangen af 1995 med henblik på trykning i 1996. I efteråret foretog Esben Hedegaard og Anders Myrtue en hurtig rundrejse til de egne af landet, som vi havde mindre kendskab til, med henblik på at kontakte personer med viden om regionens bygninger og for at få et førstehåndsindtryk af bygningerne. Herefter forløb arbejdet planmæssigt, og har umiddelbart resulteret i den største og

mest uddybende beskrivelse af landbrugsbygningernes arkitektur og tilblivelseshistorie. Som en udløber heraf blev det besluttet, at genoptage arbejde med de fynske gårde 1850-1925 med henblik på en afhandling i 1996.

1995 var året hvor man fra statsligt hold begyndte at lægge mange kræfter i at afklare hvorledes man identificerer, planlægger og bevarer kulturhistoriske helheder i landskabet. De såkaldte kulturmiljøer. Afdelingen har været stærkt engageret heri, som deltager i Miljøministeriets arbejdsgruppe vedrørende 'Kulturhistorien i planlægningen', som i meget høj grad har taget udgangspunkt i erfaringer som er opnået i Fyns amt. I tilknytning hertil bør det nok nævnes, at afdelingen også har engageret sig meget i at få de fynske museers samarbejdsstrukturer tilpasset fremtidens krav gennem etablering af 'De fynske museers kulturmiljøråd', til erstatning for de tidligere Bygningshistorisk udvalg og Landskabshistorisk udvalg. Det er også værd at nævne, at der i året har været indgående drøftelser med Odense Universi-

tet, om hvorledes man kan tilpasse forskeruddannelse til fremtidige behov for at kandidater med viden om kulturlandskab og forvaltning, og i det hele taget fremme udforskningen af landskabets historie. Afdelingen fremsendte i 1995, i samarbejde med Nationalmuseet og Den Fynske Landsby et forslag til satsningsområde vedrørende kulturlandskabet 1850-2000 til Statens humanistiske Forskningsråd, ligesom vi bidrog med input til udviklingen af Miljøministeriets forskningsstrategi.

I 1995 medvirkede afdelingen væsentligt til Fyns Amts udgivelse af 27 rapporter om de fynske hovedgårde, og kugleme blev støbt til - i samarbejde med Fyns Amt og det regionale turistfremmeselskab Fyntour - at få udarbejdet en populær bog om de fynske hovedgårde. Dette projekt ser ud til at blive virkeliggjort i 1996.

Bygningshistorisk afdeling samlinger blev i 1995 suppleret med et meget vigtigt kortmateriale, nemlig kopier af de såkaldte originale kort, som blev tegnet omkring 1800,

som forarbejder til skattematrikuleringen fra 1844. Disse kort, som er det ældste detaljerede, samlede kortværk, giver talrige oplysninger om landskabet ca. 1800 og før, og er meget vigtige for studiet af landskabets udvikling.

Da afdelingen lægger megen vægt på formidlingen som en vej til at sikre bevaringsværdier i landskabet, har formidlingen haft en relativt stor plads i arbejdet. Som et eksempel herpå kan det nævnes, at vi medvirkede ved det nationale projekt "Naturbeskyttelsesår 1995", hvor temaet var kulturlandskabet. Herudover er det blevet til talrige foredrag og guidede ture, samt medvirken i radio- og tvudsendelser, kronikker og avisomtale. Som en sidste og bestemt ikke uvæsentlig side af formidlingen, fungerer afdelingens bevarelse af henvendelser vedrørende bygninger og landskab. Det løber vel op i et halvt hundrede forespørgsler, store som små, som vi, ud fra arkiv, litteratur og evne forsøger af besvare i løbet af året.

Anders Myrtue

Bygningshistorisk afdeling beskæftiger sig - trods navnet - med landskabet i sin helhed. Her er et stendige fra Sydlyn - 5 minutter før det blev fjernet.

Glimt fra Undervisningsafdelingen

6. klasse fra Carl Nielsen-skolen, Nr. Lyndelse i Den Fynske Landsby. Der er høstfest, og vi synger "Marken er mejet". Foto Lis Dybkjær.

Barndommen på museum!

Det fynske efterår 95 stod i barndommens tegn - også i Undervisningsafdelingens regi. Med Fyns Amt i spidsen blev en række spændende, skægge og hyggelige aktiviteter iværksat af skoler, foreninger, institutioner, græsrodde og museer - alle under temaet *Min fynske barndom*. Ideen med projektet var i bred forstand at belyse børns vilkår "Før og Nu". Projektets tilrettelægning og koordinering blev foretaget af en styregruppe, hvor Undervisningsafdelingen ved Odense Bys Museer var repræsenteret ved museums-lærer Frede Madsen. Alle museerne spillede med i forsøg på at give skoler m.v. et bud på, hvorledes barndommen på Fyn - i by og på land - havde formet sig i hverdagen, festen og legen. En af de mange lærere, som tog udfordringen op, var Lis Dybkjær, som sammen med sin 6. klasse fra Carl Nielsen-skolen i Nr. Lyndelse fordybede sig i emnet. Da Nr. Lyndelse jo er ubrydeligt knyttet til personen Carl Nielsen, besluttede klassen sig for, at "Lille Carl" skulle være udgangspunkt

for deres emne. Resultatet af klassens arbejde med emnet har været udstillet på Amtscentralen i Odense og viste med al tydelighed, hvor interesseret børn er i at få kendskab til deres egne rødder. Museumsbesøg - flere gange - oplæsning af "Min fynske barndom", besøg på godset Bramstrup, besøg i klassen af fortællelystne bedsteforældre har i dette tilfælde været klassens inspirationskilde - som har udmøntet sig i henholdsvis "elevbøger" som beskriver arbejdsgangen og egne indslag i emnet - eller "miljø-kasser" som viser udvalgte situationer fra *Min fynske barndom*. Det fremgår af udstillingen, at det hele afrundedes på en forældreaften, hvor hvert barn lavede en forem udstilling med nye og gamle ting for at beskrive deres liv. Aftenens højdepunkt var fremvisning af hver enkelt miljøkasse og elevernes oplæsning fra "Min fynske barndom". Udstillingen på Amtscentralen viser klart, at når mange gode voksne kræfter spiller sammen, nyder børnene godt deraf og vokser og vokser !

Jørgen Eliassen

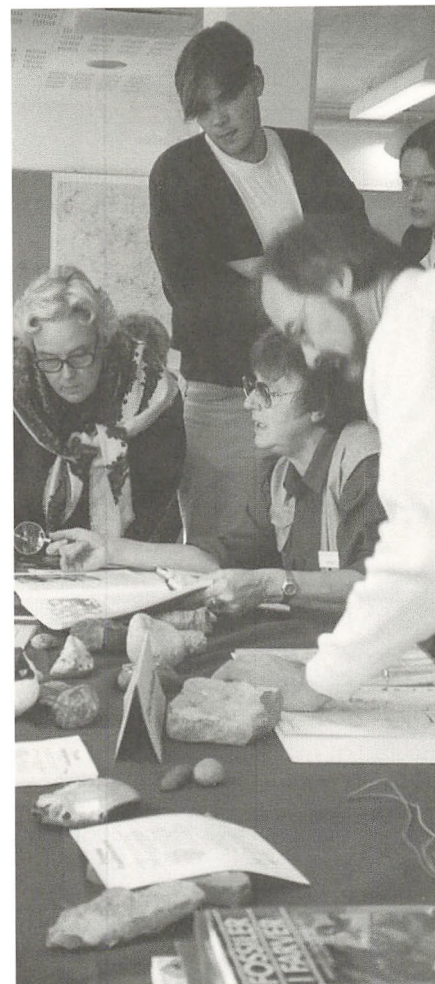
Glimt fra Fyns Oldtid - Hollufgård

1995 blev året hvor museet kunne slå dørene op for den første permanente oldtidsudstilling på Hollufgård. Udstillingen, der bærer navnet *Det skabende menneske*, er på mange måder en anderledes fremstilling af den fynske oldtid. Modsat den typiske oldtidsudstilling, der er indrettet som en kronologisk labyrinth, fremstår *Det skabende menneske* som en tematisk opbygget udstilling i åben plan, der giver publikum mulighed for fordybelse i et af de fire temaer, hvor det forhistoriske menneske ses i forholdt til religion, kommunikation, teknologi og naturen. Udstillingen er præget af Flemming Baus fomedde illustrationer. Langt den overvejende del af udstillingen blev færdig til åbningen den 16. juni, tilbage resterer enkelte illustrationer, der af økonomiske årsager må vente til 1996. Carlsbergs Mindelegat for Brygger Carl Jacobsen finansierede en særlig sikkerhedsmontre til udstillingens fomedde stykke - luren fra Tellerup. Den er ikke blot den næstflotteste bevarede lur fra Fyn, men den eneste, som kan ses uden for Nationalmuseet.

Med *Dansk knivkonkurrence 1995* og Dansk Knivforenings udstilling af de mange fine indsendte knive, indstiftedes en ny tradition på fynsk grund. Arrangementet, der skal gentages i 1997, fik stor publikumsinteresse, ikke mindst weekenden 29.-30. juli, hvor der blev afviklet et stort knivmarked med demonstration af smedningens svære kunst, bueskydning m.m.

I museets forhal kunne man året igennem se små udstillinger af *Aktuelle fund*, hvor sidste nyt fra museets arbejdsmark blev vist. Det aktuelle fund vil oftest være én eller flere spændende oldsager fra museets arkæologiske udgravninger, eller fund indleveret af private. Sjældne og værdifulde oldsager er danefæ. Sådanne oldsager mellemlander også i denne montre på deres vej fra den fynske muld til Nationalmuseet. I år har vi blandt andet vist depotfundet fra Millinge, vikingetidsfund fra Strandby Gammeltoft og Hjulby samt ofrede jernaldermennesker fra Vossevangen ved Krogsbølle.

En ældre og udtjent udstilling i tåmet ved

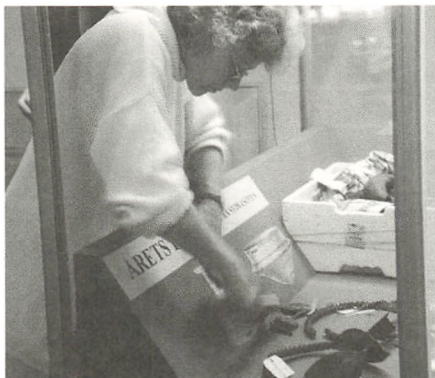
Arrangementet "Tøm kommodeskuffen", der hvert år afholdes den sidste søndag i oktober, er blevet en rigtig publikumstræffer. I et par hektiske timer med stor spørgelyst skal medlemmer af Fynske Fossilsamlere og museets arkæologer arts- og typebestemme mange kilo fossiler og oldsager. Gemmer der sig danekræ eller danefæ mellem det medbragte !

Dansk håndværk og husflidstradition prægede Dansk Knivforenings "marked" den sidste weekend i juli. Et af højdepunkterne var afviklingen af "Dansk knivkonkurrence 1995".

Næste side, venstre: Jern i større mængder forekommer yderst sjældent i fund fra den yngre bronzealder, så depotfundet fra Millinge fandt hurtigt vej til en lille udstilling i museets forhal. Else Grønlund Pedersen lægger sidste hånd på en kortvarige præsentation af fundet.

Næste side, højre: Fiskegård fra yngre stenalder under udgravning ved Sundet øst for Fåborg. De fugtige tørvelage har bevaret pælene af hasseltræ, så hvert hugspor kan iagttages. En omfartsvej øst om Fåborg gav anledning til en række udgravninger ved bredden af det tidligere fjordområde.

Svaninge Bakker blev taget ned i forbindelse med Statsskovvæsenets nyindretning af tårnet.

I juni-juli afholdtes traditionen tro en gravelejr i samarbejde med Folkeuniversitetet og den amatørarkæologiske forening Harja. Dette års gravelejr foregik ved Strandby Gammeltoft, hvor udgravningen af en vikingetids boplads tæt ved kysten blev påbegyndt. Pladsen har givet spændende resultater, så en fortsættelse i 1996 er allerede planlagt.

Årets store særudstilling *Alle tiders favntag* blev skabt af Humanistisk Forskningscenter i samarbejde med Odense Bys Museer. Udstillingen gav mange spændende bud på menneskets forhold til den omgivende verden, og afspejlede til fulde det bredspektrede forskningsarbejde, der i de seneste år er udført af forskningscentret på Hollufgård.

Arbejdet med det åbne magasin fik et godt løft i 1995, idet der har været arbejdet intenst med EDB registrering af museets mange tusinder af oldsager. Dette arbejde

er grundlag for en nærmere beskrivelse af fundene på montrenes hylder. Museets EDB registrering skal sammenkøres med det landsdækkende arkæologiske registreringssystem, der netop i disse år oprettes af Det Kulturhistoriske Centralregister på Nationalmuseet. Arbejdet med den elektroniske registrering har lagt beslag på en stor del af vores ressourcer, og vil givetvis også gøre det i de kommende år. Selvom arbejdet virker rutinepræget og til tider uoverskueligt, går vi til opgaven med krum hals i forventning om et fremtidigt system, hvor både vi og publikum får en hurtigere og nemmere adgang til den enorme mængde informationer der gemmer sig i museets arkiv. Museet vil hermed være klædt på til at honorere et forventet krav fra fremtidens museumsgæst. En bevilling fra Statens Humanistiske Forskningsråd gav mulighed for at museets leder i et halvt år kunne hellige sig studiet af gravfund fra Fyns yngre bronzealder. En publikation er under forberedelse.

Et omfattende publikationsprojekt blev sat

på bedding i 1995. Fyns mange jernaldergrave er allerede publiceret af museets tidligere leder Erling Albrechtsen, der i seks gennemillustrerede bind fremlagde samtlige jernaldergrave fundet før 1972. Nu er turen kommet til periodens mange bopladsfund, der i de kommende år vil blive publiceret i kataloger omfattende 3-4 herreder. Projektet er beskrevet nærmere andetsteds i denne årbog.

Nu hvor vi nærmer os en afslutning af museets opbygning på Hollufgård, vil forskningen fremover i højere grad indgå i det daglige arbejde. Bopladsprojektet er et eksempel på dette, men også andre opgaver, som f.eks. bearbejdningen af det omfattende materiale fra Gudmeprojektet vil præge fremtidens arbejdsplaner. Museets leder har også i år deltaget i flere internationale arkæologiske møder og konferencer. Ligeledes har museets faglige medarbejdere gennemført et stort antal rundvisninger og holdt foredrag i foreninger og museumsregi samt forelæsninger på Folkeuniversitetet og universiteterne i Odense, Århus og Køben-

Feltarkæologi med utraditionelle metoder. I Sundet øst for Fåborg blev der i 1942 lokaliseret et skibsvrag, bevaret i tykke tørvetag. Et større vejbyggeri i 1995 foranledigede en række borer for at fastslå vrageets position. Heldigvis kunne det konstateres, at skibet lå udenfor vejbanen. Sådan kan det arkæologiske feltarbejde også foregå !

havn. På det bygningsmæssige område kan nævnes nyindretning af loftet i bygning 6, så det kan bruges til opbevaring af større arkæologiske præparater og andet materiale. I det åbne magasin blev tagkonstruktionen delvis udskiftet, hvilket medførte en del flytten rundt på lokalets 60 store montrér. Nu er det hele atter på plads som tilfom. Også udluftningsproblemer i såvel udstillingsværkstedet som frokoststuen fandt en løsning.

Nu må det ikke glemmes, at museets arbejde ikke udelukkende består af forskning og formidling. Grundlaget for det arkæologiske museum skabes ved de mange udgravninger der hvert år foretages i den fynske muld. Også i 1995 har museet været meget aktivt på udgravningsfronten. Stort set alle forhistoriske perioder har været på graveskeen, og museets "udrykningskøretøjer" har kunnet ses over det meste af øen. Uventet var det imponerende depotfund fra Millinge ved Fåborg, der, udover de traditionelle bronzesmykker, rummede den største mængde

jern fra den hjemlige bronzealder. Danmarks største jernaldergravplads, Møllegårdsmarken ved Gudme, har siden 1870-erne været genstand for adskillige undersøgelser. Ved dette års udgravninger fortsatte bestræbelserne på at afklare forløbet af de påviste vejafsnit (Se Fynske Minder 1995). Blandt de mere perspektivrige undersøgelser hører udgravningen af middelalderbebyggelsen ved Gyngstrup på Nordfyn, der har givet et både sjældent og værdifuldt indblik i en middelalderlig landbebyggelse, der formentlig repræsenterer en udflyttet landsby - en såkaldt torp. Strandby Gammeltoft, der er omtalt i forbindelse med gravelejren, er en vikingetidig bebyggelse med et stort antal af såkaldte grubehuse, der formentlig har været anvendt som arbejdshuse i forbindelse med vedligehold af en vikingeflåde. Placeringen inderst i Helnæsbugten syntes at understrege stedets strategiske betydning. Endnu en lovende lokalitet er undersøgt ved Hjulby nær Nyborg, hvor detektorfund vidner om aktivite-

ter fra 700-årene til omkring 1100, og hvor der ved udgravningen fremkom grubehuse med spor efter metal- og tekstilhåndværk. De kommende undersøgelser vil forhåbentlig kaste lys over, om disse fund skal ses i sammenhæng med Hjulbys senere status som en betydelig kongelig besiddelse. 1995 blev et år uden de helt store highlights, men alligevel et år præget af en god og positiv arbejdsindsats; opstart af jernalderprojektet, arbejdet med kataloget over fynske bronzealdergrave og lovende udgravninger ved bl. a. Strandby Gammeltoft og Hjulby.

Det blev også året, hvor vi med åbningen af den permanente oldtidsudstilling fik det sidste blad hæftet på det trekløver, der også omfatter det åbne magasin og oldtidsmiljøet. Vi er nu kommet et stort skridt videre i retning af et færdigudbygget arkæologisk miljø på Hollufgård - alt i alt et godt år !

**Jørgen A. Jacobsen og
Asger Halling Lorentzen**

Bjerregård III - en midtfynsk rasteplads fra Maglemosekulturen

Nogle gange udvikler udgravninger sig i en retning, som arkæologen slet ikke kan forudse fra begyndelsen. Således startede Fyns Oldtid i 1993 undersøgelsen af en jernaldergravplads ved Herringe på Midtfyn (Henriksen 1994). Ved fortsatte undersøgelser på stedet i 1994 viste det sig, at her også lå en boplads fra yngre romersk og germansk jernalder (Henriksen 1995). Under udgravningen af bopladsområdet i 1995 fremkom endnu en overraskelse - nemlig en lille og velbevaret "flintplet" fra Maglemosekulturen. Ved udgravningen blev undersøgt 7 3/4 m² og pladsen skønnes at være omtrent fuldt udgravet. Inden for dette område fandtes i alt 86 stykker bearbejdet flint og 6 stykker ildskærmet, utildannet flint. Hele det bearbejdede flintmateriale er antagelig hugget fra to eller tre microflækkeblokke, som imidlertid ikke er efterladt på stedet. I området uden om udgravningsfeltet fandtes enkelte større stykker flint, hvoraf i hvert fald ét kunne dokumenteres at være samtidigt med flintpletten; det kunne passes sammen med et

stykke flint, som fremkom inden for det udgravede område.

Størstedelen af flintmaterialet bestod af små flintafslag, og ikke mindre end 30 stykker var dele af microflækker. Kun ganske få af disse kunne sammensættes, så der må være fjernet en mængde overbrækkede og måske også hele microflækker fra stedet. Selvom Maglemosekulturens jægerfolk normalt ikke fremstillede microlitter af overbrækkede microflækker, er det fristende at se de manglende microflækkestykker i forbindelse med fremstilling af pilespidser.

At der er fremstillet microlitter på stedet ved hjælp af Maglemosekulturens typiske microstikkelteknik dokumenteres af, at der blev fundet fem microstikler. Det øvrige redskabsinventar udgøres af en retoucheret microflække, samt tre brede, ligebenede trekantmicrolitter (Petersen 1993 type 96). På en eller to af microlitterne ses odden at være brækket af, antagelig i forbindelse med, at stykkerne har været brugt som projektiler. Microlitter af tilsvarende udformning som

Bjerregård-stykkerne kendes inden for Den fynske Øgruppe fra en række opsamlingsfund samt fra de udgravede bopladser Flaadet (Skaarup 1979), Arreskov Sø og Ræveholmen i Snarup Mose (Mathiassen 1937). Sidstnævnte ligger blot 4,5 km sydvest for Bjerregård-pladsen.

Selvom dateringsgrundlaget er spinkelt, viser de ligebenede trekantmicrolitter, at pladsen skal henføres til Maglemosekulturens ældre del, altså den tidligere del af borealtiden. I årstal svarer dette til tiden omkring 7.000 f.v.t.

Som nævnt strakte udgravningen sig over et område på knap 8 m², men fundene samlede sig især inden for en oval plet på 2-3 m². En flintplet af denne størrelse afspejler naturligvis ikke en almindelig Maglemoseboplads. De plejer normalt at dække et langt større område, ligesom de normalt indeholder i hundredevis eller ligefrem tusindvis af oldsager.

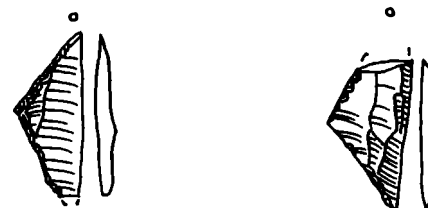
Bjerregård-pladsen tilhører, sammen med bopladserne fra Ræveholmen, Arreskov,

Flaadet og Stærholmen (Bech 1965), de få Maglemose-boplads fra Den fynske Øgruppe, som er systematisk udgravet. Vores viden om periodens bosættelsesmønster her i området er derfor stærkt begrænset. Alligevel kan det konstateres, at Bjerregård-pladsen skiller sig ud fra de andre - ja vel fra samtlige publicerede danske Maglemose-boplads - ved at være uhyre lille og med et meget snævert og specialiseret redskabsinventar. Dette forhold kan antagelig kun skyldes, at pladsen med en størrelse på under ca. 10 m² og med et samlet oldsagsinventar på under 100 genstande er næsten umulige at påvise i forbindelse med almindelig rekognoscering. Selv hvis hele oldsagsmaterialet havde ligget oppløjet på markoverfladen, ville pladsen ikke have synet af meget.

Oldsagsinventaret taget i betragtning må man forestille sig, at der er tale om én af de mange special-aktivitetspladser, som måske i virkeligheden har været ældre stenalders mest almindelige "boplads"-type overhovedet! Dominansen af microlitterne og de formodede råstof-

fer til fremstilling af microlitter i materialet kunne tyde på, at der er tale om en lille rastepads, en "værksteds"-plads, hvor en eller et par jægere har slået sig ned et par timer for at udskifte beskadigede microlitter i pileskafter. I forbindelse hermed kan det have været nødvendigt at tænde ild for at blødgøre lim til fastgørelse af microlitterne i pileskafter; det vil i hvert fald kunne forklare tilstedeværelsen af ildpåvirket flint. En decideret microlitfremstilling i form af behugning af medbragte kærner og/eller retouchering af i forvejen fremstillede microflækker har, ud fra oldsagene at dømme, også fundet sted. Det efterladte oldsagsmateriale består måske blot af rester efter én eller få timers intens aktivitet på stedet. Fundstedets placering på en sandet skråning ned til et lavtliggende område, der antagelig på Maglemosekulturens tid endnu var et fladvandet område eller en mose, kunne antyde, at der også har været drevet jagt eller fiskeri i den umiddelbare omegn.

Mogens Bo Henriksen

Microlitter fra Bjerregård. J. Holm del. 1:1.

Litteratur

- Bech, J. 1965: En boplads og et enkeltfund fra Fyns Maglemosetid. *Fynske Minder* 1965, s. 161-197.
- Henriksen, M.B. 1994: Jernaldergrave fra Heringe bys grusgrav. *Fynske Minder* 1994, s. 331-332.
- 1995: En brandtomt fra ældre germansk jernalder. *Fynske Minder* 1995, s. 122-123.
- Mathiassen, T. 1937: Klosterlund og Snarup Mose. *Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1937, s. 5-10.
- Petersen, P.V. 1993: Flint fra Danmarks oldtid. København.
- Skaarup, J. 1979: Flaadet. En tidlig maglemoseboplads på Langeland. Meddelelser fra Langelands Museum. Rudkøbing.

Tre højtomber ved Hellerup

I Fynske Minder 1994 kunne man læse en beretning om undersøgelsen af en overpløjet højtomt ved Hellerup på Østfyn (Andersen 1994). Højtomben, der viste sig at dække over bl.a. to dyssekamre fra bondestenalderen, lå i en klynge af i alt seks overpløjede høje (fig. 1 nr. 32), som forfatteren formodede alle dækkede over stortensgrave. I efteråret 1995 undersøgte museet Fyns Oldtid de tre højtomber, der lå sydvestligt i klyngen. Pløjningen havde nu næsten fjernet højene helt, og hvis der skulle reddes fund eller oplysninger fra dem, var det på høje tid. Højen sognebeskrivelse 34 viste sig at være en græstørvopbygget rundhøj, i hvis centrale del lå et mandslangt, øst-vest orienteret stenleje. På dette har der antagelig oprindeligt stået en stammekiste, som har indeholdt den døde og evt. gravgaver. Det var dog helt tydeligt, at ploven havde forstyret gravlejets øverste del, og evt. spor efter den døde såvel som gravgaver var bortpløjet. Gravlejset var anlagt direkte på markoverfladen; under stenene var der

tydelige ardspor. På grund af manglen på daterbare oldsager, kan højens opførelsetidspunkt ikke indkredses nærmere end bondestenalderens sidste del eller bronzealderens ældste del - d.v.s. i perioden ca. 2800-1500 f.v.t.

Højen sognebeskrivelse 35 aftegnede sig inden undersøgelsen som en svag højning med store mængder opløjet knust flint og flade stenfliser. Da pløjelaget var afrømmet, mødte der arkæologen et meget trist syn. Få mørke og stenfyldte nedgravninger i undergrundens ler afslørede, at her havde tidligere stået støttestuen til en lille jættestue. Gravkammeret havde været uregelmæssigt, nærmest cirkulært, og en gang havde ført fra kammeret mod syd - ud mod højens rand. Af begravelser eller ofringer var der intet tilbage - ploven havde slettet alt.

Bronzealderhøjen sognebeskrivelse 6

Efter disse to "højvrag" var det med mismod, at undersøgelsen af højen sb. 6 blev indledt. Snart viste det sig dog, at der her,

når tykkelsen af det moderne muldrag medregnes, var op til 70 cm af højens fyld tilbage. Den flammede struktur, som den uforstyrrede højfyld havde, viste tydeligt, at højen var bygget af græstørv. De enkelte græstørv tegnede sig faktisk så tydeligt, at det kunne registreres, at man havde tilstræbt en rektangulær eller kvadratisk form på de enkelte tørv. Tørvenes størrelse kunne i mange tilfælde måles. De var for det meste 36-45 cm lange og 27-36 cm brede! Tørvene var skåret således, at de indeholdt muldraget og få cm af det gule undergrundssand, så de var 14-18 cm tykke. Den type sand og muld, som tørvene bestod af, svarede helt i struktur og tykkelse til det muldrag, der var bevaret under gravhøjen. Tørvene måtte altså være hentet i højens umiddelbare omegn. Det kunne samtidig registreres, at det gamle muldrag kun fandtes under højen, men ikke uden for dennes rand, selvom det også burde være bevaret her. Det må skyldes, at man har skåret græstørv helt ind til foden af højen. Denne muldafrømning

umiddelbart uden for højfoden har ligefrem fremhævet højningen. Endvidere har det gule undergrundssand og -ler lyst op mod den sikkert mørke højoverflade; det har også fået højen til at virke mere monumental i det flade landskab. Højens så ikke ud til at have været helt cirkulær; diameteren var mellem ca. 14,2 og 17 m. Det sidste mål er dog nok nærmest det oprindelige. Der kunne ikke registreres spor efter en randstenskæde, ligesom den oprindelige højde ikke kunne fastslås.

Græstørvene kunne overalt i højkonstruktionen ses at være lagt med vækstlaget nedad. Midt i højen stod de nærmest på skrå, og tydeligvis med hældning ud mod højens periferi. Det viste sig snart, at tørvene her var stablet op over en stenkonstruktion. Denne stenkonstruktion var opbygget direkte på den gamle muldoverflade, og den indeholdt højens eneste grav (se foto side 134).

Graven bestod af en nord-syd orienteret oval eller dråbeformetstensætning, ca. 100 x 60 cm stor og mindst 30 cm høj. Den var

Højkomplekset ved Hellerup med angivelse af sognebeskrivelsesnumre.

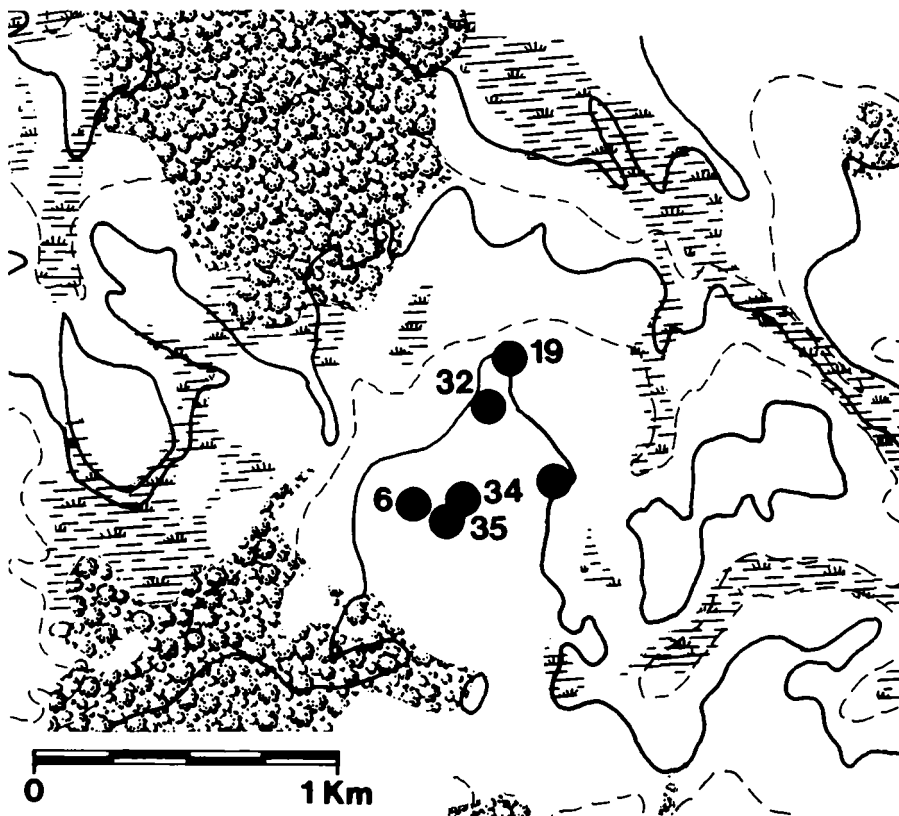
6: Høj fra yngre bronzealder.

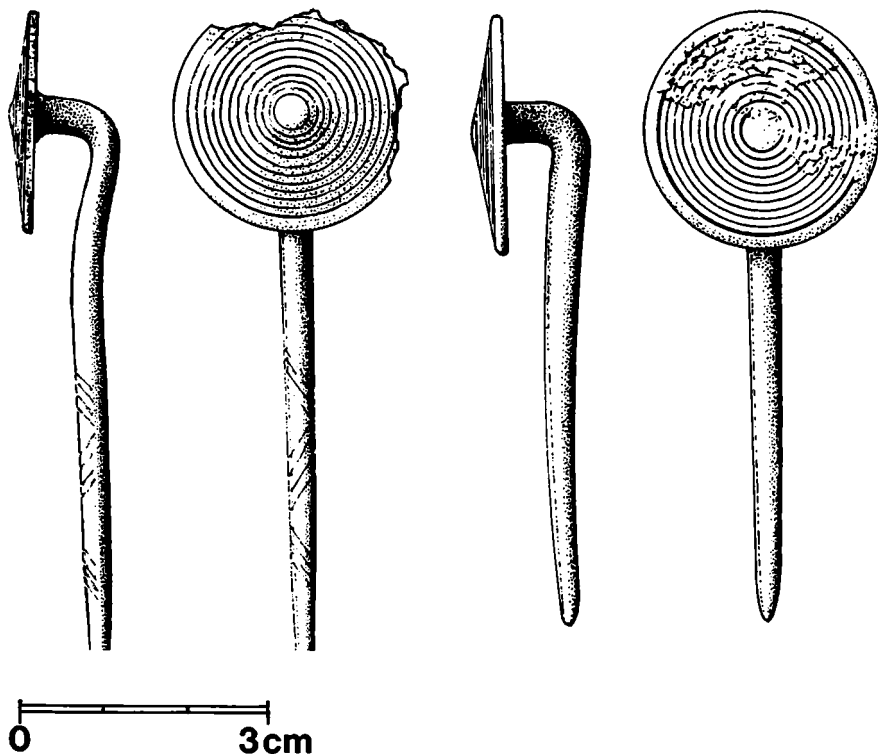
35: Jættestue, bondestenalder.

34: Rundhøj, sen bondestenalder/ældre bronzealder.

32: Runddysse, bondestenalder; rundhøj, yngre bronzealder.

19: Langdysse, bondestenalder.

Stangnåle af bronze fra umegraven i stenpakningen. C. Madsen del.

opbygget af næve- til lidt over barmehovedstore sten. Inde i stenkonstruktionen stod på en flad sten en urne, som nu var sunket sammen. Antagelig har urnen været dobbeltkonisk med en båndformet hank og udsmykning i form af indtryk af gruber på overdelen.

I urnen fandtes to nærmest identiske stangnåle af bronze (se overfor). På nålenes hoveder ses ornamenterik i form af koncentriske cirkler, og på stilkene ses stregmønstre. Bronzenålene placerer entydigt graven - og dermed højen - i yngre bronzealders femte periode, (ca. 900-700 f.v.t.). Det kan nævnes, at den ene bronzenål fandtes blot et par cm under bunden af pløjelaget; blot en enkelt pløjning mere ville have fjernet den! Udover bronzenålene og de brændte ben af et menneske indeholdt urnen en skiveformet ravperle. Hverken lerkar, bronzenåle eller ravperle bar spor af at have været med på ligbålet.

Under og i det oprindelige muldlag under højen aftegnede sig tydelige spor efter

*Snit gennem højen sb. 6, set fra vest.
Bemærk højfyldens flammede struktur, som
stammer fra græstørvane.
Stenkonzentrationen midt i billedet dækker
over umegraven. Forf. fot. 1995.*

mindst to krydspøjninger med ard. Afstanden mellem de enkelte ardspor varierede fra 18-25 til 42-45 cm. Da fureme kun strakte sig få cm ned i undergrunden under muldlaget, kunne "pløjedybden" fastsættes til 16-18 cm. Desværre er det ikke muligt at datere ardsportene mere præcist end til tiden forud for højens opførelse.

Selvom højen sb. 6 er meget yngre end de øvrige høje i klyngen, er det næppe noget tilfælde, at den er placeret netop i tilknytning til de høje, der allerede var gamle i

bronzealderen. Man har givet ønsket at markere sit tilhørsforhold til de døde forfædre, der hvilede i de andre høje - og det gjorde man bedst ved at blive begravet i deres nærhed.

Højbyggeri i yngre bronzealder

Bronzealderens omfattende højbyggeri dateres normalt til periodens ældre del. Ved flere undersøgelser på Sydfyn (Thrane 1984; Madsen & Thrane 1992) og senest ved undersøgelsen af højen ved Hellerup er det

dokumenteret, at højbyggeriet fortsatte ind i yngre bronzealder. Og med det nye fund in mente er det værd at betragte den stenkreds, som i 1990 blev afdækket under højen sb. 32 ved Hellerup (Andersen 1994: 139; 141). Denne skal antagelig ikke, som udgraveren har gjort det, dateres til jernalderen. Derimod har stenkredsen stor lighed med de konstruktioner, der er fundet omkring sydfynske småhøje (f.eks. Madsen & Thrane 1992). Hvem ved, måske dækker mange af de overpløjede høje på de fynske marker eller nogle af småhøjene i skovene i virkeligheden over brandgrave fra bronzealderens sidste århundreder.

Mogens Bo Henriksen

Litteratur

Andersen, Aa.G. 1994: Gravhøje på Hellerup Præstemark. Fynske Minder 1994, s. 129-148.
Madsen, C. & H. Thrane 1992: Udgravninger af sydfynske gravhøje fra yngre bronzealder. Fynske Minder 1992, s. 23-42.
Thrane, H. 1984: Lusehøj ved Voldtofte. En sydvestfynsk storbøj fra yngre bronzealder. Fynske Studier 13. Odense.

Nye udgravninger ved Hjulby

I 1993 kunne man i Fynske Minder læse om Fyns Oldtids udgravning af tre bygninger fra den tidlige middelalder. Disse var fremkommet umiddelbart syd for den i 1555 nedrevne Hjulby Kirke vest for Nyborg (Naamansen 1993). Da et større areal omkring det udgravede område var udlagt til byggeri, blev der allerede i 1992 foretaget detektorafsøgninger på stedet for at afklare, hvor stor en udstrækning bebyggelsen måtte have. Siden da har udbyttet af disse afsøgninger været et stort antal metaloldsager fra yngre germansk jernalder, vikingetid, tidlig middelalder og middelalder/nyere tid. Især tiden fra 8.-13. århundrede er rigt repræsenteret i fundstoffet, der tæller fibler, beslag, spænder og affald fra metalstøbning. Et par vesteuropæiske vikingetidsmønter - samt en enkelt arabisk dirhem - fortæller, sammen med brudsølvstykker og flere vægtlodder, glasperler og en bjergkrystalperle, at der også har været drevet handel på stedet. De mange, som regel uhyre velbevarede fund af en gennemgående høj kvalitet, kom som en

overraskelse. Således viser et antal plade-, næb- og fuglefibler fra yngre germanertid rester af hvidmetalsbelægning, ligesom flere fibler og beslag fra yngre germanertid og vikingetid viser spor efter forgyldning. Det flotteste fund udgøres af en forgyldt sølvfibula i form af en profilset påfugl med nakke- kam og udslået hale. Fuglen er viklet ind i stiliserede plantestængler, og den må tilskrives Umes- og/eller Ringrike-stilen (se foto næste side). Fiblen minder stilistisk om de mere simple profilsete bronze-fuglefibler, som kendes fra Stentinget i Vendsyssel (Nielsson 1992 fig. 6d), Gudme (Thrane 1993 Pl. 16) - og fra Hjulby. Dens nærmeste parallel findes dog i et skattefund fra Græsli i Norge. Mønter i dette fund daterer nedlægningen til sidste del af 11. århundrede (Klindt-Jensen & Wilson 1965 Pl. LXIIb). Smykket fra Hjulby må da placeres i 11. århundrede, eller evt. begyndelsen af 12. århundrede.

For at klarlægge, om de mange rige fund stammede fra opløjeede boplads- eller grav-

pladser, foretog Fyns Oldtid i 1995 en prøvegravning af det område, hvor de fleste metaloldsager var fundet. Stedet udgøres af et jævnt faldende plateau ca. 150 m fra nordbredden af Hjulby Sø. Søen har via et mindre og snoet åløb forbindelse til Nyborg Fjord, der ligger 4 km sydøst for Hjulby.

Udgravningerne afslørede, at der under koncentrationen af detektorfund skjulte sig kulturlag og en mængde grubehuse. I søgegrøfterne blev afdækket ca. 10 grubehuse, men området rummer antagelig mindst 50 i alt. Kun et par af grubehusene blev undersøgt nærmere, og i disse fandtes lerkarskår, der dateres til yngre germanertid og tidlig vikingetid. I grubehusene og de omkringliggende kulturlag og gruber fandtes jerngenstande - bl.a. et halvfabrikata til en kniv - og slagger, der vidner om smedens arbejde. Væve- og tenvægte viser, at tekstilfremstilling også har fundet sted her, medens knoglestykker med savespor måske vidner om produktion af benredskaber. Bronze- og sølvsmelteklumper samt en blymodel af et dyrehoved i

Skålformet fibula og to fuglefibler fra yngre germanertid. Det største stykke måler 5,2 cm. Forf. fot.

Borre-stil viser, at bronze- og sølvsmede også har haft deres gang i området. Alt i alt viser fundene, at vi her står overfor et større håndværksområde, som antagelig har ligget i udkanten af en boplads. Der blev ikke afdækket spor af langhuse ved udgravningen, og det generelt skrånende terræn gør det sandsynligt, at der slet ikke har ligget beboelseshuse her. Nord for koncentrationen af grubehuse - og tilbagetrukket ca. 250 m fra bredden af Hjulby Sø - findes et stort, jævnt plateau, hvorpå man kan formode, at gårdsanlæggene kan findes. Flere detektorfund fra yngre germanertid og vikingetid, samt meget høje bonitetsværdier i dette område, mere end antyder, at muligheden er tilstede. Indtil videre er der påvist en koncentration af bebyggelse spor fra yngre germanertid til middelalder inden for et område, der måler ca. 400 x 200 meter - altså otte hektar. Området med fund fra yngre germanertid og vikingetid er dog lidt mindre. Foreløbige iagttagelser tyder på, at bebyggelsen i løbet af den tidlige middelal-

der flytter sig mod vest. I 1100-tallet har bebyggelsen tilsyneladende været delt i to blokke, som har været adskilt af et mindre dalstrøg, hvis bund helt op mod vor tid har været dækket af enge. Den østlige af de to bebyggelsesklynger fra tidlig middelalder svarer delvis til det i 1992 udgravede område omkring den nedrevne kirke (Naamansen 1993). Det vestlige område ligger derimod umiddelbart øst for Hjulby by, og det skal måske opfattes som den nuværende landsbyes forgænger.

Fra skriftlige kilder vides det, at der i hvert fald i slutningen af 12. århundrede lå en kongsgård i Hjulby, og kongen vedblev med at have besiddelser i Hjulby langt ind i middelalderen. Kongsgårdens nøjagtige placering kendes ikke, ligesom det ikke vides, hvornår den opstod. Opløsningen af kongsgården kan måske knyttes sammen med Nyborgs - og ikke mindst Nyborg Slots - stigende betydning i slutningen af 12. og begyndelsen af 13. århundrede. Når man ser på de nye fund fra Hjulbyområdet, er der næppe nogen tvivl

om, at der også i vikingetid og måske endda i yngre germanertid må have ligget i det mindste en stormandsgård øst for den nedlagte kirke. Med lidt optimisme kan stormandsmiljøet omkring Hjulby ses som afløseren for et mindre rigdomscenter, som tilstedeværelsen af flere rige guldfund fra 5.-6. århundredet i Nyborg-området, kan antyde eksistensen af. Disse fund ligger tættere på Storebæltskysten end Hjulby. En endelig afklaring af Hjulbybebyggelsens funktion må afvente nye og store udgravninger. Det er dog næppe for dristigt allerede på nuværende tidspunkt at pege på, at fundstoffets karakter og størrelse har en række ligheder med fundene fra andre af germanertidens og vikingetidens handels- og håndværkscentre. Her tænkes på Stentinget (Nielsson 1992), Gudme og måske ikke mindst Kalmargården i Nordvestsjælland, som alene ved sin beliggenhed ved en sø nogle kilometer inde i landet har stor lighed med Hjulby.

Mogens Bo Henriksen

Litteratur

- Klindt-Jensen, O. & D. Wilson 1965: Vikingetidens kunst. København.
- Naamansen, A. 1993: Kongsgård eller præstegård? På overgangen fra forhistorisk til historisk tid i Hjulby. Fynske Minder 1993, s. 183-200.
- Nielsson, T. 1992: Stentinget. En indlandsbebyggelse med handel og håndværk fra yngre jernalder og vikingetid. En foreløbig meddelelse. Kuml 1990, s. 119-132.
- Thrane, H. 1993: Guld, guder og godtfolk. Odense.

*Forgyldt sølvfibula i form af en påfugl.
Længde 4,9 cm. Forf. fot.*

Gyngstrup

- en middelalderlig bebyggelse på Nordfyn

I forbindelse med ibrugtagning af et nyt grusindvindingsområde nær Gyngstrup i Krogsbølle sogn, har Fyns Oldtid - Hollufgård haft lejlighed til at undersøge en middelalderlig torpbebyggelse i næsten hele dens udstrækning.

Bebyggelsen fandtes omkranset af en lav grøft i 1 til 2 m's bredde, og med baggrund i dennes forløb, kan bebyggelsens udstrækning bestemmes til ca. 70 x 80 m. Der er registreret spor efter 15 sikre hustomter, hvoraf en enkelt er tolket som en treskibet konstruktion, 10 er tolket som huse med tagbærende stolper i vægforløbene og 4 er tolket som midtsulekonstruktioner. Det treskibede hus har en bredde på ca. 6,5 m og en længde på ca. 11 m. Af de 10 huse med tagbærende stolper i vægforløbene har de 9 en bredde på ca. 5,5 m og et enkelt en lidt større bredde på ca. 6,5 m. Deres længde varierer mellem ca. 7 m og ca. 16 m. Endelig har de 4 sulehuskonstruktioner en bredde på ca. 5,5 m, og deres længde varierer mellem 9,5 m og 10,5 m.

Der blev indsamlet et varieret fundmateriale indeholdende bl. a. knoglerester efter beboernes måltider, skår fra itubrudte lerpotter, brækkede søm og beslag samt enkelte fuldt nedslidte knive af jern. Slutteligt blev der også indsamlet et mindre antal genstande af bronze, hvoraf især 6 borgerkrigsmønter, en enkelt brakteat (en ensidigt præget mønt, der nok snarere har tjent som smykke end som betalingsmiddel), samt nogle få mindre beslag skal fremhæves.

Med støtte i potteskårene, hvoraf det er lykkedes at samle større partier af 2 karakteristiske middelalderlige kuglepotter, samt ikke mindst de 6 borgerkrigsmønter, kan pladsen dateres til anden halvdel af det trettende århundrede.

Rudi Greve

Tolket plan over det undersøgte område ved Gyngstrup.

PETER HANSEN GYDEN

Glimt fra Møntergården - Odense Bymuseum

Museum med mening. Så kort kan vores hovedopgave beskrives. Vi skal sørge for, at flest muligt får mest muligt med sig herfra. Vi taler om aha-oplevelser og sammenhæng i en fragmentarisk hverdag, hvor oplevelsescentrene kan blive en trussel for museerne. Det sker, hvis vi ikke på den ene side fortæller omverdenen, hvorfor vi vil forbeholde os ret til ind imellem at være kedelige og mane til eftertanke og på den anden side ikke forstår selv at udvikle os i pagt med tiden - lære at tale tidens sprog.

I 1995 var to hovedopgaver i centrum på Møntergården - Odense Bymuseum: Markeringen af 50-året for Danmarks befrielse, og museets satsning på indførelse af EDB til genstandsregistrering samt administration og håndtering af de mange tusinde museums-genstande.

Året begyndte med forlængelsen af Morten Korch-udstillingen, som siden har været udlånt til Bramsnæs Museum og Arkiv på Nordsjælland samt til Langelands Museum i Rudkøbing. I tilknytning til udstillingen her i

Odense afholdtes i samarbejde med Fyns Biblioteksforening et seminar om folkelighedens vilkår i dansk litteratur og biblioteks-væsen.

Hvem var Morten Korch, og hvad gør, at han i de seneste år har fået en renaissance? Hvordan stemmer denne popularitet overens med folkelighedens vilkår i dagens Danmark? Disse og andre spørgsmål blev forsøgt besvaret af udstillingens tilrettelægger, Maria Rytter, stadsbibliotekar Søren Egelund og litteraturforskeren Johan de Mylius. (Indlæggene fra seminaret er publiceret i en lille bog, der udkom i foråret 1996).

I løbet af vinteren og det tidlige forår havde vi et spændende samarbejde med den lokale afdeling af Red Barnet. I anledning af hjælpeorganisationens jubilæum havde man valgt at rette henvendelse til Dronning Ingrid om muligheden for at udstille nogle af de broderede håndarbejder, der i tidens løb er givet som gaver til medlemmer af den kongelige familie.

Den 8. april kunne borgmester Anker Boye i overværelse af Dronning Ingrid åbne udstillingen i Falk Gøyes Sal. Udstillingen blev positivt modtaget, og mange glædede sig over, at det endelig var muligt, at se "den slags" her i provinsen. Samtidig hermed arbejdede museet med forberedelse til markeringen af befrielsen 4. og 5. maj 1945. Sammen med Stadsarkivet og Initiativgruppen vedr. Odenses Historie 1940-45 lavede vi en billedudstilling og en videofilm. Udstillingen kunne sommeren igennem ses i Østerbys Gård, og plancheerne er siden overgået til Initiativgruppen, der benytter dem i formidlingsarbejdet på byens skoler og i udstillingslokalet i Brandts Klædefabrik. Møntergårdens billedsamling fik ved denne lejlighed tilført nye billeder, og vi kunne derfor udstille en række motiver, som ikke har været vist før.

Af øvrige arrangementer skal her nævnes et nyt initiativ i det odenseanske kulturbillede: Natfestival. En aften i september, hvor vi i lighed med en lang række andre institutio-

I forbindelse med udstillingen om befrielsesdagene i Odense bad vi vore gæster kigge efter i skuffer og gamle fotoalbums. Mange kom med nye billeder til museet. Her et godt eksempel, der viser en scene fra flyvepladsen i Beldringe efter englændernes ankomst. Her mødes bevæbnede tyske vagtposter med engelske soldater og danske frihedskæmpere. Situationens alvor ses der tilsyneladende stort på.

ner, åbnede dørene efter mørkets frembrud. På denne måde fik vi nye gæster i huset, og dem, der kendte os i forvejen, fik en ny oplevelse. Det hele blev båret af aktører fra teatergruppen Rampelyset, som befolkede museets rum.

Sammen med museer fra hele Fyn holder vi fast i den gamle tradition: Julemarkedet. I 1995 blev det suppleret med salg af giftfrie juletræer i hele december.

I det hele taget har vi i de senere år arbejdet meget for at "uddanne" nye ambassadører for museet. At få fat i nogle af de svære målgrupper, der ikke normalt kommer på museum, men som alligevel er åbne overfor de tilbud, vi giver. Det drejer sig f.eks. om folkeskolens ældste klasser, gymnasier, VUC og andre uddannelsesinstitutioner samt forældre med små børn. Velprøvede såvel som utraditionelle arrangementer er med til at skabe en positiv bevidsthed omkring museet. Sådanne, som både på kort og på lang sigt kan stimulere besøgstallene og som kan give borgerne nog-

le bud på historiens og museernes nytte. Et andet af vores primære arbejdsområder er de udgravninger, der finder sted i forbindelse med opførelse af nye bygninger eller renovering af gamle samt arbejder med byens el-, vand- og varmforsyning.

Især to udgravningsprojekter skiller sig ud, nemlig udgravningerne af Dalum Kloster og Lotzes Have forud for opførelsen af Børnekulturhuset Fyrtøjet. Denne sidste udgravning har strakt sig langt ind i 1996 og vil derfor blive behandlet i næste års udgave af Fynske Minder. Udgravningen i Dalum er nøjere beskrevet i umiddelbar forlængelse af denne beretning.

Herudover har museet gravet i Tåmstræde i Fåborg, på Nonnebakken og i Klaregade i Odense samt i Brogade i Middelfart. Flere oplysninger om disse gravninger kan fås ved henvendelse til museet.

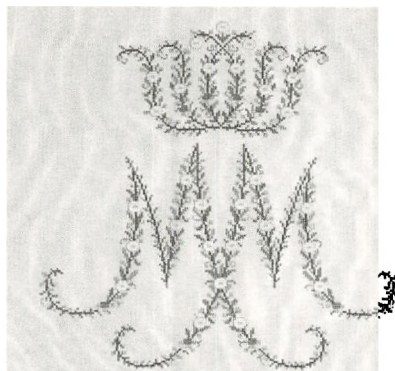
En af forudsætningerne for moderne museumsdrift er efter vores opfattelse indførelsen af EDB. Vi har i en årrække talt om, hvorledes overgangen til den moderne tek-

nik bedst kunne finde sted. Man har i museums kredse generelt været meget tilbageholdende, og der har da heller ikke kunnet opnåes enighed om valget af et bestemt system eller en bestemt fremgangsmåde. Dette medførte, at vi tog initiativet til en løsning, der i første omgang skulle fungere som pilotprojekt på Møntergården - Odense Bymuseum, men som allerede på kort sigt skal kunne udbredes til den samlede museumsforvaltning i Odense.

Initiativet betød, at der måtte investeres både i hardware, netværk og udviklingsarbejde. Men denne investering har båret frugt. Ved årsskiftet 1995-96 kunne vi overgå fra manuel registrering til EDB, både hvad angår nyere tids genstandsmateriale samt middelalderfundene. Databasen kalder vi BYMUS, og mon ikke oldsagerne fra det åbne landskab til sin tid skal ordnes i en base, der kunne hedde MARKMUS?

Billedsamlingen er et oplagt arbejdsfelt for EDB-baserede løsninger. Vi vil i den kommende tid forsøge os med indscanning og

Detalje fra Dronning Margrethes natbord.
Et eksempel på Dronning Ingrid's smukke
håndarbejder fra udstillingen i Falk Gøyes Sal.

sortering af de mange tusinde - delvist uregistrerede - glasnegativer.

Med til driften hører selvfølgelig også modtagelse af nye museumsgenstande. Jeg har allerede nævnt Billedsamlingen, hvor der løbende modtages og registreres nye fotos. Særligt weekendarrangementerne har resulteret i en del afleveringer. Men også til hverdag kommer der forespørgsler om, hvorvidt vi er interesserede i at gemme dette eller hint. Ofte må vi imidlertid sige nej tak.

Genstandenes værdi og udsagnskraft vurderes nøje, før vi takker ja eller nej. Ikke den økonomiske værdi, men den kulturhistoriske. Og så er der jo noget så elementært som pladsen at tage hensyn til. Museerne skal gemme repræsentative enkeltgenstande og helheder, der fortæller en veldokumenteret historie om den tid eller det tema, de repræsenterer. Men hvad med vores egen tid? Kan vi blive ved med at gemme? Og er de genstande, vi samler ind, repræsentative, eller er det som at rive et hjørne af dagens avis og påstå, at det giver et

dækkende billede af hverdagen anno 1996?

Trods de mange "besværligheder" skal jeg ikke undlade at understrege, at vi selvfølgelig er glade for den interesse, mange mennesker viser museet i forbindelse med afleveringer. Vi modtager fortsat genstande, og uden den daglige kontakt til borgerne vil det levende museum hurtigt dø.

Museerne kan også ved særlige lejligheder foretage indkøb af genstande. I 1995 købte Møntergården således en fin renaissanceske af sølv, fremstillet ca. 1625 af en af byens mange kendte sølvsmede. Ved denne - som ved så mange andre lejligheder - støttes museets arbejde af fonde og private tilskudsgivere. Disse donationer er helt uundværlige og sikrer en vigtig del af museets arbejde på en række fronter.

Også forholdet til eksterne samarbejdspartnere forsøger vi at styrke. I det forløbne år har vi udlånt genstande til andre museer. Samtidig er vi til rådighed for forskere og andre interesserede, f.eks. i forbindelse med

den medicinske forskning i samlingen af middelalderligt skeletmateriale. Museet har fra Odense Universitet tilknyttet historiestuderende, som indgår i det daglige arbejde, samtidig med at vi fungerer som vidensbank i forbindelse med specialeskrivning. Dette forsøg på at lave en trainee-ordning giver os nye impulser udefra og er samtidig med til at rekruttere nye medarbejdere til den danske museumsverden. Og så ser vi frem til her i 1996 at kunne videreføre planerne om en modernisering af Bymuseets permanente udstillinger. De første initiativer er taget i form af en ny billedudstilling, og ved at museets medarbejdere har bidraget med ideer og tanker om udvikling af deres arbejdsplads. Hvordan skal vi fremover formidle byhistorie? Dette spørgsmål forventer vi også at kunne stille til en bredere kreds af vore brugere.

Claus Chr. Koch

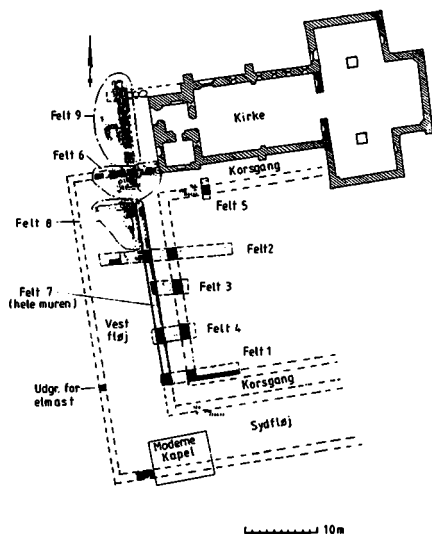
Borgmester Anker Boye byder Dronning Ingrid velkommen foran museet i Overgade.

Udstillingen af Dronning Ingrids håndarbejder i Falk Gøyes Sal på Møntergården.

Dalum Kloster

Grundplan over Dalum Kirke og klosterbygninge, sådan som de kendes efter udgravningerne i 1995.

Møntergården - Odense Bymuseum havde to gange i 1995 lejlighed til at grave ved Dalum Kirke efter resterne af det benediktinemonnekloster, der i middelalderen hørte til kirken. Resultaterne af udgravningens første del er beskrevet i Fynske Minder 1995. Udgravningen omfattede en del af det område, hvor klosterets vestfløj lå. Udgravningens anden del kastede nyt lys over vestfløjen - specielt dennes nordlige del, samt gav helt nye oplysninger om kirken. Klosterets vestfløj har ligget et stykke vestligere end kirkens gav. Ved udgravningen blev påtruffet et fundament, der viser, at da kirkens grundplan blev udlagt, havde man større planer med kirken, end der senere blev økonomisk mulighed for at gennemføre. Fundamentet, der ligger vest for det nuværende tårn, ville have givet kirken et fag mere mod vest (ca. 9 m), hvis byggeriet var blevet fuldført, og kirkens samlede længde ville have været omkring 42 m. En enkelt granitsokkelkvader med hulkehl af samme type som dem, der stadig sidder rundt i kir-

kens sokkel, blev fundet stående på plads, men bar i øvrigt ikke tegn på nogensinde at have indgået i en bygning. Sandsynligvis er fundamentene blevet lagt ud og sokkelstenene stillet op, hvorefter byggeriet i denne ende af kirken er gået i stå. Kirkeskibets murværk demonstrerer i forvejen allerede ét byggestop, der viser, at man ikke økonomisk har magtet den store byggeopgave på én gang.

Dalum Kirke ligger dybt i forhold til det omgivende terræn, og bakken ned til kirken synes at have givet problemer med vand, der løb ned og måske ind i kirken. I hvert fald blev der etableret en drængrøft fyldt op med knust tegl foran vestfacaden. Dette forhold blev forstærket i middelalderens løb, idet terrænet voksede i forbindelse med klosteraktiviteterne. Det fremgår af det faktum, at da vestfløjen blev bygget af teglsten omkring 1400 som afløser for en ældre bygning af lettere materialer, begyndte man byggeriet i et niveau, der lå næsten 1 m højere end da kirken blev opført knap 200

år tidligere. Vestfløjen har indvendigt været 8,85 m bred, og fundet af et par skillevægge viser, at de to nordligste rum har haft størelse som to moderne stuer, omkring 35 m². Fløjen er 38,7 m lang med nordgavlen liggende omtrent i flugten af kirkens sydmur. Denne længde giver plads til 9-10 rum af den nævnte størrelse, men alle rum har ikke nødvendigvis været lige store. Tilsyneladende har den ældre vestfløj, der har været opført i træ eller bindingsværk, haft samme placering og udstrækning som den yngre. Rundt om den centrale gårdsplads, fratergården, har gået en overhvelvet gang, kaldet korsgangen. Sporene af hvælvingemes indslag ses endnu i kirkemuren og fund af store mængder profilerede teglsten tyder på, at korsgangen har haft en åben arkademur ud mod fratergården, sådan som sædvanen er. Korsgangen er ved undersøgelserne blevet konstateret både mod nord, vest og syd. Gulvet har været brolagt med almindelige teglsten. Foruden oplysningerne om kirken og vestfløjen blev der også fundet en lille

Størstedelen af vestfløjen er blevet kapslet ind bag en plankevæg. Et tykt kulturlag med rester af den teglbyggede vestfløj fra 1400-årene og af den ældre træ- eller bindingsværksbyggede er her bevaret for eftertiden.

stump fundament af sydføljen, således at det nu er muligt at fastslå klosterets totale udstrækning - 52 m - i nord-sydlig retning. Da klosterets østfløj aldrig er blevet lokaliseret kan det tilsvarende mål i øst-vestlig retning ikke regnes ud. Imidlertid må det anses for sandsynligt, at østfløjen har knyttet sig til kirkens sydlige korsarm. I givet fald har anlægget været næsten kvadratisk. Efter de nye anlægsarbejder er det meste af vestfløjens rester nu kapslet ind bag en plankevæg og tilplantet. Det meste af den er endnu ikke udgravet og rummer med garanti svar på mange spørgsmål om klosteranlægget. Ved besøg på stedet giver plankevæggen en fornemmelse af vestfløjens krop og placering, og kørevejen fra kapellet ned til kirken markerer vest-korsgangen. Nord- og sydkorsgangen er ligeledes tydeliggjort ved markeringer i brostensbelægningen. Fratergården henligger græsklædt med nogle få begravelser fra nyere tid.

Eskil Arentoft

Det kraftige fundament, der skulle have båret kirkens vestfacade. Fundamenter er tilsyneladende aldrig blevet udnyttet. I forgrunden står en sokkelkvader af granit på plads. I stedet for det ekstra kirkeskibsfag byggede man i senmiddelalderen - da de udvidede planer for længst var opgivet - det lille tårn, som kirken nu besidder. I baggrunden ses plankevæggen rundt om vestfløjen, og brostensbelægningen langs med den markerer den vestre korsgang.

Glimt fra Den Fynske Landsby

Det internationale aspekt kom til at få stor betydning for Den Fynske Landsby i 1995. Odenses japanske venskabsby, Funabashi, der er havneby til Tokyo, er i fuld gang med planerne om at opføre en H. C. Andersen Park. Og hvad er mere naturligt end at sikre, at nogle af bygningerne i parken er fynske - og fra H. C. Andersens tid. Med den baggrund bestilte Funabashi Den Fynske Landsby til at levere - i fuld og tro kopi - landsbyens vindmølle fra Maderup og den lille firlængede gård fra Melby, som ligeledes står i Den Fynske Landsby. Mange forhandlinger lå forud for bestillingen, og herefter fulgte projektering og licitationer, hvor danske håndværksfirmaer kunne byde på opgaverne. Museet udførte arkitektarbejdet samt det bygningsmæssige tilsyn. Udover selve bygningerne, der fremstilledes i Danmark, fulgte også opgaven med at udarbejde kopier af inventar til den lille gård, f.eks. alkover, borde, skabe og linned. Alt skulle fragtes med skib den halve jordklode rundt - inklusive de mange marksten til gårdspladsens brolægning.

Medens eksisterende bygninger i Den Fynske Landsby blev kopieret, måtte museet opgive en tidligere erhvervet lille værkstedsbygning fra Ærø. Huset, der stammede fra omkring århundredskiftet, var opført i gule mursten. Det indeholdt et fuldt funktionsdygtigt snedkerværksted. Erhvervelsen var sket i midten af 1980'erne, da planerne for en stationslandsby på arealer stødende til Den Fynske Landsby var meget aktuelle. Desværre har det senere vist sig, at man kun kunne erhverve et mindre areal - lige nok til i fremtiden at placere Fangel Station på. Huset på Ærø kunne ifølge en indgået aftale ikke blive stående længere, og da forskellige forsøg på at videregive det til f.eks. Frilandsmuseet mislykkedes, måtte det i årets løb nedrives. Til gengæld kom genopførelsen af Fangel Station et skridt nærmere med jorderhvervelsen. Nu mangler blot det nødvendige projekteringsarbejde - og ikke mindst midler til genrejsning og sikring af de nødvendige jernbanespor. Medens ét hus således måtte droppes,

erhvervedes et langt større hus, nemlig det såkaldte Smedehus fra herregården Brahetrolleborg. Det lange, bindingsværksbyggede og teglhængte hus, der lå ved godsets ladegård ud mod karpedammene, er tænkt i fremtiden at skulle genopføres ved Den Fynske Landsby - muligvis som led i et nyt indgangsparti med såvel billetsalg, forretning og introduktionsudstilling til museet. Indtil videre er huset, der blev nedtaget for nogle år siden af en privat arkitekt, opmagasineret på Østrupgård. Det er ikke første gang, at en bygning til Den Fynske Landsby har ligget dér. Fra midten af 1930'erne og frem til 1952 lå stuehuset til Væbnergården oplagret i de samme lader. Forhåbentlig vil Smedehuset ikke skulle ligge i så mange år!

Herudover prægedes Den Fynske Landsby af en række bygnings- og andre vedligeholdelsesmæssige opgaver som optakt til jubilæumsåret 1996. Sidst på året blev der taget initiativ til udstillingsprojektet "Bondeliv", som skal søge at gøre formidlingen af det gamle bondeliv bedre og mere nærværende

for de besøgende. En umiddelbar indlevelse i livsforholdene kunne museets gæster opleve over en uges tid i juni i Svend Erik Sørensens "Tigger Karens Paradis". Denne gribende fortælling blev spillet som totalteater rundt i Landsbyen med stor professionalisme. Publikum var meget begejstrede, og det er ikke sidste gang, at museet satser på den dramatiserende form for formidling ind mellem gårde, huse og marker.

Torben Grøngaard Jeppesen

Glimt fra Fyns Kunstmuseum

I gennem 1995 har Fyns Kunstmuseum taget vare på en lang række meget forskelligartede opgaver, hvoraf nogle har været mere synlige for omverdenen end andre.

Tredie og sidste fase af den udvendige renovering af den smukke gamle museumsbygning fandt sted i sommeren 1995, idet nord- og østfacaderne blev repareret af murere og efterfølgende behandlet af malere efter den plan, som museets arkitekt, Torsten Thorup, havde udarbejdet to år tidligere.

I efteråret fik museet endelig sat et af gangbesværede besøgende længe ønsket gelænder op ved den udvendige hovedtrappe. Af praktiske årsager blev gelænderet udformet således, at det kunne af- og påmonteres; der vil derfor stadig være mulighed for at få store transportkasser op og ned ad hovedtrappen og ind ad hoveddøren; mange særudstillinger indeholder jo store genstande.

Arkitektens tredie opgave for museet i nævnte år var færdiggørelse af en plan for farvesætning af interieuret, dvs. af hallen -

som allerede i 1993 fik de nye farver i stueetagen - og alle udstillingslokalerne. Det gennemgående træk i den nye farvesætning er at erstatte den neutrale hvide/grå tone, der var så populær i 1970'erne, med farver under skyldig hensyntagen til bygningens alder og stil. Da det kun har været muligt at finde svage spor af den oprindelige farveholdning, har man kunnet forholde sig ret frit i forslaget til den nye farvesætning. Dog er der skelet til farverne i forskellige samtidige bygninger, herunder Thorvaldsens Museum. Men generelt er der i forslaget til farvesætningen af de mange rum taget hensyn til hvilke værker, de tænkes at skulle rumme, tonen i det naturlige lys, der falder ind ad side- og ovenlysvinduer (koldt mod nord og varmt mod syd), ligesom der er sat tungere farver af til stueetagen end på 1. salen. Endelig er det hensigten, at hallen med sin ulmende dodenkop skal fungere som en livskraftig åre op gennem huset. I museets monumentale rum, den såkaldte "skulptursal", hentes vægfarverne op af det oprindeli-

ge klinkegulv. Dettets lyse travertinfarve føres således op i fodpanelet, mens dets teglrøde farve trækkes op ad væggene, hvorved salen i samspil med sit ovenlys vil få karakter af et uderum. Dette vil yderligere blive understreget af det tøndehvævede lofts himmelagtige farver: kassetterne tænkes blå, kantet af hvide og gule lister.

Efter kommunens budgetbehandling i efteråret 1995, forlyder det, at der i forlængelse af det arbejde, der allerede er pågået med at renovere Fyns Kunstmuseum, er afsat 3.6 mill. kr. i 1997 til interieurets renovering, herunder til nyindretning af billetsalg og kiosk samt publikumsfaciliteter.

Museet viste i årets løb otte særudstillinger, hvoraf man selv havde tilrettelagt eller været medtilrettelægger af de seks. Først på året kom *Wiig Hansen. Spor fra en vandring. 2000 tegninger* til museet fra Kastrupgårdsamlingen. Billedhuggeren, maleren og grafikerens Svend Wiig Hansen (født 1922) havde yderst aktivt taget del i udstillingens forberedelse. Hans idé var i første række at vise

Sommerens udstilling "H.A. Brendekilde" var godt besøgt. Kunstnerens store og små malerier med fortællende indhold gav anledning til megen diskussion blandt publikum. Ikke mindts "En landevej", 1893 med den fattige stenhuggerfamilie og tømrersvenden i forgrunden samt kirken og begravelsestøget i baggrunden rummede rige fortolkningsmuligheder. Maleriet tilhører Statens Museum for Kunst. Foto: Ole Larsen.

1000 tegninger, men efter nogen overvejelse mente han, at kun det dobbelte kunne gøre det. Og sådan blev det. Dagen før ferniseringen på Kastrupgårdsamlingen optalte kunstneren egenhændigt de mange tegninger og konstaterede, at der manglede nogle få dusin, hvorefter han gav sig i lag med blyant og papir. Til åbningen kunne han med god samvittighed stå inde for titlen. 2000 tegninger. Udstillingen blev ledsaget af et kompakt og billedrigt katalog med tekst af undertegnede.

I foråret viste museet udstillingen *Fynske Kunsthåndværkere med keramiske gæster*. Det var da anden gang, museet lagde lokaler til denne kendte gruppe bestående af 19 tekstil- og glaskunstnere, keramikere, pipe-, kniv- og maskemagere, fotografer og smykkekunstnere. Gruppen deltog i såvel udstillingens forberedelse som i dens opsætning. Det var gruppens idé med en tilsætning af udefra kommende kunsthåndværkere, der både skulle virke som et ekstra krydderi og sætte perspektiv på dens egne værker. Til

lejligheden producerede museet et tobindskatalog.

Sommerens store udstilling satte fokus på den fynske maler, H. A. Brendekilde (1857-1942), som er repræsenteret med malerier og design til vaser mm. på Fyns Kunstmuseum. Tanken var at underkaste den i samtiden populære, men i dag noget forkætrede kunstner en nærmere undersøgelse. Det kom der en meget alsidig og underholdende udstilling ud af, også selv om man efterfølgende måtte konkludere, at nok var kunstnerens produktion stor, men til gengæld synes han i mange tilfælde at have haft en lidt for virtuos holdning til sit metier, hvilket var gået ud over kvaliteten i en del af hans værker. Interessant var det at kunne kigge Brendekilde efter i sømmene og opdage, at de landskabelige scenerier var blevet malet med en fejende og bred pensel, mens menneskefigurene med den fine detaljering var kommet til på et senere stadium. Denne fremgangsmåde begrundes uden tvivl den manglende egalitet i store dele af Brende-

kildes produktion. Udstillingen blev fulgt af en lille bog om kunstneren.

Efteråret bød på en udstilling med den i Odense bosiddende billedhugger, Harvey Martin (født 1942). Kunstneren og hans værksted havde et helt år forinden arbejdet på fuld kraft netop med henblik herpå. Det var Harvey Martins første separatudstilling på Fyns Kunstmuseum og hans hidtil største præsentation. De ialt 17 værker var alle udført i det for kunstneren så karakteristiske rustrøede cortenstål. Overensstemmende med dette materiales robuste karakter, rejste en række af skulpturerne sig i flere meters højde og/eller længde. Formsproget svingede mellem det poetisk organiske og det enkle symboladede figurative med stærke eksistentielle overtoner - og megen lune. Udstillingens hovedværk, *Rejsen*, 1992-93 - på 4,6 m x 5,8 m x 2 m - blev af pladsmæssige hensyn opstillet i Kongens Have, hvor den i skrivende stund - sommeren 1996 - stadig befinder sig og henviser til mangen en travl fodgængers færd til eller fra bane-

Den største af billedhuggeren Harvey Martins skulpturer *Rejsen*, 1992-93, kunne under ingen omstændigheder komme indendørs, da Fyns Kunstmuseum i efteråret 1995 viste en omfattende separatudstilling med kunstnerens seneste arbejder. Men Park- og Vejforvaltningen stillede velvilligt et areal i Kongens Have til rådighed for dette monumentale værk. Foto: Leif Hansen.

gård og rutebilstation. Men såvel titel som motiv henviser også til det enkelte menneskes rejse gennem livet.

Omkring skolemes efterårsferie viste museet udstillingen *Billedbog - billedkunst* tilrettelagt i samarbejde med Danmarks Skolebibliotekarforening. Udstillingens ærinde var flersidet, nemlig at give et indblik i den illustrerede danske børnebogs historie fra 1844-1950, at vise udvalgte eksempler på originale illustrationer og samtidig gøre rede for udvalgte børnebogsillustratorers kunst møntet på et voksent publikum. Udstillingen er efterfølgende - i en beskåret udgave - udsendt som vandredstilling på landets skolebiblioteker.

Året sluttedes med et brag af en udstilling, nærmere betegnet *John Olsen: Biennale di Venezia 1995*. Hvert andet år er Venedig vært for et omfattende kunstudstillingsprojekt med repræsentation fra alverdens lande. Et udvalg under Kulturministeriet havde til denne lejlighed peget på billedkunstneren John Olsen (født 1938) som Danmarks

repræsentant. Umiddelbart efter offentliggørelsen af dette valg, kontaktede Fyns Kunstmuseum John Olsen - i erkendelse af hans fynske rødder - for at invitere ham til at vise biennale-udstillingen på museet lige efter afslutningen i Venedig. Det danske bidrag til biennalen høstede megen anerkendelse. John Olsen blev nævnt blandt de nominerede i den traditionelle prisuddeling. Det kan derfor ikke undre, at publikum strømmede til Odense for at se John Olsens udstilling, hvor 1000-tallige naturobjekter, anbragt i store vitrineskabe som én gigantisk installation, optrådte sammen med hans ekspressive tegninger, grafiske arbejder og skulpturer. Interessant var det at konstatere, at John Olsen i omkring 30 år har boet og virket på Fyn, uden at kunne tiltrække større opmærksomhed, men efter den internationale anerkendelse, har fynboerne endelig taget ham til sig. Tilsyneladende skulle det have være en enkelt sag at overtage en tidligere vist udstilling. Men dels var det et stort og yderst

komplexeret arbejde at reetablere den omfangsrige udstilling med de tre kæmpestore skulpturer og den komplekse installation, og dels viste der sig ved modtagelsen på Fyns Kunstmuseum at være mange skader på værkerne grundet uheldige klimaforhold i udstillingsbygningen i Venedig. Kun med den allerstørste velvilje og ekstremt hurtigt arbejde fra flere forskellige konserveringsværksteders side, lykkedes det at få taget hånd om skaderne og standset udviklingen af mug, angreb af svampe og mider, så værkerne blev klar til præsentation til det annoncerede åbningstidspunkt.

Andre arrangementer

I løbet af 1995 har Fyns Kunstmuseum stået for eller været involveret i en række arrangementer. Da skulptursalen har en fin akustik til kammemusik, har den dannet ramme om et par koncerter arrangeret af Det Fynske Musikkonservatorium, herunder debutkoncerten med guitaristen Joakim Holmer. Samme musiker forestod, assisteret af

sangeren Janne Solvang, den musikalske side af "Jul på kunstmuseet". Traditionen tro havde studerende ved Det fynske Kunstakademi til lejligheden "pyntet" museet med en serie "juleinstallationer"; det skete med udfoldelse af en frodig fantasi fra de implicerede parters vedkommend. I Jens Juel-salen roterede et juletræ behængt med vakuumpakkede svinehjerter; i realistrummet var et juletræ skåret over på langs og monteret på en rødmalet plade i bred pryddramme; i det stilfærdige lokale med Hammershøi stod et juletræ, hvis grønne nåle var erstattet af syllespidse knappenåle; i moderistrummet tronede og duftede en opstilling med gran og røget svinehoved; i salen med konkret kunst var et juletræ skåret i stumper, dyppet i tjære og rullet i fjer.

Fyns Kunstmuseum deltog sammen med en lang række andre kulturinstitutioner i den første såkaldte *Natfestival* i Odense først i oktober måned. Denne begivenhed - med den københavnske natfestival som forbillede - var blevet til på initiativ af Odenses

Handelstandsforening. Med hovedindgangen festligt smykket med fyrfadslys bød Fyns Kunstmuseum publikum inden for til en performance med sangeren Vibeke Krosgaard og fløjtenisten Poul Høxbro under overskriften *Natten, drømmen og kærligheden*.

1995 bød på to nyerhvervelser til museets samling. For midler fra Statens Museumsnævn, Augustinusfonden, Bikubenfonden, Ingeniør N.M. Knudsens Fond og Ny Carlsbergfondet - og egen beskedne konto til erhvervelse af kunst - købte museet billedhuggeren Øivind Nygårds (født 1948) skulptur, *Sarcophag/Ocular prolonged*, 1992/1995; værket er udført i bronze og maghoni. Denne skulptur havde i nogle år stået på ønskesedlen. Erhvervelsen skal ses i lyset af, at museet satser på den unge generation af billedhuggere, der arbejder i et enkelt og stramt formsprog - som med lidt god vilje kan ses i forlængelse af museets speciale, konkret kunst. Grethe og Verner Andersen skænkede museet en brunglaseret, frugtfor-

Detalje af Fyns Kunstmuseums nyrenoverede nordfacade. Den nye treleddede farveholdning understreger bygningens struktur, således at man nu i højere grad end tidligere fornemmer forskellen mellem bærende samt bårne led på den ene side og opfyldelse mur samt dekorationer på den anden side. Endvidere er stregen i professor Peters billedfrise mellem 1. og 2. salen blevet trukket op. I nordfacadens andet billedfelt skildres dagliglivet i stenalderens Danmark. Denne billedfremstilling relaterer sig til den arkæologiske samling, der oprindeligt var placeret i museumsbygningen.

met vase af den alsidige kunstner, Axel Salto (1889-1961). Museet havde i forvejen kunstnerens bogværk, *Den spirende stil*, 1946 med originale raderinger af bl.a. udkast til krukker samt en enkelt tegning af ham.

Museet har i årets løb haft et usædvanligt stort træk på udlån til andre institutioners udstillinger. I alt 121 af museets bedste værker blev således stillet til rådighed for 15 udstillinger på 17 adresser i ind- og udland. Sideløbende ekspederedes 65 fotolån.

Maleren Michael Therkildsens hovedværk *Køerne vandes*, 1887, hjemkaldtes fra uddeponering i efteråret 1994. Foto: Ole Larsen.

Magasiner

Grundet pladmangel i museets magasin i kælderetagen, blev endnu et lokale inddraget til dette formål i 1993. Siden da har det været ønskeligt at få rummet indrettet med praktiske gitterudtræksvægge. Midler var derfor afsat til formålet i 1995, og arbejdet udførtes af Projekt Bygningsrenovering. Efter en del eksperimentering med materialer og formater, blev ialt 45 nye rammer til ophængning af malerier installeret i efteråret.

Sideløbende med nyindretningen af eget nærmagasin, pågik der i 1995 en udflytning af enkelte større installationer og skulpturer til Odense Bys Museers nye fjernmagasin. Ud over de ovenfor anførte tekster til diverse udstillingskataloger har museet bidraget med tilsammen 11 artikler til "Weilbachs kunstnerleksikon", 4. udgave.

Endvidere har museet med økonomisk bistand fra Statens Museumsnævn søsat et forskningsprojekt om billedhuggeren Sonja Ferlov Mancoba (1911-84), der er repræ-

senteret i museets samling med fire skulpturer, et maleri og nogle kollager. Som optakt til forskningsopgaven besøgte undertegnede kunstnerens efterladte mand og søn, der begge er bosiddende i Paris, hvor de i fællesskab tager varer på Sonja Ferlov Mancobas atelier; dette rummer endnu et antal originale modeller, som endnu ikke er blevet støbt i bronze. Mødet med hendes mand, billedkunstneren Ernest Mancoba (født 1910), var en uforglemmelig oplevelse. I sin ungdom forlod han Sydafrika for at studere i London og Paris. Som sort afrikaner og "provokerende" billedkunstner blev det først muligt for ham at vende hjem for to år siden. Det var gribende beretninger fra denne hjemkomst, han - og hans søn, Wonja Mancoba - kunne fortælle. Og især måtte man beundre den gamle kunstners værdighed og ro, oven på et langt liv med mange omskiftninger.

Den 1. august ansatte Odense Bys Museer en museums lærer (deltidsansættelse), primært med tilknytning til Fyns Kunstmuseum.

Hendes opgave har siden været at tilrettelægge og forestå undervisningsforløb rettet mod folkeskolens og gymnasiets forskellige klassetrin med inddragelse af såvel billedkunstens teori som praksis.

Anne Christiansen

Foto næste side:

Sidst på året viste museet udstillingen "John Olsen: Biennale di Venezia 1995". Udstillingen kom direkte fra Venedig, hvor den havde vundet kolossal opmærksomhed. Foto: Ole Larsen.

Glimt fra H.C. Andersens Hus/H.C. Andersens Barndomshjem

Erhvervelser

Museernes samlinger er i 1995 vokset med i alt 332 enheder, hvoraf langt den største del er bøger, dvs. udgaver af H. C. Andersens værker og litteratur om H. C. Andersen og hans værk. I stort omfang er bøgerne gaver fra de respektive forlag, udgivere eller forfattere.

Af denne store tilvækst til biblioteket er ca. halvdelen affattet på dansk, mens den anden halvdel fordeler sig på 21 forskellige sprog (arabisk, bengali, engelsk, finsk, fransk, georgisk, hollandsk, interlingua, japansk, litauisk, norsk, persisk, portugisisk, rumænsk, russisk, serbo-kroatisk, spansk, svensk, tysk, ukrainsk og vietnamesisk).

For et litteratummuseum som H. C. Andersens Hus er den efterhånden meget store bogsamling af uvurderlig betydning. Udtillet som den er i ét af museets største rum giver den publikum en umiddelbar fornemmelse af, at H. C. Andersens værk - først og fremmest eventyrene - tilhører verdenslitteraturen, og den store tilvækst af helt nye

udgaver demonstrerer, at H. C. Andersen ikke blot er en "klassiker", men også vedkommer den nulevende generation. Hertil kommer, at den for H. C. Andersen-forskningen er helt uundværlig. Kun på Det kongelige Bibliotek og i H. C. Andersens Hus kan man stifte bekendtskab med HCA-litteraturen i dette omfang.

I museets tilvækst af ældre bøger, dvs. fra H. C. Andersens egen hånd, indgår tre eksemplarer af hans værker, forsynet med hans egenhændige dedikation. Det drejer sig om eksemplarer af "Historier" fra 1852 og 1853, samt et eksemplar af "Hyldemoer", alle sendt til digterkollegaen Poul Chievitz (1817-54). For nutiden er denne forfatter næsten glemt, men han burde erindres som medstifter af det satiriske tidsskrift "Corsaren" (s. m. M. Goldschmidt) og som forfatter af romanen "Fra Gaden" og vaudevillen "For Alvor", hvilke to arbejder HCA netop fremhæver i sin dedikation i "Hyldemoer".

Museets portrætsamling er forøget med et

par litografiske portrætter af kongeparret Christian VIII og Caroline Amalie, efter malerier af Em. Bærentzen, og desuden har man ved køb erhvervet Andy Warhols serie på 4 serigrafier, hvor én er et HCA-portræt, efter fotografi fra 1862, mens de tre øvrige er variationer over HCA-papirklip fra museets samlinger. Denne serie var det sidste værk fra Warhols berømte værksted, The Factory i New York, inden kunstnerens tidlige død i 1987. Serien indgik i en velbesøgt særudstilling i HCA-museet i april 1987, men først 8 år senere indgik den altså i samlingerne.

Samlingen af HCA-klip har i 1995 fået en tilvækst på 2 klip, begge gaver. Som testamentsgave har man modtaget et klip, som er en variant af et velkendt klip med en træstamme, hvorom grupperer sig danserinder, en engel, en nisse m.m., dvs. elementer som indgår i adskillige af Andersens papirklip. Det nyerhvervede klip stammer fra en familie, hvor digteren i sine yngre år var en hyppig middagsgæst, og man kan

forestille sig, at det er ment som en "tak for mad".

Det andet klip har som motiv en soldat, hvis uniform er sammensat af forskellige stykker kulørt papir. Det stammer fra kritikeren og pædagogen Peder Hjort, som i 1822 blev ansat som lektor ved det genoprettede Sorø Akademi. Netop på det tidspunkt begyndte H.C. Andersen sin skolegang i Slagelse, hvorfra han ofte besøgte familien Ingemann i Sorø - og altså også familien Peder Hjort. Klippet er forsynet med årstallet 1822 - dog ikke skrevet med HCA's hånd - og hvis denne datering er rigtig, er dette klip det ældste af de indtil nu kendte HCA-klip.

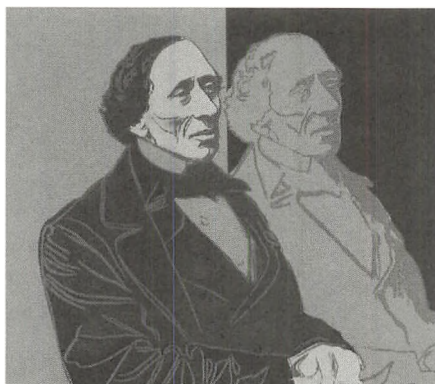
Samlingen af illustrationer til HCA's eventyr, originalillustrationer, er i beretningsåret blevet forøget med en omfattende samling tegninger, alle hidrørende fra fremstillingen af den såkaldte "Mindeudgave" i 5 bind, udsendt af Lademanns Forlag i 1975, i anledning af 100-året for digterens død, under redaktion af dr. phil. Erik Dal. Det drejer sig

om ikke mindre end 79 tegninger, udført af danske kunstnere fra nyere og nyeste tid, nemlig Ebbe Sadolin, Hans Scherfig, Alex Secher, Arne Ungermann, Jens Rosing, Eiler Krag, Axel Munch, Knud Mühlhausen, Carin Naae, Svend Okkels, Claus Bering, Marlie Brande, Palle Bregnhøj, Kjeld Heltoft, Kirsten Hoffmann, Robert Jensen, Asger Bruun Jørgensen, Thormod Kidde, Erik Werner og Fleur Brofos Asmussen. Når man sammenholder denne samling med tidligere modtagne samlinger udført af kunstnere som Vilhelm Pedersen, Lorenz Frølich, Hans Tegner, Louis Moe, Herluf Jensenius og Gustav Hjortlund, vil det forstås, at HCA-museet er "second to none" i henseende til danske kunstneres bidrag til HCA's illustrationshistorie inden for tidsrummet 1837-1974.

En enkelt illustration til HCA's livsventyr, selvbiografien *Mit Livs Eventyr*, er også tilgået museet i 1995. Det drejer sig om en akvarel, udført af Niels Larsen Stevns i 1937. Efter sit store arbejde med udsmykningen af

Jens Rosing: Illustration til "Svanereden" (1852). 1974. Tegning, blyant/tusch. 38 x 26,5 cm. Mus. nr. 197/1995 0015.

Andy Warhol: Portræt af H. C. Andersen, udført med fotografi fra 1862 som forlæg. Serigraf. 1987. 96 x 96 cm. Mus. nr. 60/1995.

museets kuppelsal, 1930-32, slap Stevns ingenlunde H.C. Andersen af syne. Efterfølgende udførte han i alt 75 akvareller med motiver fra "Mit Livs Eventyr". 50 af dem indgik i Statens Museum for Kunst (Kobberstiksamlingen) og blev anvendt som illustrationer i en fæm udgave fra 1943. De øvrige befinder sig i spredt privat og offentlig eje, og én af dem, en scene fra skolestuen i Helsingør latinskole med rektor Meisling og H.C. Andersen, er nu indgået i H.C. Andersen Museets samling.

Multimedie

Ideen til at gå igang med dette ambitiøse projekt blev taget i 1990. Hurtigt derefter blev der nedsat en arbejdsgruppe, der udarbejdede forslag og prototyper med henblik på at samle et konsortium og dermed et økonomisk grundlag for at fremstille et multimedieprodukt.

Det endelige produkt blev en CD-rom udviklet i et samarbejde mellem Odense kommune (Skolevæsenet), Undervisningsmini-

steriet, IBM Danmark A/S, Exenor Italien, Edicino Spanien, Orfeus og H.C. Andersen Museet samt med støtte fra den Europæiske Kommissions IMPACT PROGRAM.

CD-rom'en forsøger at afspejle, hvad eventyrdigteren selv skrev: "Jeg griber en Idee for den Ældre - og fortæller saa for de Smaa, medens jeg husker paa, at Fader og Moder tidt lytte med, og dem maa man jo give lidt for Tanken."

"Multimedie H. C. Andersen" indeholder ideer til, hvordan brugeren selv kan gå på opdagelse i "H. C. Andersens rejser i Europa", lokalhistoriske afsnit af 1800-tallets Europa, eventyrspillet "Ole Lukøje hjælper H. C. Andersen" - bygget op over ti eventyr samt de personer, der indgår i digterens univers - samt eksempel på et "levende eventyr", hvor computeren læser teksten og brugeren kan jage de levende ting i billedet. Brugere, der ønsker at træne deres fremmedsprog, har mulighed for at gennemløbe CD-rom'en på 6 forsk. sprog (dansk, engelsk, tysk, fransk, spansk og italiensk).

Konsortiet bag projektet fik overrakt prisen "The EC European Award 95" af BIMA (British Interactive Multimedia Association) og desuden modtog projektet ORFEUS PRISEN 1996 i kategorien CPIs (Dansk Center for Pædagogik og Informatik) Multimediepris.

Udstillinger

I 1995 afholdtes i alt 5 særudstillinger i H. C. Andersens Hus. Året startede med den overvintrede udstilling "Danmark, mit Fædreland", der handler om H. C. Andersens rejser i Danmark og om deres anvendelse i hans digtning. Udstillingen vises fra tid til anden, da den er designet til med enkle midler at kunne etableres i museets foredrags- og særudstillingssal, hvor den fungerer fint både på egne præmisser og som ramme om andre aktiviteter i rummet.

I 1992 udkom en ny hollandsk udgave af H. C. Andersens eventyr med kommenterede nyoversættelser af dr. Annelies van Hees, der er lektor i skandinavistik ved Amster-

H. C. Andersen: *Hyldemoer. Phantasiespil i een Act, Kbh. 1851*, med dedikationen: *Til den rigt begavede Forfatter af "Fra Gaden". "For Alvor", etc. P. Chiewitz med Venskab og Hengivenhed. H. C. Andersen. Mus. nr. 89/1995.*

dams Universitet. Udgaven er forment illustreret med mange tegninger af 10 hollandske, ganske unge kunstnere. Forlaget Lemniscaat, Rotterdam, udlånte til museet et udvalg af disse tegninger, hvilket blev til udstillingen *Hollandske eventyrillustrationer*, der åbnede 19. februar. De 10 tegnere var Mike Raaymakers, Ingrid Schubert, Dieter Schubert, Fiel van der Veen, Charlotte Dematons, Willemien Min, Nicolas van Pallandt, Tom Eyzenbach, Marit Tömquist, Annemarie van Haeringen, der tilsammen var repræsenteret med illustrationer til ikke færre end 67 eventyr.

I forbindelse med 3 forestillinger i begyndelsen af juni af H. C. Andersens vaudeviller, *En Comedie i det Grønne* og *En Nat i Roeskilde*, kunne man fra den 28. april se en udstilling om H. C. Andersens bidrag til denne genre, en udstilling, der ganske enkelt hed *H. C. Andersens vaudeviller*. I alt 7 vaudeviller blev det til, og udstillingen viste dokumenter fra produktionen af dem. Man kunne se manuskriptsider fra originalmusikken og i det hele

taget danne sig indtryk af handling og de sange, der blev fundet frem og brugt heri. Desuden var udstillet en lang række portrætter af de skuespillere, der fremstillede H. C. Andersens karakterer på scenen. Udstillingen sluttede samtidig med den sidste forestilling. Sommerens udstilling *Varemærke HCA* var næsten udelukkende hentet i museets eget depot. Her henligger nemlig et rigt udvalg af "HCA-merchandise", dvs. genstande, der er fremstillet med henblik på salg, og som anvender enten H. C. Andersen selv eller motiver fra eventyrene til at promovere varen. På udstillingen kunne man se alt lige fra kagedåser med digterens portræt til sengelinned med mønster af H. C. Andersens håndskrift! Mange gæster kunne ikke genkende til dele af udstillingen, men forleddes desværre også undertiden til at tro, at varemærke var til købs i museumsbutikken!

I forbindelse med det fynske efterårsinitiativ, *Min fynske Barndom*, hvor især skolebørn forholdt sig til såvel historiske personers barndom som til deres egen, fandt museet

det naturligt at etablere en særudstilling, *Barndomsbyen*, om den mest berømte fynbo, H.C. Andersens barndom. Udstillingen viste fra d. 6. oktober og året ud Odense, som drengen Hans Christian kendte den, bl.a. v.h.a. af en stor model af Odense år 1817, som arkitekt Søren Sass byggede i skala 1:500. Med udgangspunkt i udstillingen gennemførte museumsdirektør Niels Oxenvad 2 byvandring, hvor deltagerne kunne sammenligne Odense dengang med Odense i dag og således få en aktualiseret illustration til dette historiske emne.

Eksterne udstillinger

Plancheudstillingen *H. C. Andersen - Digteren og mennesket* har været flittigt brugt i 1995. Museet råder over tre eksemplarer af udstillingen, med samme tekst- og billedindhold, men med teksterne udformet på henholdsvis dansk, tysk og engelsk.

Den tyske version blev først vist i Sankelmark (Grenzakademie, januar) i forbindelse med et HCA-seminar demede. Fra Sankel-

Udstillingen "Denmark Fair" (november 1995 i Matsuzakaya Department Store, Nagoya, Japan). Indgangen til H. C. Andersen-afsnittet. Araki fot.

mark sendtes den til Wien (marts-april) og gik videre til Schweiz (Genève og Aarau, maj-juni). Derefter returnerede den til Østrig, med fremvisning i Graz (oktober-november). Både i Wien og i Graz suppleredes plancheudstillingen med udstilling af HCA-udgaver udlånt fra museets bibliotek. Den danske version af udstillingen, som siden sommeren 1994 befandt sig i Polen, blev afsluttende vist i den polske litteraturmuseum "Adam Mickiewicz" i Warszawa (april). Via Danmark blev den siden sendt til Sofia, Bulgarien, hvor udstillingen indgik som et væsentligt element i en større HCA-festival. Til Polen og Bulgarien var der lavet oversættelser af tekster og HCA-citater til de respektive sprog. Sidenhen blev samme udstilling vist i Frankrig, først i Det danske Hus på Champs Élysées i Paris (oktober-november), hvorfra den gik videre til Caen i Normandiet (november-december). I Frankrig blev den danske udstilling selvsagt suppleret med franske oversættelser. Til et større arrangement i varehuset Matsu-

zakaya i Nagoya, Japan, kaldet "Denmark Fair", udlånte museet adskillige genstande, bl.a. nogle af H. C. Andersens personlige ejendele, samt en større samling HCA-udgaver på forskellige sprog, med henblik på en udstilling af "H. C. Andersen, his Life and Work" som centrum i en større præsentation af Danmark og dansk kultur.

Øvrige arrangementer

Digterens 190-års fødselsdag d. 2. april festligholdtes i H. C. Andersens Hus ved en søndags-matiné, hvor højskoleforstanderen og forfatteren, Bjarne Nielsen Brovst, cause-rede over H. C. Andersens tidligste, digteriske bestræbelser. Herefter spillede en strykekvartet af Niels W. Gade, og selvom den først blev skrevet i 1888, så var den dog af en komponist, som H. C. Andersen havde kendt og sat pris på. Sommeren indledtes som allerede omtalt 31. maj til 2. juni med et foremt besøg af H. C. Andersens 2 vaudeviller, *En Comedie idet grønne* og *"En Nat i Roeskilde*. De 2 x 2

roller spillede af skuespillerne Christian Steffensen og Jarl Forsman, mens Paul Hüttel havde sat i scene. Musikken var under ledelse af Allan Andersen. Desværre overværede alt for få de muntre forestillinger, som nok kunne have tjent til at give et bredere indblik i H. C. Andersens mangesidede talent. I hele sommerferien optrådte også i 1995 H. C. Andersen Paraden under ledelse af skuespiller Torben Iversen. Disse forestillinger i Lotzes Have, hvor Paraden på 25 minutter giver et eventyr-potpourri med indlagte sange, er meget populære hos såvel turister som Odenses egen befolkning. I år kunne Paraden oven i købet flytte ind i et nyopført eventyrslot.

**Karsten Eskildsen,
Erling Gormsbøl
og Niels Oxenvad**

Glimt fra Carl Nielsen Museet/Carl Nielsens Barndomshjem

Erhvervelser

Årets tilvækst til Carl Nielsen Museet andrager ca. 80 enheder, hvoraf den altovervejende del er arbejder af Anne Marie Carl-Nielsen overtaget fra det i 1990 etablerede skulpturmuseum i Grønåek, som nu er under afvikling, således at de dér placerede danske billedhuggerarbejder afgives til en kreds af danske museer. Det var en naturlig opgave for Carl Nielsen Museet at påtage sig ansvaret for bevaring af Anne Marie Carl-Nielsens del af denne skulptursamling. På titalende vis afrunder nyerhvervelse museets i forvejen store samling af Anne Marie Carl-Nielsen-arbejder, og de sidst tilkomne værker har præcis den samme proveniens som de i 1984 og 1988 erhvervede værker, nemlig fra Anne Marie Carl-Nielsens eget atelier.

Ved Anne Marie Carl-Nielsens død i 1945 sørgede hendes børn for at bevare mest muligt af moderens arbejder. Nogle blev afgivet til forskellige museer, mens resten blev opmagasineret. En meget stor del opmagasineredes "midlertidigt" på Chri-

stiansborg Slots loftsetage - hvor der i forvejen var opmagasineret adskillige andre billedhuggerarbejder. Der er tale om mange - og ganske store - arbejder i gips, for nogles vedkommende originalmodeller til arbejder, som skulle støbes i bronze. Dertil kommer en række arbejder, som er skitser til værker, som - fortrinsvis af økonomiske grunde - ikke blev endeligt udført.

Det gælder f.eks. detaljer af den udsmykning, som Anne Marie Carl-Nielsen havde tiltænkt kongemonumentet (Christian IX) på Christiansborgs ridebane, og det gælder monumentet for Niels Finsen, som AMCN vandt I. præmien for, men hvor opgaven blev givet til en anden billedhugger (Rudolf Tegner).

Blandt de nyerhvervede arbejder er mange portrætter, udført som buster eller som reliefportrætter, hvorimod der kun er få dyreskulpturer. Ca. halvdelen af værkerne fra Grønåek indgik i forårets store Anne Marie Carl-Nielsen-udstilling i Museet på Koldinghus, før de fandt deres endelige plads i Carl Nielsen Museets magasin.

Udstillinger og arrangementer

Efter de foregående års særudstillinger, der havde haft billed-kunstneriske temaer - Skulpturer af Agnes Lunn, portrætter omkring Anne Marie og Carl Nielsen samt Anne Marie Carl-Nielsens skitser, fandt museet tiden inde til en særudstilling omkring Carl Nielsens musik, i dette tilfælde hans arbejde frem mod den folkelige sang. Her kunne man se skitser og andre papirer, der dokumenterede hans arbejde hermed, og man kunne høre eksempler på musikalske skitser, som aldrig blev udgivet, eller som nu kendes i andre versioner. Udstillingen "Carl Nielsens folkelige sang" kunne ses - og høres - fra 23. juni til udgangen af september.

Herudover har der været afholdt en lang række musik-arrangementer og foredrag. De indledtes i marts med besøg af musikskribenten Hansgeorg Lenz, der fortalte om sin vej til Danmark og til Carl Nielsen. Dette foredrag blev fulgt op med en koncert af Den fynske Blåserkvintet, der foru-

den Nielsens blæserkvintet spillede en kvintet af en anden, lidt yngre fynsk komponist, Franz Syberg. Blæserkvintetterne introduceredes af museumsinspektør Karsten Eskildsen.

Sommeren blev en travl koncertsæson i museet, idet man etablerede koncertrækken "Verdensmusik fra Fyn". Ideen bag titlen henviser til begrebet Verdensmusik, der normalt betegner etnisk musik fra overvejende tredje verdenslande. I denne betydning er der tale om musik fra den store verden, mens der i museets tilfælde er tale om musik til den store verden. Over 6 onsdage kunne man høre kunstnere som Randers By-orkester, Lasse & Mathilde, H.C. Andersen Ensemblet, Anne Øland, Den danske Duo samt museets eget vokalensemble, KustodeKoret.

Ved Barndomshjemmet i Nr. Lyndelse blev sommeren markeret ved en hel dags "Sommermusik", hvor en lang række musikere og sangere bidrog til underholdningen, bl.a. Dræsine-Banden og Den fynske

Salontrio. Dagen sluttede af med dans til spillemandsgruppen, Ibjerg Spillemandene. Musikarrangementerne fortsatte i efteråret, bl.a. med en række "Plade-koncerter", hvor museumsinspektør Karsten Eskildsen introducerede et nyt Carl Nielsen-værk hver gang. Derudover afholdtes der en koncert d. 8. oktober med sopranen Anne Margrethe Dahl og pianisten Ulrik Stærk, som imidlertid fandt sted samtidig med et HiFi-show i Koncerthuset, som er museets nabo. Alligevel kunne sangene af Carl Nielsen og Rued Langgaard fint stå distancen. Efteråret sluttede af med dels et arrangement i forbindelse med festivalen for ny musik, "Musikhøst" og dels med første runde af en vinterserie med Danmark Kort Trioen: Søndag d. 26. november fortalte violinisten og radiomanden Troels Svendsen om Carl Nielsens violin-musik og spillede noget af den på sit medbragte instrument. De øvrige medlemmer af Danmark Kort Trioen, Helge Baun Sørensen og Boje Marstal, besøgte museet i januar og februar 1996.

Eksterne udstillinger

Udstillingen "Skitser af Anne Marie Carl-Nielsen", som blev arrangeret af dr.phil. Esther Nyholm og vist i museet i sommeren 1994, blev forlænget året ud, sådan at den i begyndelsen af 1995 kunne vises med samme indhold og i samme arrangement på Museet på Sønderkov (januar-februar 1995). Og fra Sønderkov gik udstillingen videre til Museet på Koldinghus, hvor den i april-maj indgik i en stor præsentation af Anne Marie Carl-Nielsens arbejder, dér arrangeret af museumsinspektør Birgit Jenvold i snævert samarbejde med Carl Nielsen Museet.

Koldinghus-udstillingen var for en mindeudstilling at regne, al den stund den skulle markere 50-året for Anne Marie Carl-Nielsens død. Og at udstillingen fandt sted på netop Koldinghus, havde sin meget naturlige forklaring deri, at kunstnerinden var født og opvokset på gården "Thygesminde" i Koldings opland. Det var arrangørerne meget om at gøre at vise Anne Marie Carl-Nielsens

Arbejder af Anne Marie Carl-Nielsen, udstillet april-maj 1995 på mindeudstillingen i Museet på Koldinghus. Museet på Koldinghus fot.

Anne Marie Carl-Nielsen: Niels Finsen. 1907.
Gips. Udkast til monument for Niels Finsen på
Blegdamsvej, Kbh. (1. præmie, ikke udført).
Højde incl. sokkel: 128 cm. Mus.nr. 35/1995.
Museet på Koldinghus (Friis) fot.

arbejder i fuld bredde, fra de tidligste arbejder til de seneste og fra de store monumentale arbejder til små intime dyreskulpturer. Ikke siden mindeudstillingen på Den frie Udstilling i København 1946 har man haft lejlighed til at danne sig så fuldstændigt et billede af, hvad denne dygtige og flittige kunstnerinde har udrettet. Carl Nielsen Museet kunne tegne sig for det største antal enkelt-udlån til udstillingen, og det var så heldigt, at de andetsteds omtalte erhvervelser fra skulpturmagasinet i Grønbæk kunne komme med på udstillingen. Udlån til andre museers udstillinger finder løbende sted, men i dette tilfælde var Carl Nielsen Museet så kraftigt med i arbejdet, at det kun er udstillingens fysiske placering - på Koldinghus - der gør den til en "ekstern udstilling". I forbindelse med udstillingen blev der afviklet en serie foredrag, hvor Esther Nyholm og Niels Oxenvad tegnede sig for hver ét.

Karsten Eskildsen og Niels Oxenvad

ENGLISH SUMMARY

Golden anniversary of Den Fynske Landsby on 22 June 1996

Søren Møller

On 22 June 1996, Den Fynske Landsby was able to celebrate its golden anniversary with a number of activities and a celebration programme that drew inspiration from the original opening ceremony exactly 50 years previously. That day in June 1946 had marked the culmination of four years' hectic activity in re-erecting houses, farmsteads and mills as well as the beginning of a new museum, one which was to stand the test in the following years.

Fifty years on, it is possible to confirm that the initiative was amply justified - so much so that Den Fynske Landsby is now one of Funen's greatest tourist attractions. It is unrivalled in having conserved unchanged so much of Funen's farming culture, and the museum has also been a rich source of inspiration for both its historical interest and for the preservation of old Funen farm buildings.

The article provides a brief outline of the main development, from the first initiatives to the final fulfilment in the war years. The idea of establishing a village museum near Odense was first broached in 1929. Action taken to salvage a very old farm in 1933 really got plans moving. The realisation of the plans was, however, considerably slowed down by an intense discussion during the following years as to whether such a village should be established close to Odense or out in the country.

In 1937, an important decision was taken by Odense City Council when an old barn was accepted as the first step in establishing Den Fynske Landsby. It was not possible, however, to begin work on the village until the war years. The foundation stone was laid in 1942 and the first structures were re-erected during the next few years, combined with the creation of a millpond, village pond, gardens and fields. And in the year after the end of the Second World War the museum could be officially opened on a beautiful day in June.

On the trail of the Danes of the American Mid-West

Travel impressions

Torben Grøngaard Jeppesen

Odense Bys Museer is planning a special exhibition for 1997 with the title 'The Danes on the Prairie'. This exhibition is one of a series of

special exhibitions that has been shown during recent years at Hollufgård, most frequently with the theme of the interaction between man and nature. The idea for the exhibition sprang from a trip undertaken by the author of this article to USA in January 1995, a trip which included visits to the Danish towns of Elk Horn and Kimbalton in Iowa.

More than 300,000 Danes emigrated to North America between 1840 and 1914, most of them settling in the mid-western states of Wisconsin, Minnesota, Iowa and Nebraska. The exhibition is to focus on the Danish pioneers in USA. It is to follow their expectations and their struggle to build up an existence in the new country. One section of the exhibition will deal with the first 10-15 years. The other section will focus on the same prairie landscape as it is today - seen through the eyes of modern farmers. The land, agriculture, town and life are topics that will all be dealt with, but with a heavy emphasis on the Danes of the third and fourth generation. Are they still there? Are the only traces of the pioneers prairie churchyards full of simple gravestones with Danish names on them? Or are there still descendants that hold on to their 'roots'?

During a study trip to the Mid-West in November 1995 it was decided that the exhibition should concentrate on the Danish settlement Dannebrog, Howard County, Nebraska. Here, way out on the uncultivated prairie, a group of Danes decided in 1870-71 to establish a Danish colony. In May 1996, another study trip was undertaken, following the path taken by the Danish settlers from the forests of Wisconsin out onto the open prairies of Iowa and Nebraska. During this trip, relevant historical material was gathered, contacts were established, photographs taken and agreements reached on the loan of items for the exhibition. Three employees from Odense Bys Museer took part as well as one journalist from Fyens Stiftstidende and three employees from TV2/Fyn. This meant that the attempts made to trace the history of the Danish emigrants could be presented in the daily press and on television.

The first stop of the trip was in Hartland, Wisconsin, where the first Danish colony in USA was established in 1846. More and more Danes came to the area and in 1870 Lars Hannibal and other Danish settlers in Hartland decided to set up 'Det Danske Land- og Hjemsted-Kompagni' [The Danish Land and Domicile Company]. The company was to acquire a large tract of land where several thousand Danes could settle together. In February 1871, Lars Hannibal and three others selected the area in Nebraska. The article alternates between present-day observation and quotations from Danish travelling writers who visited the Danish settlements in the 1870s and 1890s.

The next stop on the trip was Grand View College in Des Moines, Iowa, followed by Dana College in Blair, Nebraska. The two colleges were established towards the end of the last century by Danish settlers. The former was founded by Grundtvigians, the latter by the Danish Home Mission. The split between the two religious persuasions hung for a number of years over the two Danish Iowa towns of Elk Horn and Kimbalton. The Grundtvigians, who lived in Kimbalton, were referred to as 'The Happy Danes', while the followers of the Home Mission were called 'The Holy Danes'. Today, the two towns cooperate closely, attracting tourists by such features as The Danish Immigrant Museum, the Danish mill, the Danish inn, etc.

The trip then continued to Nebraska, where museums and archives in Omaha and Lincoln were focused on, as well as visits to descendants of the Danish emigrants. These visits included one to a descendant of Peter S. Petersen in Bellevue, on the outskirts of Omaha. Peter S. Petersen wrote a manuscript of more than 600 pages, describing his arrival in USA as an 11-year-old and his life in Dannebrog during a twenty-year period, starting in 1872. This is a priceless manuscript, which was discovered during a study trip the previous year.

From Omaha the trip proceeded westwards, where several now abandoned Danish churches in Nebraska were visited. The aim of this was to determine whether it might be possible to acquire such a church and move it to Hollufgård as part of the major exhibition in 1997. A suitable church that could be loaned was discovered in Cordova, about two hours' drive from Omaha. It now has to be ascertained whether moving it is a feasible proposition.

The trip finally reached Dannebrog, where a camp was set up for a number of days to permit the gathering of material and pictures, partly from local archives and partly from descendants of the first pioneers. The days spent in Dannebrog were most rewarding, with considerable source material being found.

Those taking part in the trip had had some exciting, eventful days together. They were able to conclude that it is highly fascinating to follow in the footsteps of the pioneers. These people possessed a strong will, courage, energy and industry - as well as the strength to resist the considerable physical and human cost involved. Before the dream of a Danish colony could be realised, the settlers were forced to experience the hard life of the prairie. First, the struggle to cultivate it, then the loneliness, hailstorms, swarms of grasshoppers, prairie-bands, the sweltering heat and the snowstorms. The hail was capable of dashing the grain from the stalks of corn; the grasshoppers consumed everything, including wooden handles and implements; the drought laid everything waste; and the snowstorms, which lasted for days on end, took their toll of animals and humans. Not to mention the constant fear of Red Indians.

The American motto 'In God we trust' also became that of the Dannebro settlers.

Aspects of the saga of a Viking ship-burial, Ladby - 1935, 1985, 1995

Henrik Thrane

The article is an enlarged version of my paper in 'Antiquity' 1987, with additional information and documentation of the excavation in 1985, i.a. presenting a curious set of objects found in a ditch outside the tumulus. They look very much like objects from the grave.

The distribution of the objects found scattered in the supposed burial chamber is documented and discussed.

The future of the 'ghost ship' remains problematic because of the conservation problem which has dogged the ship since the first excavation in 1935. Is it a viable proposition to carry on as it is?

The Harja comb from the Vimose find

Mogens Bo Henriksen

The Vimose find, which includes the Harja comb, is one of our most significant finds from the Roman Iron Age. The many well-preserved items from the bog sacrifice constitute an important 'check list' when the charred and rusty fragments of specimens from Roman grave finds are to be identified. Only a small part of the Vimose find has, however, been published, which means that large portions of the material are as yet not actually accessible. One can only hope that in the next few years it will be possible to find resources to have the Vimose find systematically examined and analysed. This ought to lead to a complete presentation of the find - at least in catalogue form. The most important aim of such a publication must be a mapping of the entire find.

In connection with any future work on the Vimose find great emphasis ought to be placed on analyses of the raw material of which the archaeological specimens are made. Let us hope that the results of such investigations will one day bring us closer to a clarification of where the owner of the Harja comb and his fellow-warriors came from.

The Harja comb

Marie Stoklund

The Vimose comb, dated at approx. 160AD, is Denmark's oldest runic find. The inscription Harja must be understood as being the name of a man, although it has also been interpreted as meaning 'comb'.

Funen iron-age settlements - a publication project

Asger Halling Lorentzen

With the publication of all the then Funen iron-age graves from 1954 to 1974, a important tool was created for the study of the development of the Iron Age on Funen. In the amassing of archaeological knowledge, grave finds have always played a significant part. Until the 1970s, the graves were by far the largest find-group from the Iron Age. Today, the picture is quite different, since a large increase of iron-age settlements has resulted in a mass of knowledge which, combined with the grave material, provides the most important source material for the study of iron-age society.

In the period between the publication of the Lundsgård settlement in 1946 and 1974 no new finds of house sites were registered, but since 1981 the increase has been striking. Today, we know of a couple of hundred Funen iron-age houses as against twelve in 1980. The new find material is a result of comprehensive emergency excavation activity, modified excavation techniques and measures that were solely related to research.

With the aim of collecting this considerable source material in a number of catalogue volumes, a project group was set up in May 1995, consisting of the archaeological staff at the museum.

In presenting the settlements, emphasis has been on doing so as uniformly as possible, so that the catalogues can form a basis for future research projects - by the museum's own archaeologists as well as by other researchers. The catalogues are ordered topographically, divided into districts and subdivided into parishes. At the start of each district there is a key-map that shows parish boundaries and place number codes as well as a map listing all the registered localities. The individual parishes begin with a parish map that show different types of landscape, e.g. woodland and wetland areas at the time of the enclosure movement - i.e. c. 1800 - as well as the position of the registered settlements (fig. 1). Each volume finishes with a chart catalogue with the ground-plan of the sites. All the registered iron-age localities are dealt with and presented by district. The material comprises about 1,300 localities, which are described within one of the following three categories: excavated settlements with sites (see, for example, fig. 2), excavated settlements without sites, and surface-registered settlements. An interpreted plan (fig. 3) is provided for all localities with sites that only indicates sites and other important complexes. Dated material is also indicated in the figure. The work needed to produce a manuscript ready for publication of the first volume is expected to be completed by the autumn of 1996. This volume will cover the districts of Vends, Skam, Skovby and Lunde. Three further volumes are planned to cover the remaining 11 districts. The ongoing publication of the material from Funen will mean that it will be possible for the first time to study iron-age building of an area of Denmark in its entirety - and thereby gain an overview of the development of houses and the positioning of settlements in the landscape over an unbroken period stretching from 500BC to 1200AD.

Plumbing in the Dominican Abbey in Odense

Jørgen Nielsen and Eva Becher

Sortebrødrenes Kloster (The Dominican Abbey) in Odense existed from c. 1239 to 1540. The last remaining building was demolished not later than 1607. Despite this, we know a lot about the history of the building of the abbey from excavations carried out in 1974-81. The north-eastern part of the abbey, furthest from the church, was the setting for a variety of culinary activities. The friars understood how to lay in various plumbing installations to ease their existence. Water conduits, drains, wells, fire chimney-places, a particularly large baking oven and an advanced source of heat - the hypocaust - were all installed. Samples from the largest conduit were taken in 1974 and analysed now in 1966. The result gives us insight into the monks' herbal remedies, eating habits, sanitation - and the other activities which took place in space from which waste filled the otherwise enclosed conduit. The existence of the drainage conduit also provides an accurate dating of the various building phases of the abbey, since those digging the well came across the conduit and disconnected it in 1312.

Odense Smiths' Guild

Finn Grandt-Nielsen

This year Odense Smiths' Guild (the journeymen) celebrated their 500th anniversary. This was marked by an exhibition in the museum of urban history from May to November 1996, organised in a cooperation between those at the museum and the executive committee of the guild.

At an earlier stage (1968-69), the author has worked on the history of the guild in Odense, also cooperating with the smiths, who stand out as having one of the best-preserved archives in the country. On both occasions, however, this only meant a cursory reading of selected parts of the archives. There are continuous registers of the masters and journeymen for 1564 and 1581 respectively, as well as accounts preserved for ten years of the period 1585-1684. In 1996-97, FG-N will get the opportunity of reading and transcribing the above-mentioned archives for the period leading up to the absolutist unifying reforms of the 1680s, with the aim of producing a source edition with commentary. Hopefully, more intense studies of the smiths' documents will mean that something of that which is written between the lines will also see the light of day.

“It is the work of the young painter Vilhelm Petersen”

Inge Mørch Jensen

The article sheds light on a side of the painter Vilhelm Bjerke Petersen (1909-57) that has until been little-known and neglected, i.e. his decoration of Birkerød Statsskole in 1930. At that time, the painter was only 21 years old and had most of his creative career still ahead of him; even so he was commissioned to carry out the assignment. The article shows that the way in which Bjerke Petersen executed the

decoration cannot be seen outside the context of his later work and that he was very well aware of what the decoration of a public building could be used for. This reveals him as being an artist with a much wider artistic scope.

By giving an account of the subsequent fate of the decoration a range of questions concerning this type of art are also implicit:

What does one do with a contemporary location to be decorated if the original conditions and framework for the decoration are altered? Can decorations be painted over? Moved? Or demolished? The questions are highly topical and ought to be debated.

Bjerke Petersen on shaky ground

Mette Thelle

Vilhelm Bjerke Petersen is among the most fully represented artists at Fyns Kunstmuseum: 15 oil-paintings, two paper works - and a virtually intact interior decoration consisting of oil-painted fields for the assembly hall at Birkerød Statsskole. The last-mentioned taken down as the result of a conversion and acquired by Fyns Kunstmuseum in 1978.

In the article an account is given of this long-neglected early work of Bjerke Petersen. The decoration is characterised as a utopian construction, a vision of an equal life - between adults and children and between husband and wife, between sport, music, play and acquisition of nature. We are dealing here with inner and outer nature at one and the same time, both of an ideal and deeply local - Danish, perhaps even North Zealand - persuasion. In terms of both concept and form, the decoration looks forward to Bjerke Petersen's abstract painting of the 1930s.

In the following article there is an outline of Bjerke Petersen's views on art, as he himself formulated them in a concentrated lecture given at the Swedish east-coast town of Hämösand in 1948. His stay at the Bauhaus school with Kandinsky and Klee as teachers was crucial for his status as a pioneer of the surrealist-abstract in Danish art. The views he formulated on art constantly revolve around the nature of painting and how, having first depicted nature, the painting itself becomes nature.

In his later years, Bjerke Petersen went as far as to assert that it really was a question of nature and not 'quasi-nature' - a theory so advanced that we are still scarcely able to have an opinion about it. In the article parallels are drawn with Kandinsky's early theories, with Picasso being cited as a source of inspiration for Bjerke Petersen. Both implicitly. An analysis is given of his Yellow Composition from 1933. In the spring of 1996, Fyns Kunstmuseum established a new hanging of its Bjerke Petersen collection, done by the painter Nils Erik Gjerdevik (b. 1962). Gjerdevik works 'parastructurally', as did Bjerke Petersen. Against a pseudo op-art background he placed Bjerke Petersen's paintings in a long line, inspired by the 1920s hangings of Kandinsky against a large-patterned wall-paper background. The experiment - which can be summarised as a deconstructing installation - is completely new in its form, both in a museum and cultural context. At his latest exhibition in Galleri Tommy Lund, Odense, Nils Erik Gjerdevik showed a painting directly inspired by this museum concept.

Carl Nielsen's Springtime on Funen

Karsten Eskildsen

Carl Nielsen's 'Fynsk Forår' (Springtime on Funen), together with his autobiographical work 'Min fynske Barndom' (My Funen Childhood),

are the true key to an understanding of his relationship to the island of his birth, Funen. The texts for the choral work were written by Aage Berntsen. They were found as a result of a competition announced by the Danish Choral Association for texts for a new national choral work for which Carl Nielsen was to write the music. A number of years passed, however, before the work could be realised and when the choral association made summer 1921 the deadline for the work, Carl Nielsen - apparently somewhat reluctantly - began work on the composition. He was not, at any rate, initially inspired by the texts and their idyllic portraits of Funen. Nevertheless, Carl Nielsen's artistic ambition was roused and he added a content to the texts which they did not possess on their own. The music established an emotional dimension which Carl Nielsen in fact 'warmed to' during the composition of the work. The process of composing is so complex and comprehensive that musical details reveal a possible underlying ambition - this is the article's point of departure. It is demonstrated how Carl Nielsen takes basic musical elements as his starting point, using them to create a conceptual framework around the musical forms of the work: the solo soprano's vocal gesture in "Ah look, here's the spring!", the significance of the form in "The gentle day is bright and long" and the bar structure of "See, apple blossom's snow-fall". The last-mentioned is subject to special scrutiny, since it turns up in the middle of the final, gripping "Dance song" as a meaningful contrast, becoming a symbol of Carl Nielsen's 'depth of memory'. It is from here he fetches inspiration for the work, though to a greater extent he finds a connection between his own Funen background and his adult artistic ambitions. In this way, Fynsk Forår not only becomes a charming piece of 'regional' music - it is also the expression of an existential art that is both serious and festive.

EDP at Odense Bys Museer

Michael Husen

Odense Bys Museer (Odense City Museums) is beginning to use modern database systems for the registration and administration of museum items. The database program Access has been chosen as a strong, versatile and user-friendly program. The museums' new common storehouse has from the outset had all its items registered in a database that is also capable of administering loans from the storehouse. At Møntergården a database has been established to register and describe all newly-acquired items in the three sections of the museum: the medieval collection, contemporary times and the collection of prints and drawings. The conservation section has acquired a database for the administration and writing of reports for all future conservation assignments. A number of older databases have been converted to modern Access databases, including Møntergården's library database, several medieval-archaeological databases and the Farm Project being conducted by the Section of Historical Buildings.

This development is taking place in close cooperation with museum staff. The systems are arranged in a comparatively open design, enabling staff who are interested to experiment with the user interface, thereby helping to improve the further development of the systems. At the same time, attempts are being made to make the systems as simply and user-friendly as possible, so that everyone can rapidly learn how to use them.

DEUTSCHE ZUSAMMENFASSUNG

Das Jubiläum des Fünischen Dorfes am 22. Juni 1996

Søren Møller

Am 22. Juni 1996 konnte das Fünische Dorf sein Jubiläum feiern - mit einer Vielzahl von Veranstaltungen und einem Festprogramm, das von der Eröffnungsfeierlichkeit genau 50 Jahre früher angeregt war. Jener Junitag 1946 war der krönende Abschluß fast vierjähriger hektischer Arbeit zur Wiedererrichtung von Häusern, Höfen und Mühlen und der Startschuß für ein neues Museum, das in den kommenden Jahren seine Bewährungsprobe bestehen sollte.

Heute, nach 50 Jahren, können wir feststellen, daß die Initiative tragfähig war - in einem solchen Maße, daß das Fünische Dorf eine der größten Attraktionen Fünens geworden ist. Nirgends wurde ein so ursprüngliches Erbe der bäuerlichen fünischen Kultur bewahrt, nirgends findet der historisch Interessierte eine so reiche Quelle der Inspiration, und nirgends wird für die Erhaltung der alten fünischen bäuerlichen Gebäude so viel getan wie in diesem Museum. Im Artikel werden die Hauptzüge des Entwicklungsverlaufs von den ersten Initiativen bis zur Verwirklichung während des 2. Weltkrieges nachgezeichnet. 1929 kamen die ersten Gedanken auf, ein Dorfmuseum bei Odense zu errichten. Eine Rettungsaktion für einen uralten Hof brachte die Pläne 1933 richtig in Schwung. Die Verwirklichung wurde jedoch dadurch gehemmt, daß sich in den Folgejahren eine intensive Diskussion entspann, inwieweit es angemessen sei, ein Dorfmuseum in Odense oder doch lieber draußen auf dem Lande anzulegen. 1937 traf der Stadtrat von Odense eine wichtige Entscheidung: Man akzeptierte eine alte Scheune als ersten Baustein für die Errichtung des Fünischen Dorfes. Die Verwirklichung konnte jedoch erst im Laufe des Krieges beginnen. 1942 wurde der Grundstein gelegt, und in den folgenden Jahren wurden die ersten Gebäude hierher verlegt, es wurden ein Mühlteich, ein Dorfteich, Gärten und Felder angelegt. Im ersten Nachkriegsjahr konnte an einem schönen Junitag das Museum eröffnet werden.

Auf den Spuren der Dänen im amerikanischen Mittelwesten Reiseschilderungen

Torben Grøngaard Jeppesen

Die Städtischen Museen Odense planen für 1997 eine große Sonderausstellung unter dem Titel "Die Dänen in der Prärie". Das Projekt reiht sich in die Serie von Sonderausstellungen ein, die im Laufe der letzten Jahre auf Hollufgård gezeigt wurden - meist mit dem

Zusammenwirken von Mensch und Natur als Thema. Die Idee für die Ausstellung entstand während eines USA-Besuches des Verfassers im Jahre 1995, der u.a. den dänischen Orten Elk Horn und Kimballton in Iowa galt. Zwischen 1840 und 1914 emigrierten über 300.000 Dänen nach Nordamerika. Der Großteil siedelte sich in den Staaten im Mittelwesten Wisconsin, Minnesota, Iowa und Nebraska an.

Die Ausstellung stellt die dänischen Siedler in den USA in den Mittelpunkt. Sie zeichnet ihre Erwartungen und ihren Kampf für den Aufbau eines neuen Daseins im neuen Land nach. Der eine Teil der Ausstellung ist den ersten 10-15 Jahre gewidmet, der zweite konzentriert sich auf dieselbe Prärielandschaft heute, gesehen mit den Augen moderner Farmer. Das Land, die Landwirtschaft, die Stadt und das Leben sind die Themen; dabei wird das Hauptgewicht auf die Dänen der 3. und 4. Generation gelegt. Sind sie noch da? Sind die einzigen Spuren der Siedler die Präriefriedhöfe mit schlichten Grabsteinen mit dänischen Namen? Oder gibt es immer noch Nachkommen, die sich ihrer Wurzeln bewußt sind?

Während einer Studienreise durch den mittleren Westen im November 1995 wurde beschlossen, die dänische Siedlung Dannebrog, Howard County in Nebraska, in den Mittelpunkt der Ausstellung zu stellen. Hier, weit draußen in der jungfräulichen Prärie, beschloß eine Gruppe Dänen 1870-71, eine dänische Kolonie zu gründen.

Im Mai 1996 wurde eine weitere Studienreise durchgeführt, die den dänischen Siedlern auf ihrem Weg aus dem walddreichen Wisconsin in die offene Prärie in Iowa und Nebraska folgte. Unterwegs sollten relevante historische Unterlagen gesammelt, Kontakte geknüpft, Fotos gemacht und Vereinbarungen über das Ausleihen von Gegenständen für die Ausstellung getroffen werden. An der Reise nahmen drei Mitarbeiter der Städtischen Museen Odense, ein Journalist der Zeitung Fyens Stiftstidende und drei Mitarbeiter des Fernsehens/TV2 Fyn teil. Letztere sollten in der gedruckten Tagespresse und im Fernsehen über das Aufspüren der Geschichte der dänischen Auswanderer berichten.

Der erste Aufenthalt war Hartland in Wisconsin. Hier entstand 1846 die erste dänische Kolonie in den USA. Immer mehr Dänen kamen in die Gegend, und 1870 beschlossen Lars Hannibal und andere dänische Siedler in Hartland, die "Dänische Land- und Heimat-Kompanie" zu gründen. Die Kompanie sollte ein großes Stück Land erwerben, auf dem sich mehrere tausend Dänen geschlossen ansiedeln konnten. Im Februar 1871 legten Lars Hannibal und drei andere das Gebiet in Nebraska fest.

Der Artikel wechselt zwischen neuzeitlichen Beobachtungen und Zitaten dänischer Reiseschriftsteller, die die dänischen Siedlungen in den 70er und 90er Jahren des 19. Jahrhunderts besuchten.

Von Hartland aus ging es weiter zum Grand View College in Des Moines, Iowa, und später zum Dana College in Blair, Nebraska. Die beiden Colleges wurden Ende des letzten Jahrhunderts von dänischen Siedlern gegründet, ersteres von Grundtvigianern, letzteres von strenggläubigen Lutheranern. Die Spaltung dieser beiden kirchlichen Richtungen prägte lange Jahre die beiden dänischen Orte Elk Horn und Kimballton in Iowa. Die Grundtvigianer in Kimballton wurden "The Happy Danes", die Strenggläubigen in Elk Horn "The Holy Danes" genannt. Heute arbeiten die beiden Orte im Fremdenverkehr mit Attraktionen wie dem Danish Immigrant Museum, einer dänischen Mühle und Dorfkrug zusammen.

Die Reise führte weiter nach Nebraska zu Museen und Archiven in Omaha und Lincoln und Besuchen bei den Nachkommen dänischer Auswanderer. U.a. sollte ein Verwandter von Peter S. Petersen in Bellevue, unmittelbar am Stadtrand von Omaha, aufgesucht werden. Peter S. Petersen schrieb ein über 600seitiges Manuskript, in dem er seine Ankunft in den USA als 11jähriger und sein Leben in Dannebrog ab 1872 zwanzig Jahre lang schildert. Eine unschätzbare Quelle, die auf dieser Studienreise im Vorjahr gefunden wurde.

Von Omaha aus ging es weiter nach Westen, um einige inzwischen aufgegebenen dänischen Kirchen in Nebraska zu besuchen. Es war zu prüfen, ob es möglich sei, eine Kirche zu erwerben, um sie für die große Ausstellung 1997 nach Høllufgård zu bringen. In Cordova, etwa 2

Autostunden von Omaha, wurde eine geeignete Kirche gefunden, die zu vermieten war. In der kommenden Zeit gilt es zu untersuchen, ob eine Verlegung realistisch ist. Schließlich erreichten wir Dannebrog, wo wir einige Tage lang ein Lager aufschlugen, um in örtlichen Archiven und bei Nachkommen der ersten Pioniere Unterlagen und Bilder zu sammeln. Die Tage in Dannebrog waren sehr ertragreich, da umfassendes Quellenmaterial gefunden wurde.

Die Reiseteilnehmer erlebten interessante, erlebnisreiche Tage und konnten schlußfolgern, daß es zutiefst faszinierend ist, den Spuren der Siedler zu folgen. Die Auswanderer waren Menschen mit Willen, Mut, Kraft und Schaffensdrang - aber auch mit der Stärke, große physische und menschliche Anstrengungen zu ertragen. Bevor der Traum von einer dänischen Siedlung verwirklicht werden konnte, bekamen die Siedler das harte Leben in der Prärie zu spüren, zunächst den Kampf um die Urbarmachung, dann Einsamkeit, Hagelstürme, Heuschreckenangriffe, Präriebrände, glühende Hitze und Schneestürme. Der Hagel schlug die Kerne aus dem Getreide, die Heuschrecken fraßen alles, sogar Holzstiele der Geräte, Dürre ließ das Land veröden, und tagelange Schneestürme rafften viele Menschen und Tiere dahin. Und hinzu kam die Angst vor den Indianern.

Das amerikanische "In God we trust" wurde das Motto der Dannebrog-Siedler.

Aspekte der Saga eines Wikingerschiffsgrabes, Ladby 1935, 1985, 1995

Henrik Thrane

Der Artikel ist eine erweiterte Fassung meines Papiers in "Antiquity" 1987 mit zusätzlichen Informationen und Befunden der Ausgrabung 1985, darunter die Darstellung eines merkwürdigen Fundes außerhalb des Grabhügels, der den Objekten aus dem Grab sehr ähnelt. Die Verteilung dieser Objekte, die verstreut in der angenommenen Grabkammer gefunden wurden, wird nachgewiesen und diskutiert. Die Zukunft des "Geisterschiffs" bleibt problematisch wegen der Konservierungsprobleme, die das Schiff seit der ersten Ausgrabung 1935 haben verrotten lassen. Gibt es einen fahrbaren Weg, es auch weiterhin zu erhalten?

Der Harja-Kamm aus dem Vimose-Fund

Mogens Bo Henriksen

Der Vimose-Fund, und damit der Harja-Kamm, zählt zu unseren wichtigsten Funden aus der römischen Eisenzeit. Die vielen gut erhaltenen Gegenstände des Mooropferfundes bilden eine wichtige "Ergebnisliste" für die Identifizierung der verbrannten und verrosteten Stücke von Grabfunden aus der Römerzeit. Indessen ist nur ein kleiner Teil des Vimose-Fundes bisher publiziert, so daß große Teile des Materials bisher nicht zugänglich sind. Man kann nur hoffen, daß es in den kommenden Jahren möglich sein wird, Ressourcen für eine systematische Aufarbeitung und Analyse des Vimose-Fundes bereitzustellen. Dies sollte zu einer vollständigen Darstellung führen, nicht zuletzt in Katalogform. In einer solchen Publikation muß die Abbildung des gesamten Fundstoffes das wesentlichste Ziel sein.

Im Zusammenhang mit einer künftigen Bearbeitung des Vimose-Fundes ist großes Gewicht auf die Analyse der Rohmaterialien zu legen, aus denen die Gegenstände hergestellt sind. Es ist zu hoffen, daß die Ergebnisse derartige Untersuchungen uns eines Tages der Klärung der Frage näherbringen, wo der Besitzer des Harja-Kammes und seine Kampfgefährten herkamen.

Der Harja-Kamm

Marie Stoklund

Der Vimose-Kamm ist mit einer Datierung auf ca. 160 n.Chr. der älteste dänische Runenfund. Die Inschrift "Harja" ist als männlicher Name aufzufassen, obwohl auch die Deutung "Kamm" vorgeschlagen wurde.

Fünische eisenzeitliche Siedlungen - ein Publikationsprojekt

Asger Halling Lorentzen

Mit der Publikation sämtlicher damals bekannter eisenzeitlicher Gräber auf Fünen in den Jahren 1954 bis 1974 wurde ein wichtiges Werkzeug zum Studium der Entwicklung der Eisenzeit auf Fünen geschaffen. Bei der Produktion archäologischen Wissens spielen die Grabfunde seit eh und je eine große Rolle. Bis in die 70er Jahre bildeten die Gräber die absolut größte Fundgruppe aus der Eisenzeit. Heute hat sich das Bild erheblich geändert, da ein hoher Zuwachs an eisenzeitlichen Siedlungen zu einer Flut von Erkenntnissen geführt hat, die ergänzt durch die Gräberfunde das wertvollste Quellenmaterial zum Studium der eisenzeitlichen Gesellschaft ausmachen. Im Zeitraum zwischen der Veröffentlichung der Lundsgård-Siedlung 1946 bis 1974 wurden keine neuen Funde von Siedlungsresten registriert, seit 1981 ist der Zuwachs jedoch markant. Heute sind einige hundert fünische eisenzeitliche Häuser gegenüber zwölf im Jahre 1980 bekannt. Der neue Fundstoff ist das Ergebnis einer umfassenden Notgrabungsaktivität, geänderter Grabungstechniken sowie eigentlicher forschungsbezogener Vorhaben. Im Hinblick auf die Präsentation des bedeutenden Quellenmaterials in einer Anzahl von Katalogbänden wurde im Mai 1995 eine Projektgruppe aus den archäologischen Mitarbeitern des Museums gebildet. Bei der Herausgabe wird Wert darauf gelegt, die Siedlungen so einheitlich wie möglich zu präsentieren, so daß die Kataloge die Grundlage für künftige Forschungsprojekte der eigenen Archäologen des Museums sowie anderer Forscher bilden können. Die Kataloge werden mit der Haupteinteilung nach Harden und der Untereinteilung nach Kirchengemeinden topographisch geordnet. Zu jeder Harde wird einleitend eine Übersichtskarte mit der Angabe der Gemeindegrenzen und Ortsnummerncodes sowie eine Karte mit der Angabe sämtlicher registrierter Lokalitäten gebracht. Die einzelnen Gemeinden werden mit einer Gemeindegkarte mit den landschaftlichen Bedingungen wie z.B. Wald und Feuchtgebieten zum Zeitpunkt der Verkoppelung um 1800 sowie die Lage der registrierten Siedlungen (Abb. 1) eingeleitet. Jeder Band schließt mit einem Katalog mit Schautafeln der Grundrisse der Häuser. Sämtliche registrierten eisenzeitlichen Siedlungen werden nach Harden bearbeitet und vorgestellt. Das Material umfaßt ca. 1300 Lokalitäten, die nach einer der folgenden Kategorien beschrieben werden: Ausgegrabene Siedlungen mit Häusern (siehe z.B. Abb. 2), ausgegrabene Siedlungen ohne Häuser und oberflächen-registrierte Siedlungen. Zu allen Lokalitäten mit Häusern wird ein interpretierter Plan wiedergegeben (Abb. 3), in dem die Grundrisse der Häuser und anderer wesentlicher Anlagen eingezeichnet sind. Außerdem wird datiertes Material in der Zeichnung angeführt.

Es ist zu erwarten, daß die Arbeit am publikationsreifen Manuskript für den ersten Band, der Vends, Skam, Skovby und Lunde umfaßt, im Herbst 1996 abgeschlossen sein wird. Danach sind drei weitere Bände mit den übrigen 11 Harden geplant.

Mit der angelaufenen Publikation des fünischen Materials wird es zum ersten Mal möglich sein, die eisenzeitliche Besiedlung eines dänischen Landesteils in ihrer Gesamtheit zu studieren und damit einen Überblick über die Entwicklung der Häuser und ihre landschaftliche Plazierung in einem zusammenhängenden Verlauf von 500 v.Chr. bis 1200 n.Chr. nachzuzeichnen.

Sanitäre Einrichtungen im Kloster der Schwarzen Brüder in Odense

Jørgen Nielsen und Eva Becher

Das Kloster der Schwarzen Brüder in Odense bestand von etwa 1239 bis 1540. Das letzte Gebäude wurde spätestens 1607 abgerissen. Wir kennen jedoch die baugeschichtliche Entwicklung des Klosters in Grundzügen durch die Ausgrabungen 1974-1981. Der nordöstliche Teil des Klosters, am weitesten von der Kirche entfernt, diente für allerlei Küchenaktivitäten. Die Brüder verstanden es, verschiedene sanitäre Installationen einzubauen, um sich das Dasein zu erleichtern. Es wurden Wasserrinnen, Abflüsse, Brunnen, Kamine mit Feuerstellen, ein mächtiger Backofen und eine raffinierte Heizquelle, eine sog. Hypokauste, angelegt.

Proben des Inhaltes der größten Rinne wurden 1974 entnommen und 1996 analysiert. Das Ergebnis erlaubt uns einen Einblick in die Heilkräuter der Mönche, ihre Lebensmittel, sanitäre Bedingungen und die übrigen Aktivitäten in dem Raum, von dem aus Abfall in die ansonsten geschlossene Rinne gefüllt wurde.

Außerdem erlaubt die Abflußrinne eine gute Datierung der verschiedenen Bauphasen des Klosters, u.a. daß die Brunnengräber des Klosters auf die Rinne stießen und sie im Jahre 1312 unterbrachen.

Die Schmiedezunft Odense

Finn Grandt-Nielsen

In diesem Jahr feierte die Schmiedezunft Odense (Gesellen) ihr 500jähriges Jubiläum. Dies wurde im Stadtmuseum mit einer Ausstellung von Mai bis November 1996 festlich begangen, die in Zusammenarbeit mit den Museumsmitarbeitern und dem Vorstand der Zunft gestaltet wurde.

Der Verfasser hat sich bereits früher (1968/69) mit der Geschichte des Zunftwesens in Odense beschäftigt, darunter auch mit den Schmieden, die sich dadurch auszeichnen, das besterhaltene Archiv des Landes zu besitzen. Beide Male war jedoch nur Gelegenheit zur kursorischen Lektüre ausgewählter Teile der Archivalien. Es gibt zusammenhängende Protokollserien für Meister und Gesellen ab 1564 bzw. 1581 sowie die Buchführung aus 10 Jahren im Zeitraum 1585-1684. 1996-97 wird Finn Grandt-Nielsen die Gelegenheit erhalten, die genannten Archivalien des Zeitraums bis zur Gleichschaltung durch die Reformen des Absolutismus nach 1680 zu lesen und im Hinblick auf eine kommentierte Quellenausgabe abzuschreiben. Hoffentlich werden intensivere Studien der Urkunden der Schmiede bedeuten, daß auch einiges von dem, was zwischen den Zeilen steht, ans Licht kommt.

“Ausgeführt von dem jungen Maler Vilhelm Petersen”

Inge Mørch Jensen

Der Artikel beleuchtet eine Seite des Malers Vilhelm Bjerke Petersen (1909-57), die bisher meist übersehen oder mißdeutet worden ist, nämlich die Ausschmückung des Staatsgymnasiums Birkerød im Jahre 1930. Der Maler war erst 21 Jahre alt und hatte den größten Teil seines Werkes noch vor sich. Dennoch erhielt er den Auftrag. Der Artikel zeigt, daß die Art, in der Bjerke Petersen die Dekoration ausführte,

nicht unabhängig von seinem späteren Werk gesehen werden kann, und daß er ein sehr klares Bewußtsein dafür hatte, wozu die öffentliche Raumgestaltung genutzt werden konnte. Damit erweist er sich als Künstler mit einem sehr breiten Wirkungsfeld.

Durch die Darlegung des späteren Schicksals der Ausschmückung ergeben sich gleichzeitig implizit eine Reihe von Fragen über Kunst dieser Art: Was tut eine moderne Ausstellungsstätte, wenn die ursprünglichen Voraussetzungen und Rahmen der Ausschmückung sich ändern? Kann eine Ausschmückung übermalt werden? verlegt werden? abgerissen werden? Die Fragen sind aktuell und sollten diskutiert werden.

Bjerke Petersen auf schwankendem Boden

Mette Thelle

Vilhelm Bjerke Petersen zählt in der Dauerausstellung von Fyns Kunstmuseum zu den am besten repräsentierten Künstlern: 15 Ölgemälde, 2 Papierarbeiten - und eine fast intakte Raumausschmückung aus ölgemalten Feldern aus dem Festsaal des Staatsgymnasiums Birkerød, abgenommen im Zuge von Umbauarbeiten und erworben auf Veranlassung von Fyns Kunstmuseum im Jahre 1978.

Der Artikel geht dem lange vernachlässigten Jugendwerk Bjerke Petersens nach. Die Ausschmückung wird als utopische Konstruktion, als Vision eines gleichwertigen Lebens charakterisiert - zwischen Erwachsenem und Kind und zwischen Mann und Frau durch Sport, Musik, Spiel und Naturaneignung. Es handelt sich um die innere und die äußere Natur gleichzeitig - und damit eine Natur von gleichzeitig idealer und zutiefst lokaler, dänischer, vielleicht sogar nordseeländischer Observanz. Ideen- und formmäßig weist die Ausschmückung vorausdeutend auf Bjerke Petersens abstrakte Malerei aus den 30er Jahren hin.

Im folgenden Artikel wird Bjerke Petersens Kunstsicht dargelegt, wie er es selbst in einem komprimierten Vortrag 1948 in Hämøund an der schwedischen Ostküste formulierte. Sein Aufenthalt am Bauhaus mit Kandinsky und Klee als Lehrem war entscheidend für seinen Status als surrealistisch-abstrakter Pionier in der dänischen Kunst. Seine sprachlich formulierte Kunstsicht kreist ununterbrochen um das Wesen der Malerei - wie das ursprüngliche Abbilden der Natur selbst Natur wird.

Bjerke Petersen ging in seinen späten Jahren so weit, daß er meinte, es handle sich um Natur und nicht um "Quasi-Natur" - eine so esoterische Theorie, daß wir noch heute kaum imstande sind, dazu Stellung zu beziehen. Im Artikel werden Parallelen gezogen zu Kandinskys frühen Theorien. Picasso wird als Bjerke Petersens Inspirationsquelle zitiert, beides andeutungsweise. Es wird eine Analyse von "Gul Komposition" (Gelbe Komposition) (1933) versucht. Fyns Kunstmuseum ließ den Maler Nils Erik Gjerdevik (geb. 1962) im Frühjahr 1996 eine Neuaufhängung seiner Bjerke-Petersen-Sammlung vornehmen. Gjerdevik arbeitet genau wie Bjerke Petersen "parastrukturell". Vor einem Pseudo-Op-art-Hintergrund plazierte er Bjerke Petersens Gemälde in Linie, inspiriert von Kandinsky-Aufhängungen der 30er Jahre vor einem großgemusterten Tapetenhintergrund. Das Experiment, das - verkürzt ausgedrückt - als dekonstruktive Installation bezeichnet werden kann, ist in seiner Form sowohl im musealen als auch im künstlerischen Kontext völlig neu. Nils Erik Gjerdevik zeigte in seiner jüngsten Ausstellung in der Galleri Tommy Lund, Odense, ein Bild, das direkt von diesem musealen Konzept angeregt ist.

Carl Niensens Fünisches Frühjahr

Karsten Eskildsen

Carl Niensens "Fünisches Frühjahr" ist neben dem Buch "Min fynske barndom" (Kindheitserinnerungen) der wichtigste Schlüssel zum

Verständnis seines engen Verhältnisses zu Fünen - der Insel, auf der er geboren wurde. Der Text des Chorwerkes stammt von Carl Bernsen. Er entstand im Zuge eines Wettbewerbs des Dänischen Chorverbandes für den Text zu einem neuen nationalen Chorwerk, für das Carl Nielsen die Musik schreiben sollte. Es vergingen indessen mehrere Jahre, ohne daß das Werk verwirklicht wurde. Als es auf Verlangen des Dänischen Chorverbandes 1921 abgeschlossen werden sollte, ging Carl Nielsen anscheinend nicht gerade mit großer Begeisterung an die Arbeit. Jedenfalls war er zu Beginn keineswegs vom Text und den idyllischen Bildern von Fünen angetan. Aber schließlich wurden Carl Niensens künstlerische Ambitionen geweckt und verliehen dem Text einen Gehalt, den dieser selbst nicht besaß. Die Musik schuf eine emotionale Dimension, in die Carl Nielsen sich während des Komponierens geradezu hineinschrieb. Der kompositorische Prozeß ist so komplex und umfassend, daß musikalische Einzelheiten eine etwa zugrundeliegende Ambition enthüllen. Hier hat der Artikel seinen Ausgangspunkt. Es wird nachgewiesen, wie Carl Nielsen von basalen musikalischen Elementen ausgeht und diese zur Schaffung von Verständnisrahmen der musikalischen Gestaltung des Werkes nutzt: die vokale Gestik des Solo-Soprans: "Oh sieh, jetzt kommt der Frühling!"; die Bedeutung der Form in "Der milde Tag ist hell und lang" und die Satzstruktur in "Sieh, die Apfelblüten fallen". Letztere wird zum Gegenstand besonderer Aufmerksamkeit, da sie ihren Platz mitten in der abschließenden mitreißenden "Tanzweise" erhält, die als wichtiger Kontrast zum Symbol für Carl Niensens "Erinnerungstiefe" wird. Von hier holt er Inspiration für das Werk, in höherem Maße jedoch findet er den Zusammenhang zwischen seinen eigenen fünischen Voraussetzungen und seinen künstlerischen Ambitionen als Erwachsener. Auf diese Weise wird das "Fünische Frühjahr" nicht nur ein reizvolles Stück Heimatmusik, sondern gleichzeitig Ausdruck einer existentiellen Kunst, die Ernst und Freude einschließt.

EDV in den Städtischen Museen Odense

Michael Husen

Die Städtischen Museen Odense sind gegenwärtig dabei, moderne Datenverarbeitungssysteme zur Registrierung und Verwaltung der Museumsgegenstände einzuführen. Die Wahl fiel auf das Programm Access, das kraftvoll, vielseitig und benutzerfreundlich ist. Im neuen Gemeinschaftsmagazin der Museen wurden von Anfang an alle Exponate in einer Datenbank erfaßt, die auch Leihgaben aus dem Magazin verwalten kann. Im Møntergården wurde eine Datei zur Registrierung und Beschreibung aller Neuerwerbungen der drei Abteilungen des Museums (Mittelaltersammlung, Neuere Sammlung und Bildersammlung) eingerichtet. Die Konservierungsabteilung erhielt eine Datenbank zur Verwaltung und Berichterstattung aller künftigen Konservierungsaufgaben. Ältere Datenbestände wurden zum Teil in moderne Access-Dateien konvertiert. Dies gilt z.B. für die Bibliotheksdatei des Møntergården, bestimmte mittelalter-archäologische Dateien sowie das Hof-Projekt der Baugeschichtlichen Abteilung. Die Entwicklung wird in enger Zusammenarbeit mit den Mitarbeitern der Museen vorangetrieben. Die Systeme werden in einem verhältnismäßig offenen Design ausgelegt, so daß Mitarbeiter mit Lust und Interesse mit der neuen Benutzeroberfläche experimentieren und damit zur weiteren Entwicklung des Systems beitragen können. Gleichzeitig wird versucht, die Systeme so einfach und benutzerfreundlich zu gestalten, daß alle sich schnell damit vertraut machen können.

Odense Bys Museer

Sekretariat

Jernbanegade 15 - DK-5000 Odense C
Museumschef Torben Grøngaard Jeppesen
Tel. +45 6613 1372
Fax +45 6591 8900

Bevaringsafdelingen

Claus Bergsgade 3 - DK-5000 Odense C

Undervisningsafdelingen

Hestehaven 201 - DK-5220 Odense SØ

Bygningshistorisk afdeling

Sejerskovvej 20 - DK-5260 Odense S

Fra den 1. januar 1997 består
Odense Bys Museer af følgende
afdelinger:

Afdeling for
Publikum og Kommunikation
Hans Jensens Stræde 37-45
DK-5000 Odense C

Afdeling for Viden og Formidling
Overgade 48-50
DK-5000 Odense C

Afdeling for Samlinger og Teknik
Jernbanegade 15
DK-5000 Odense C

Tel. direkte
+45 6614 8814 - 4612

Museer

Fyns Oldtid - Hollufgård

Hestehaven 201 - DK-5220 Odense SØ

Den Fynske Landsby

Sejerskovvej 20 - DK-5260 Odense S

Møntergården - Odense Bymuseum

Overgade 48-50 - DK-5000 Odense C

Fyns Kunstmuseum

Jernbanegade 13 - DK-5000 Odense C

H.C. Andersens Hus

Hans Jensens Stræde 37-45 - DK-5000 Odense C

H.C. Andersens Barndomshjem

Munke Møllestræde 3-5 - DK-5000 Odense C

Carl Nielsen Museet

Claus Bergs Gade 11 - DK-5000 Odense C

Carl Niensens Barndomshjem

Odense 2A, Nr. Lyndelse - DK-5792 Årslev

Udgivet i december 1996
af Odense Bys Museer

Redaktion
Finn Grandt-Nielsen
Nils M. Jensen
Torben Grøngaard Jeppesen
Claus Chr. Koch

Oversættelse til tysk
Hans-Otto Rosenbohm

Oversættelse til engelsk
John Irons

Grafisk tilrettelægning
G. Design, Grete Hvam

Repro
Litograferne

Tryk
Mammen

Oplag
3.000

ISBN 87 87162 62 8

Ekspedition - Odense Bys Museer - Jernbanegade 15 - 5000 Odense C - Tlf. +45 6613 1372, lokal 4602 - Fax +45 6591 8900
Fra 1. januar 1997: Odense Bys Museer - Publikumsafdelingen - Hans Jensens Stræde 37-45 - 5000 Odense C - Tel. direkte +45 6614 8814 - 4612

